

A-1133

CPBP 08.06-1-13

Antoni JACKOWSKI

Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce

Kraków 1989 WJ

Spis treści

Wstęp

1. Światowe tło pielgrzymek w Polsce
  - 1.1. Zagadnienia terminologiczne
  - 1.2. Stan badań migracji pielgrzymkowych
    - 1.2.1. Rozwój badań zagranicznych
    - 1.2.2. Rozwój badań w Polsce
  - 1.3. Pielgrzymki jako zjawisko społeczne, kulturowe i przestrzenne
  - 1.4. Pielgrzymki na świecie / krótki zarys /
    - 1.4.1. Chrześcijaństwo
    - 1.4.2. Islam
    - 1.4.3. Buddyzm
    - 1.4.4. Hinduizm
    - 1.4.5. Inne religie
    - 1.4.6. Makroregiony pielgrzymkowe świata
2. Rozwój pielgrzymek w Polsce
  - 2.1. Okres do końca X wieku
  - 2.2. Okres od XI do XV wieku
  - 2.3. Okres od XVI do XVIII wieku
  - 2.4. Okres od XIX wieku do 1918 roku
  - 2.5. Okres od 1918 do 1939 roku
  - 2.6. Okres od 1940 do 1945 roku
  - 2.7. Okres po 1945 roku
3. Współczesny obraz pielgrzymek w Polsce
  - 3.1. Ośrodki kultu religijnego
  - 3.2. Migracje pielgrzymkowe w Polsce
  - 3.3. Główne szlaki pielgrzymkowe
    - 3.3.1. Szlaki pieszych wędrówek religijnych
    - 3.3.2. Szlaki autokarowych wędrówek religijnych
    - 3.3.3. Szlaki wędrówek kolejowych
  - 3.4. Zagospodarowanie turystyczne ośrodków pielgrzymkowych
  - 3.5. Wyjazdy pielgrzymkowe za granicę
4. Pielgrzymki w wybranych ośrodkach kultu religijnego
  - 4.1. Ośrodki Kościoła Rzymsko ³ katolickiego
    - 4.1.1. Częstochowa - Jasna Góra
    - 4.1.2. Kalwaria Zebrzydowska
    - 4.1.3. Licheń
    - 4.1.4. Góra Świętej Anny

- 4.1.5. Koden
- 4.1.6. Gietrzwałd
- 4.1.7. Święta Lipka
- 4.1.8. Bardo Śląskie
- 4.2. Ośrodki Kościoła Prawosławnego
- 4.2.1. Święta Góra Grabarka
- 4.2.2. Jabłeczna

5. Podstawowe problemy rozwoju migracji pielgrzymkowych w Polsce

Zakończenie

Literatura

~~Przypisy~~

Węgiel

~~Załącznik~~ Wykaz miejscowości pielgrzymkowych o znaczeniu międzynaro-
dowym , krajowym , ponaddiecezjalnym , diecezjalnym

Spis rysunków .

Spis tabel

Istniejącą lukę w tym zakresie próba wypełnić autor niniejszymu -
studium, w którym podjęto próbę narysowania obrazu współczesnych migra-
cji pielgrzymkowych w Polsce. Badania podjęto w 1984 roku, a w latach
1986 - 1989 - prowadzono je częściowo w ramach Centralnego Programu
Badań Poglądowych nr. 06 "Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-
gospodarczego", którego głównym koordynatorem był Instytut Turysty-
ki w Warszawie. Autorowi nie udało się zrealizować całego pierwotnie
zaprojektowanego programu badawczego. Wynikało to przede wszystkim z nie-
doskonałości materiałów statystycznych dotyczących zarówno ruchu piel-
grzymkowego, jak również infrastruktury turystycznej i towarzyszącej,
czy struktury społeczno-ekonomicznej poszczególnych miejscowości.
Stąd niektóre rozważania trzeba było ograniczyć do wybranych ośrodków.
Autor traktuje prezentowane studium jako pierwszą fazę badań migracji
religijnych w Polsce i związanych z nimi procesów społeczno-ekonomicz-
nych. Uzyskane doświadczenia będą niewątpliwie ukształtowaniem do podję-
cia w najbliższej przyszłości bardziej pogłębionych studiów.

Praca zawiera trzy zasadnicze części. W pierwszej / ^{int} Rozdz. 1 / podjęto próbę zarysowania pielgrzymek na świecie jako tła dla badanych pielgrzymek w Polsce w ujęciu historycznym i współczesnym, zwracając uwagę na aspekty przestrzenne migracji i związki społeczno-ekonomiczne. Wydawało się ^{te} niezbędne dla lepszego zrozumienia rangi pielgrzymek jako zjawiska przestrzennego i społecznego. W drugiej części / ^{nowy} Rozdz. 2 i 3 / przedstawiono główne problemy migracji religijnych w Polsce w przeszłości i współcześnie. Część trzecia / ^{nowy} Rozdz. 4. / stanowi swego rodzaju suplement do ^{nowy} Rozdz. 3. Scharakteryzowano w nim 10 wybranych ośrodków pielgrzymkowych. Zawarte tu rozważania stanowią uściślenie niektórych zagadnień prezentowanych w ^{nowy} Rozdz. 3. Ze względu na dość obszerny rys historyczny rozwoju pielgrzymek / ^{nowy} Rozdz. 2 / przeprowadzoną analizę ograniczono jedynie do czasów najnowszych.

W trakcie zbierania materiałów i pracy nad prezentowanym studium autor spotkał się z pomocą i życzliwością wielu osób. Szczególne słowa podziękowania pragnę skierować do O. Dr Jerzego Tomzińskiego, Przeora Jasnej Góry, z którego cennych rad i materiałów korzystałem od 1984 roku. Niezbędne materiały uzyskałem też od O. Dr ^{Szczepana} Zachariasza Jabłońskiego, oraz księdza Prof. ^{Jerzego} Pawlika. Pragnę podziękować ^{prof.} dr hab. Stanisławowi Liszewskiemu i Jadwidze Wardyńskiej za cenne uwagi zawarte w recenzjach poszczególnych etapów prowadzonych prac badawczych, które w większości wykorzystałem w niniejszym opracowaniu.

Pragnę ~~wreszcie~~ złożyć słowa podziękowania mojej żonie dr inż. Danucie Ptroczyckiej - Jackowskiej za istotną dla mnie pomoc w fazie ostatecznej redakcji pracy. Duży wkład ^{do} ~~w~~ realizacji programu badawczego wnieśli też magistranci, którzy w swych rozprawach dyplomowych przedstawili interesujące materiały, dotyczące ~~opracowanych~~ sanktuariów. Nad stroną techniczną pracy czuwali: Irena Czerska, mgr Marian Dązek, mgr Małgorzata Strutyńska, mgr inż. Krystyna Sumera - Mularz oraz mgr Urszula Zwijacz.

Wszystkim wymienionym osobom, jak również szeregu innym składam serdeczne podziękowania. Bez ich pomocy i życzliwości praca ta zapewne by nie powstała.

Antoni Jackowski

Kraków - Raba Wyżna, sierpień 1990 r.

był (1) stopnia
wzrostu

- 6 -

pozytek woliwitu
od nowej strony

światło 7 cm

1. Światowe tło pielgrzymek w Polsce.

1.1. Zagadnienia terminologiczne.

(2) stopień
wzrostu

Najczęściej za pielgrzymkę uznaje się wędrówkę podjętą z motywów religijnych do miejsca uważanego za święte $\checkmark$ "locus sacer", ze względu na szczególne działanie w nim Boga lub bóstwa, aby tam spełnić określone akty religijne pobożności i pokuty. Odbywana zbiorowo lub indywidualnie pielgrzymki są bardzo rozpowszechnioną i popularną formą obrzędów we wszystkich niemal religiach świata. W niektórych religiach pielgrzymki stanowią nawet jeden z podstawowych nakazów wiary - np. hadżdż $\checkmark$ (najj) w islamie. Znaczna część pielgrzymek związana jest ze świątyniami, z których najbardziej święte określa się mianem sanktuariów. Są one miejscem szczególnego kultu religijnego. Już w Biblii przez sanktuarium rozumiano miejsce, w którym mieszka bóstwo i objawia swe działanie. W kościele rzymsko-katolickim przyjmuje się m.in., że sanktuarium jest świętym miejscem kultu Bożego, miejscem wyjątkowej obecności Boga czy znakiem pielgrzymującego Kościoła i jego świętości. Nowe prawo kanoniczne z 1983 r. definiuje sanktuarium jako "kościół lub inne miejsca sakralne, do których za zgodą Ordynariusza miejsca, z tytułu pobożności religijnej, pielgrzymuje liczni wierni dla szczególnej przyczyny pobożności".

Problematyka pielgrzym^{nia}stwa już w okresie międzywojennym znalazła się w kręgu zainteresowań specjalistów z zakresu geografii turystyki, której przedmiotem studiów jest analiza form i relacji przestrzennych zjawisk turystycznych oraz związanych z nimi procesów oddziałujących na przestrzeń. Począwszy od lat 80. coraz częściej zaczęto określać pielgrzymki jako "turystykę pielgrzymkową" albo "turystykę religijną".

Cechą wspólną migracji religijnych i turystycznych jest sam fakt podjęcia podróży, a więc przemieszczenie przestrzenne, ko-

rzystanie z tych samych elementów infrastruktury turystycznej /transport, baza noclegowa, baza żywieniowa itp./, podobny okres największej ~~aktywności~~ /wiosna - jesień/, wpływ na strukturę funkcjonalną miejscowości wyrażający się głównie rozwojem sektora trzeciego. Natomiast migracje te różni w sposób zasadniczy strona motywacyjna podjętej wędrówki, jej cel, a także sposób zachowania się w czasie podróży i w miejscu docelowym.

W migracjach pielgrzymkowych wyraźnie zaznaczają się dwa podstawowe motywy różnicujące dość istotnie cel i sposób odbywania wędrówki. Jeden z nich to motyw wynikający wyłącznie z pobudek religijnych, drugi natomiast z pobudek poznawczych lub religijno-poznawczych. Motyw religijny dominuje w niektórych krajach świata chrześcijańskiego /np. Ameryka łacińska, zdecydowana większość pielgrzymek w Polsce/, a także w hinduiźmie /np. kilkuletnie nieraz wędrówki hinduistów wzdłuż świętych rzek/, buddyzmie /np. wędrówki szlakiem Buddy/ czy islamie /np. hadżdż do Mekki czy wędrówki szyitów do świętych miejsc/. Uczestnicy tych migracji okres pielgrzymki poświęcają na modlitwę lub nabożne ryty czy medytacje. W drodze do celu wędrówki postoje /poza noclegiem/ wiążą się na ogół jedynie z położonymi na trasie sanktuariami. Znajdujące się na szlaku świeckie obiekty zabytkowe wzbudzają zainteresowanie zazwyczaj tylko niewielkiej grupy pątników. Bardzo często bowiem świadomość przeciętnego uczestnika takich pielgrzymek o wartościach historycznych czy kulturowych, a więc poza religijnych, mijanych osiedli, miast czy obiektów jest raczej znikoma. Często zresztą trasy tych wędrówek omijają większe miasta czy renomowane ośrodki turystyczne /islam, hinduizm, a w Polsce na przykład sierpniowe pielgrzymki piesze do Częstochowy/. Motyw wyłącznie religijny przyświeca też tzw. pielgrzymkom specjalistycznym, które wiążą się z przeświadczeniem o cudownych właściwościach miejsc

kultu. Stąd oczekiwanie cudownego uzdrowienia /pielgrzymki chorych/ lub uzyskania zbawienia i wejścia do raju /pielgrzymki zmarłych/. Dlatego też dla tego typu migracji uzasadnione wydaje się utrzymanie dotąd stosowanej nazwy "pielgrzymki", która to nazwa już sama w sobie wskazuje na wyłącznie religijny charakter podróży. Pojawiający się w literaturze termin "turystyka pielgrzymkowa" wypacza stronę motywacyjną, przenosząc akcent z podróży wynikającej z potrzeb wyłącznie religijnych na podróż turystyczną, w której motyw religijny schodzi na dalszy plan, ustępując miejsca elementom wybitnie świeckim^{1/}.

Odmienny typ stanowią podróże, dla podjęcia których głównym motywem są przede wszystkim aspekty religijno-poznawcze lub wyłącznie poznawcze. W migracjach tych święte miejsce nie stanowi zazwyczaj punktu docelowego, lecz znajduje się na trasie podróży odbywanej w celu poznania danego kraju, regionu lub miejscowości położonych na określonym szlaku turystycznym. I choć podróżni ci odwiedzając sanktuarium uczestniczą zazwyczaj w nabożnych obrzędach, to jednak główny motyw ich przyjazdu nie ma charakteru "czysto" religijnego. W niektórych ośrodkach kultu uczestnicy takich podróży ^(znaczący odsetek) stanowią ogółu odwiedzających sanktuarium /np. większość sanktuariów w krajach Europy Zachodniej, w Polsce Święta Lipka, Góra Świętej Anny czy Wambierzyce, niektóre ośrodki shintoistyczne i buddyjskie Japonii/. Wydaje się, że charakter tego typu wędrówek oddaje pojęcie "turystyka religijna".

Niektóre z pielgrzymek mają własne nazwy. I tak na przykład pielgrzymkę do Mekki określa się mianem "hajj" /"pielgrzymka większa"/ lub "umrah" /"pielgrzymka mniejsza"/. Pielgrzymka do grobów świętych muzułmańskich nosi nazwę "ziyarah". W hinduiźmie pielgrzymkę do świętych miejsc nazwano "tirtha-yatra" /dosłownie "podróż do świętego brodu"/. Wiele nazw własnych notuje się w przypad-

ku pielgrzymek^{lu} o charakterze regionalnym i lokalnym - np. północno-afrykańskie ~~moussem~~ do grobów marabutów czy polskie ~~łosiery~~ na Warmii.

4.2. Stan badań migracji pielgrzymkowych ^(2 st.)

4.2.1. Rozwój badań zagranicznych ^(3 m w.)

Światowa literatura obejmująca różne aspekty migracji pielgrzymkowych jest bardzo bogata, stąd prezentowane tu badania ograniczone zostały do wybranych studiów, najbardziej charakterystycznych dla pielgrzymek traktowanych jako zjawisko społeczno-gospodarcze, kulturowe i przestrzenne. Większość ~~z nich~~^{z nich} stanowią studia geograficzne, ponieważ ujmują one ogół zagadnień dotyczących zróżnicowania przestrzennego wędrówek pielgrzymkowych oraz związanych z tymi migracjami procesów oddziałujących na szeroko pojmowane środowisko człowieka. Badania te związane³ były początkowo¹ z antropogeografią⁴, a następnie z trzema dyscyplinami nauk geograficznych, które wykształciły się z antropogeografii: geografii turystyki, geografii religii i geografii osadnictwa.

Wyraźnie wzrastające zainteresowanie geografów wędrówkami typu pielgrzymkowego nastąpiło w połowie XIX wieku, a więc wówczas, gdy geografia zaczęła interesować się wszelkimi przejawami migracji wynikających z motywów pozaekonomicznych. Te pierwsze studia cechuje bogactwo informacji i duża umiejętność obserwacji samego zjawiska i jego implikacji społeczno-ekonomicznych. Podkreślano wówczas rolę wędrówek pielgrzymkowych w rozwoju horyzontu geograficznego /C.R. Beazley 1897-1906/.

W okresie międzywojennym wyraźnie sprecyzowano już zadania geografii turystyki w zakresie badania tych migracji, a niemal bezpośrednio po^{II} wojnie nakreślono przedmiot badań w tej dziedzinie dla

geografii religii /P. Deffontaines 1948, P. Fickeler 1947/ i nieco później dla geografii osadnictwa /np. G. Schwarz 1959/. Jednak największy rozwój geograficznych badań naukowych nad migracjami pielgrzymkowymi obserwuje się w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych.

Obecnie zagadnienia migracji do ośrodków kultu religijnego w zasadzie zdominowały dotychczasowy dorobek geografii religii, przy czym szczególną aktywność badawczą zaobserwowano w okresie ostatnich dwudziestu lat /m. in. S.M. Bhardwaj, G. Rinschede 1988, D.L. Eck 1980, R. King 1972, M.L. Nolan, S. Nolan 1989, G. Rinschede 1985, 1988, G. Rinschede, A. Sievers 1987, I.M. Shair, P.P. Karan 1979, Rana P.B. Singh 1987a,b, H. Tanaka 1988/. Dla podkreślenia rangi tej grupy studiów geograficznych zaproponowano określenie ich terminem "peregrinology" /Rana P.B. Singh 1987 a/. Podstawowe znaczenie mają opublikowane ostatnio prace: "Pilgrimage in World Religions" /1988/ oraz "Trends in the Geography of Pilgrimages" /1987/, stanowiące dorobek International Working Group on the Geography of Belief Systems.

W ostatnim okresie ukazały się studia podkreślające wspólne cechy migracji turystycznych i pielgrzymkowych /np. A. Boret 1986, A. Dupront 1967 b, R.N. Kaul 1985, W. Ritter 1975/. Zaczęto wprowadzać do literatury pojęcia turystyki pielgrzymkowej lub turystyki religijnej /"tourisme de pèlerinage", "tourisme religieux", "religious tourism", "spiritual tourism", "tourismo religioso", "Pilgertourismus"/. Na rozwój badań znaczny wpływ miały ustalenia precyzujące pojęcie "turysty" w obrocie międzynarodowym. Odnosi się to zarówno do okresu międzywojennego /Komitet Ekspertów Statystyki Ligi Narodów, 1934-1937/, jak i powojennego /Konferencje Narodów Zjednoczonych dotyczące turystyki, Rzym 1963 i 1967/.

Wprowadzone pojęcie "turysty" obejmowało również osoby podróżujące z motywów religijnych. Na ten typ turystyki zwraca też uwagę tzw. Deklaracja Manilska o "Turystyce na świecie", przyjęta na światowej Konferencji Turystyki /Manila 1980/.

Istotną grupę studiów stanowią opracowania z pogranicza antropologii społecznej i socjologii. Wymienić tu należy klasyczne już pozycje V. Turnera /1972, 1974/, A. Dupront'a /1967a,b, 1977/ czy F. Raphaël'a /1973/. Inne studia zmierzają do sprecyzowania zjawiska pielgrzymowania z punktu widzenia socjologii i etnologii, a także pewnej systematyzacji nazewnictwa stosowanego w tej dziedzinie /np. I. Baumer 1972, W. Brückner 1970, H. Dünninger 1963/.

Kolejną grupę tworzą liczne studia poświęcone historii pielgrzymek w skali całego świata /np. Les pèlerinages... 1960, R. Roussel 1954/ czy dziejom tych migracji w okresie poszczególnych epok historycznych /np. ...^P Moraval 1985, R. Oursel 1978, V. Turner, E. Turner, E. Turner 1978/. Cenną pozycją jest wydawnictwo opublikowane w związku z międzynarodową wystawą dotyczącą pielgrzymek w świecie chrześcijańskim /Monachium 1984/ /"Wallfahrt..." 1984/.

Stosunkowo liczną grupę stanowią opracowania o charakterze monograficznym, odnoszące się do regionów czy miejscowości o funkcji pielgrzymkowej. W pierwszym przypadku większość studiów dotyczy krajów i regionów pozaeuropejskich, zwłaszcza Indii, Himalajów czy Japonii. W drugim przypadku szczególne zainteresowania koncentrowały się zawsze wokół głównych ośrodków pielgrzymkowych w danym kraju /regionie/ czy religii. Przykładowo można tu wymienić opracowania dotyczące Lourdes i Le-Puy-en-Velay /Francja/, Loreto i Padwy /Włochy/, Altötting /Niemcy/, Fatimy /Portugalia/, Santiago de Compostela /Hiszpania/, Mekki /Arabia Saudyjska/, Kum /Iran/, Waranasi /Benares - Indie/.

Niestety, ciągle skromny jest jeszcze dorobek w zakresie studiów o charakterze metodologicznym. Większość bowiem to opracowania opisowo-analityczne. Sporadycznie tylko podejmowano próby stosowania metod ilościowych. Zaproponowano m.in. skonstruowanie modelu statystycznego dla badań i prognozowania ruchu pielgrzymkowego, wykorzystując w tym celu zwłaszcza model regresji wielokrotnej /G.Rowley, SAS El-Hamdan 1978, ^{L.H.}Shair 1983/.

W szeregu prac za jedno z ważniejszych zadań metodologicznych uznaje się opracowanie kwestionariusza dla badań zagadnień pielgrzymkowych, który zapewniałby porównywalność takich studiów w skali międzynarodowej /A.Dupront 1967 b/. Interesującą propozycję w tym zakresie przedstawiono przy okazji badań nad pielgrzymkami na Węgrzech /J.F. Bangó 1979/.

1.2.2. Rozwój badań w Polsce.

Problematyka pielgrzymek od dawna znajdowała się w kręgu zainteresowań przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Odnosi się to przede wszystkim do nauk humanistycznych, szczególnie historycznych. Sami geografowie już w XIX w. poświęcali tym zagadnieniom sporo uwagi, o czym mogą świadczyć m.in. ówczesne podręczniki geograficzne, jednak przez długi okres czasu nie stanowiły one odrębnych studiów. Badania takie zaczęto inicjować dopiero w okresie międzywojennym. Podobnie jak za granicą, również w Polsce zagadnienia te mieściły się początkowo w szeroko pojmowanej antropogeografii, zwłaszcza w ramach działu, który w literaturze polskiej nazwano "Geografią przejawów kultury duchowej" /B. Zaborski, A. Wrzosek 1939/. Później studia w tej dziedzinie podjęła zwłaszcza rozwijająca się wówczas w Polsce geografia turystyki /S.Leszczycski 1937/. Miejscowości pielgrzymkowe uznano wówczas za jeden z typów "ośrodków"

ków atrakcyjności turystycznej", a same pielgrzymki za jedną z form "turystyki masowej".

Największy udział w rozwijaniu badań migracji pielgrzymkowych miało Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego, działające w latach 1936-1939 przy Instytucie Geografii i kierowane przez Stanisława Leszczyckiego.

Od początku Studium prowadziło prace nad kartoteką "osobliwości turystycznych" w Polsce, wśród których 1.220 kart obejmowało "odpusty i jarmarki", a 2.386 "kościóły i klasztory". Do końca 1938 r. opracowano rękopiśmienne mapy problemowe do Atlasu Turystycznego Polski w skali 1:1 000 000, m.in.: "Odpusty i jarmarki w Polsce" /S. Polonyówna [Milata]/, "Kościóły murowane w Polsce" /H. Zadworna/, "Kościóły drewniane w Polsce" /L. Stojańska/. Do części szczegółowej przygotowana była również mapa "Napływ pielgrzymek do Częstochowy" /C. Jurkowska/.

Studium prowadziło szczegółowe badania ruchu pielgrzymkowego w Częstochowie, jego nasilenia, zasięgu wpływu sanktuarium jasnogórskiego itp. /C. Jurkowska/. Studia te realizowano na zamówienie Ligi Popierania Turystyki, która zamierzała prowadzić prace inwestycyjne związane z funkcją religijną miasta. Skromniejsze studia odnosiły się do Mogiły /obecnie Kraków-Nowa Huta/ /F. Śliwa 1939/. Niestety większość wymienionych materiałów badawczych, kartograficznych i dokumentacyjnych zaginęła w czasie II. wojny światowej.

Na lata międzywojenne przypadają również początki studiów socjologicznych związanych z migracjami pielgrzymkowymi /L. Krzywicki 1923/.

Po II. wojnie światowej zagadnienia pielgrzymek przez szereg lat znajdowały się na marginesie zainteresowań geografów, z wyjątkiem badań w zakresie historyczno-geograficznym, prowadzonych w Instytucie Geografii Historycznej Kościoła w Polsce KUL-u. Taki

stan można częściowo tłumaczyć wyraźnym osłabieniem ruchu pielgrzymkowego do połowy lat 60. i względami politycznymi. Jest natomiast rzeczą interesującą, że na lata 50., 60. i początek lat 70. - a więc wtedy, kiedy masowe migracje pielgrzymkowe przeżywały w Polsce wyraźny regres - przypadają ożywienie studiów dotyczących socjologicznych aspektów tego zjawiska /E.Ciupak 1964a,b,c, 1965, S.Czarnowski 1956, M. Falk 1973, J. Majka 1969, 1970, W.Piwoński 1969a,b/.

Pod koniec lat 70. i w latach 80. problematyka pielgrzymek zaczęła stanowić przedmiot rozwijającej się geografii turystyki, a także geografii religii. Na wzrost zainteresowania tym zjawiskiem wpłynęło nasilenie ruchu pielgrzymkowego związane z pontyfikatem Jana Pawła II i Jego pierwszą pielgrzymką do Polski. Pojawiły się wówczas specjalistyczne prace geograficzne poświęcone pielgrzymkom. Miały one charakter ogólny /A. Jackowski 1987 b,c, 1990 a,b/, a także dotyczyły problematyki krajowej /^{A. Jackowski} 1987 a, 1989/. Problematykę tę zaczęto dostrzegać w podręcznikach geografii turystycznej Polski /T.Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski 1985/. Zagadnienia pielgrzymek potraktowano także z uwagą w pierwszych polskich studiach z geografii religii /T. Margul 1986/, a także w niektórych pracach z geografii osadnictwa /S. Liszewski 1987/ i geografii ludności /A. Gawryszewski 1989/. Rozwijały się też nadal badania historyczno-geograficzne dotyczące poszczególnych miejscowości /np. A. Witkowska 1984 b/ czy sanktuariów /np. S.Z. Jabłoński 1984/.

W problematyce badawczej nad pielgrzymkami dorobek polski różni się nieco od stanu notowanego w piśmiennictwie światowym. Zdecydowaną większość stanowią bowiem opisy czczonych obiektów kultu, głównie zaś cudownych wizerunków Matki Bożej. Kolejną co do liczebności grupę stanowią pozycje dotyczące historii pielgrzymek. Znacznie skromniej natomiast przedstawiają się studia podejmujące aspekty przestrzenne i społeczno-gospodarcze.

Stosunkowo mało jest też opracowań odnoszących się do ogółu miejsc pielgrzymkowych w Polsce /np. P.H. Pruszczyk 1962, W. Zaleski 1988/, a zdecydow^o większość stanowią prace związane z obiektami kultu Maryjnego. Pochodzą one z różnych okresów: z XIX w. /S. Barącz 1891, J. Chociszewski 1982/, początkowych lat XX w. /J. Fijałek 1902-1903, A. Fridrich 1903-1911, Kościoły Maryackie... 1905, E. Nowakowski 1902/ i z okresu po II. wojnie światowej /W. Malej, M. Pirożyński 1957, Z dawna Polski...1984/.

Niewiele jest też studiów naukowych odnoszących się do zagadnień pielgrzymek w skali całego kraju. Wynika to zapewne z fak^{ty}tu, że nie wypracowano do tej pory podstaw metodologicznych dla tego typu studiów. Propozycje zmierzały tylko do sprecyzowania programów takich badań /A. Witkowska 1982, J. Zbudnierek 1982/. Mimo że dotyczyły one sanktuarium jasnogórskiego, wydaje się, że po pewnej weryfikacji mogłyby zostać przyjęte dla szerszych studiów obejmujących całą Polskę. W programach tych kładzie się nacisk na badania o charakterze interdyscyplinarnym, w których powinni uczestniczyć przedstawiciele takich dyscyplin naukowych, jak: historia, socjologia, psychologia, ^{społeczna} etnografia, historia sztuki, historia literatury, antropologia kulturowa /A. Witkowska 1982/. Pominięto niestety nauki geograficzne mimo, że wskazuje się na konieczność badań w zakresie oddziaływania ośrodka kultowego w kategoriach przestrzenno-czasowo-społecznych, czy też roli paⁿnictwa jako czynnika miastotwórczego. Pewne sugestie ^{w odniesieniu do} ~~ednoszące~~ problematyki badawczej nauk geograficznych w tej dziedzinie przedstawił autor przy okazji rozważań nad problematyką pielgrzymek na świecie /A. Jackowski 1987 b,c, 1990^{a,b}/.

Dla geografii historycznej przydatne są próby określenia możliwości badawczych, jakie stw^aarzają zapisy średniowiecznych "miracula" /A. Witkowska 1971a, 1977¹⁹⁷⁸/.

Materiały dotyczące pielgrzymek w Polsce zawierają wydawnictwa typu encyklopedycznego. Wymienić tu należy przede wszystkim takie pozycje, jak: "Encyklopedia kościelna" pod red. M. Nowodworskiego, T. 1-33 /Warszawa 1873-1933/, "Encyklopedia Katolicka", wyd. KUL, T. 1-4 /Lublin 1974-1983/, "Mały słownik maryjny" /Wyd. polskie, Warszawa 1987/, "Świątynie Rzeczypospolitej" /B. Kaczorowski, Warszawa 1987/, "Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich", T. 1-16 /Warszawa 1880-1914/, "Miasta polskie w tysiącleciu", T. 1-2 /Wrocław 1965-1967/. Cennym źródłem są też dzieła Jana Długosza, m.in. "Dziejów Polski ksiąg dwanaście" /w: Dzieła wszystkie, T. 2-6, Kraków 1867-1870, wyd. A. Przeździeckiego/.

Zainteresowanie autorów polskich historią migracji pielgrzymkowych zawsze było duże. Prowadzone studia dotyczyły świata starożytnego /J. Schnayder 1947/, średniowiecznej Europy /A. Mączak 1978, 1984, B. Przybyszewski 1979, A. Witkowska 1971 b, 1974/. Historii pielgrzymek poświęcony jest obszerny fragment słownika piśmiennictwa wczesnochrześcijańskiego /J.M. Szymusik, M. Starowieyski 1971/. Wskazuje się też na średniowieczne pielgrzymki jako jedną z form migracji o charakterze turystycznym /Z. Kulczycki 1982/.

W studiach dotyczących Polski podkreślano zwłaszcza miejsce pątnictwa w kulturze ludowej i obyczajowości Polaków /B. Baranowski 1971, 1986, A. Brückner 1939, 1957-1958, J.S. Bystroń 1947, 1976, D. Olszewski 1987/ i na rolę pielgrzymek w rozwoju miast i społeczności miejskiej /M. Bogucka, H. Samsonowicz 1986, J. Braun 1981, S. Mizera 1981, A. Witkowska 1984 a/. Próbowano też określić kierunki, zasięg przestrzenny oraz formy migracji pielgrzymkowych /np. J. Kucianka 1970, H. Polackówna 1937, W. Schenk 1979, H. Żerek 1978/.

Stosunkowo niewiele jest opracowań dotyczących historii pielgrzymek w skali regionalnej. Odnoszą się one przykładowo do pielgrzymek w XVI-XVIII w. w regionie łęczycko-sieradzkim /T. Kmiecińska-Kaczmarek 1971, 1972, 1974, 1975/, w dawnej diecezji łuckiej i brzeskiej /L. Królik 1984/ czy na Śląsku /F. Maroń 1975/. Bogata jest natomiast literatura zawierająca historię poszczególnych miejsc kultu. Większość tego typu opracowań odnosi się do głównego w Polsce ośrodka pielgrzymkowego - do Częstochowy i Jasnej Góry. Są to zarówno omówienia najstarszych źródeł dotyczących historii tego sanktuarium /Najstarsze historie...1983, A. Witkowska 1981/, jak też jego dziejów /K.S. Szafraniec 1980/ i zasięgu społecznego /S. Z. Jabłoński 1981, S. Litak 1973, J. Mysior 1987, A. Zyskowska 1982/. Pojawiły się szczegółowe studia analizujące funkcjonowanie ośrodka jasnogórskiego w wybranych okresach czasowych /np. S. Z. Jabłoński 1984, J. Pietrzykowski 1987, ^{A. Witkowska 1984}/, a także dzieje pielgrzymek z różnych regionów Polski /np. A. Galos 1948, B. Kumor 1981, Z. Zieliński 1981/.

Podjęto też próbę określenia wpływu klasztoru na przemiany społeczno-gospodarcze Częstochowy w XIX w. /S. Mizera 1981/. Historii Jasnej Góry i pielgrzymek do tego sanktuarium poświęcone są w znacznej mierze wydawane przez klasztor pauliński periodyki: "Studia Claromontana" /rocznik, od 1981 r./ oraz "Jasna Góra. Miesięcznik sanktuarium Matki Bożej Jasnogórskiej" /od 1982 r./.

Stosunkowo bogata jest literatura odnosząca się do historii ruchu pątniczego w Gietrzwałdzie /np. M. Borzyszykowski 1977, T. Grygier 1977, W. Nowak 1977, J. Piskorska 1977¹⁹⁷⁸/, a także Kalwaria Zebrzydowska doczekała się szeregu opracowań historycznych /m.in. Historia Kalwarii...1864, J. Łepkowski 1850, H.E. Wyczawski 1987/.

Pozostałych ośrodków dotyczą zazwyczaj już pojedyncze studia. Przykładowo można wymienić prace dotyczące: Barda Śląskiego /W. Szołdrski 1959-1960/, Kodania /M. Skrudlik 1927/, Krakowa /J. Tomziński 1979, A. Witkowska 1984b/, Leśnej Podlaskiej /Z. Zalewski 1988/, Niepokalanowa /W. Jaśkiewicz 1979/, Starego Sącza /K. Szwarga 1967/, Świętej Lipki /J. Paszenda 1976, J. Poklewski 1986/.

Spośród wymienionych tu prac na szczególną uwagę zasługują: studium S.Z. Jabłońskiego /1984/ dotyczące sanktuarium jasnogórskiego w latach 1864-1914 oraz praca A. Witkowskiej /1984 b/ o kultach pątniczych w Krakowie w XV w. Są to studia z zakresu geografii historycznej, a ich integralną część stanowią bogate materiały statystyczne i ilustracje kartograficzne, pozwalające ściśle określić zasięg przestrzenny i społeczny oddziaływania Jasnej Góry i Krakowa.

W literaturze polskiej jest szereg pozycji związanych z dziejami wypraw Polaków do Ziemi Świętej /pierwszy opis, Anzelma Polaka, pochodzi z 1509 r./. Zagadnienie to ujmuję szeroko w swej źródłowej pracy m.in. J. S. Bystron /1930/.

Zagadnienia socjologii kultu pątniczego rozpatrywane były jak do tej pory przede wszystkim w aspekcie kultury religijnej wsi ^{m.in.} /E. Ciupak 1965, S. Czarnowski 1956, J. Mariański 1979/.
. Podejmowano też jednak próby odnoszące się bezpośrednio do fenomenu pielgrzymowania, zawierające m.in. pewne uogólnienia o charakterze teoretycznym ^{m.in.} /J. Majka 1969, A. Witkowska 1979/.

Niektóre studia socjologiczne dotyczyły całej Polski /E. Ciupak 1964 a,c, J. Majka 1970, W. Piwowarski 1978/, inne odnosiły się do poszczególnych regionów czy sanktuariów. Terenem tych studiów była przede wszystkim Warmia /M. Falk 1973, W. Piwowarski

1969 a,b, A. Szyfer 1975/ oraz sam Gietrzewald /J. Obłąk 1977, W. Piwowarski 1977/. Interesujące są studia W. Piwowarskiego /1969 a/ odnoszące się do praktyk religijnych w diecezji warmińskiej i roli "łosier" /"łosierek"/ i "kiermasów" w kształtowaniu i umacnianiu więzi społecznych o charakterze ponadlokalnym. Natomiast Częstochowy dotyczy studium L. Krzywickiego /1923/. Wskazując na rolę pielgrzymek na Jasną Górę w "kulturze włościańskiej" autor zwraca równocześnie uwagę na zagadnienie "psychologii gromadnej" wędrujących do tego sanktuarium tłumów pątników.

Brak jest poważniejszych studiów dotyczących pielgrzymek w skali regionalnej. Nieliczne prace odnoszą się do diecezji tarnowskiej /E. Krężel 1983, Sanktuaria...1983/, Śląska /L. Frąs 1984, J. Pawlik 1975/, Kaszub /W. Szulist 1974/ oraz częściowo Warmii /W. Barczewski 1923/.

Większość opracowań dotyczy sieci sanktuariów związanych z kultem maryjnym. Z grupy tej wybrano przykładowo kilka pozycji traktujących o sanktuariach maryjnych w archidiecezjach warszawskiej /W. Malej 1957/ i gnieźnieńskiej /F. Krysiak 1960/, oraz w diecezjach: gorzowskiej /A. Baciński 1957/, podlaskiej /R. M. 1966/, tarnowskiej /W. Smoleń 1959-1962/. W niektórych studiach sanktuaria pielgrzymkowe w danym regionie ujmowane są od strony ich wartości artystycznej i zabytkowej /np. H. Madej 1977/. Zaznaczyć wreszcie należy, że wiadomości o obiektach pątniczych w danej diecezji zamieszczają na ogół wszystkie oficjalne wydawnictwa - zazwyczaj periodyki - poszczególnych kurii.

Stosunkowo dużo jest opracowań dotyczących pielgrzymek w poszczególnych miejscowościach lub sanktuariach. W większości przypadków są to studia typu monograficznego lub przewodnikowego,

w których główną uwagę zwraca się na czczony obiekt kultu, jego historię, wartość artystyczną itp. Ze względu na liczebność takich prac, trudno je tu nawet wymieniać. Mało jest natomiast badań traktujących o samych pielgrzymkach do danego miejsca, ich zasięgu przestrzennym, roli ruchu pątniczego w życiu społeczno-gospodarczym miejscowości, wpływu pielgrzymek na układ przestrzenny jednostek osadniczych itp. Do takich nielicznych prac zaliczyć można m. in. studia dotyczące związków ekologicznych Jasnej Góry z miastem Częstochową /J. Braun 1981/ czy kompozycji przestrzennej Kalwarii Zebrzydowskiej /A. Mitkowska 1975/. Na wyróżnienie zasługują ponadto: obszerna monografia Kalwarii Pacławskiej /J. S. Barcik 1985/, studia związane z misteriami w Kalwarii Zebrzydowskiej /W. Kubiak, I. Kubiak 1978/ oraz z architekturą tego miasta z początkowego okresu jego funkcjonowania /J. Szablowski 1933/.

Opracowania kartograficzne są jeszcze nieliczne i dotyczą ośrodków kultu religijnego w Polsce /Ośrodki...1984/ oraz sanktuariów z koronowanymi wizerunkami Matki Bożej /A. Witkowska 1986b/. W fazie roboczej znajduje się opracowanie Atlasu ośrodków kultu maryjnego /A. Witkowska 1986 a/.

4.3. Pielgrzymki jako zjawisko społeczne, kulturowe i przestrzenne.

Pielgrzymki stanowią jeden z typów przestrzennej ruchliwości ludności. O ich rozwoju decydują - obok motywów religijnych - również czynniki natury społecznej, a także politycznej i gospodarczej.

Na migracje pielgrzymkowe składają się trzy podstawowe komponenty: człowiek /"homo religiosus"/, przestrzeń oraz "sacrum". Pielgrzymka jako społeczny akt religijny jest wyrazem woli wier-

nych, których pragnieniem jest spotkanie z "sacrum". Kult pątniczy pojawia się więc z impulsu i potrzeby grupy społecznej, ogłaszającej sakralność miejsca pielgrzymkowego, ustalającej szlaki pielgrzymkowe^{nia}, ryty i modele zachowań. Dla tej sakralizacji niezbędna jest "przestrzeń pielgrzymkowa" /franc. "espace du pèlerinage"/, na ogół dość jednorodna, której ramy wyznaczają miejsce wyjścia i punkt docelowy będący równocześnie punktem rozpoczęcia powrotu /A. Dupront 1967b, 1977, A. Witkowska 1979/.

Celem pielgrzymki jest dotarcie do świętego miejsca /"locus sacer"/. W zdecydowanej większości są to obecnie miejscowości /miasta, osady, wsie/, w których następuje zazwyczaj krzyżowanie się "sacrum" i "profanum". Tymi miejscami, do których wędrują pielgrzymi mogą być zarówno elementy środowiska geograficznego, jak i obiekty stworzone przez człowieka. W pierwszym przypadku są to np. święte rzeki w Indiach, święte góry w Chinach czy w Japonii, święte groty w Malezji i w Indiach, święte drzewa /np. Ficus religiosa związany z Buddą w Bodh Gaya w Indiach/. W drugim przypadku miejscami pielgrzymkowymi są świątynie, w których znajdują się relikwie świętych lub wizerunki bóstw, obrazy i rzeźby, mauzolea i groby świętych. Pielgrzymki kierują się również do miejsc związanych z życiem twórców religii: np. Jezusa w Ziemi Świętej, Mahometa w Hidżazie, Buddy w dolinie Gangesu, a także do siedzib centralnych władz religijnych: np. Lhasa w Tybecie, Rzym - Watykan, Kum w Iranie. Jednak na ogół we wszystkich religiach znaczna część migracji pielgrzymkowych związana jest ze świątyniami.

Ustalone granice oddzielają zazwyczaj święte miejsce od świata zewnętrznego. Miejsce święte może oznaczać zarówno pojedynczy obiekt /np. świątynia, obiekt fizjograficzny/, jak również całą

miejscowość /np. w islamie święte miasto Mekka/, a także obszar położony wokół takich obiektów i miejscowości /np. "haram" w przypadku Mekki/.

Z punktu widzenia antropologii religijnej o powstaniu miejsca świętego decyduje przede wszystkim człowiek, ponieważ właśnie ze względu na niego następuje objawienie się "sacrum" /A. Dupront 1967^b, 1977, A. Witkowska 1979/. Rozwój miejsca świętego zależał zawsze od dynamiki kultu i od autorytetu danego bóstwa czy świętego w danym środowisku społecznym. Impulsem rozwoju mogą też być wydarzenia w obrębie danej religii, np. objawienia Matki Bożej w Lourdes czy Fatimie, a w Polsce w Licheniu i Gietrzwałdzie.

Genezę pielgrzymek do niektórych świętych miejsc można odnaleźć w głębokiej starożytności /np. Jerozolima, Waranasi, Mekka/, lub na przykład jako rezultat synkretyzmu między rodzimą religią a katolicyzmem /większość miejsc w Ameryce Łacińskiej/.

Często powstanie miejsca pielgrzymkowego było wynikiem "transferu świętości" z innych obszarów czy miejscowości. Przykładowo można tu wymienić w katolicyzmie Walshingham w Anglii czy Loreto we Włoszech /"transfer" z Ziemi Świętej/, Imocigaura na wyspie Goto w Japonii /"transfer" z Lourdes/, Doylestown w USA i Berrima w Australii /"transfer" z Jasnej Góry/, w buddyzmie liczne "małe Sikoku" /"transfer" z wyspy Sikoku, Japonia/, czy miejsca pielgrzymkowe hinduizmu w USA i w Trynidadzie-Tobago /"transfer" z Indii/. Na niektórych obszarach miejsca święte tworzą swego rodzaju "systemy pielgrzymkowe", co szczególnie widoczne jest w Indiach i Japonii.

Powstanie ośrodka kultu religijnego prowadziło niejednokrotnie do rozwoju wokół niego jednostek osadniczych. Wyspecjalizowane osiedla pojawiły się też wzdłuż głównych szlaków pielgrzymkowych. Prowadzona w nich działalność gospodarcza związana była i jest na-

dal przede wszystkim z obsługą pielgrzymów. Jednocześnie wytwarzał się charakterystyczny krajobraz miejski, w którym dominują świątynie, mauzolea-grobowce /np. stupy/ czy wieże /np. minarety, gopury/, a niekiedy też cmentarze /w islamie/ i miejsca uroczystości pogrzebowych /w hinduiźmie/. Pielgrzymki mają często bezpośredni wpływ na przekształcenia struktury społeczno-ekonomicznej poszczególnych miejscowości, głównie poprzez rozwój sektora trzeciego /np. Lourdes, Mekka, Mszhed, Kum, Medjugorje/. Z pielgrzymkami wiąże się też rozwój niektórych gałęzi przemysłu /np. wyrób dewocjonalii, przemysł poligraficzny itp./.

Większość miejsc pielgrzymkowych związanych jest z określoną religią. W niektórych jednak przypadkach ośrodek taki przyciąga wyznawców kilku religii - np. Jerozolima /chrześcijanie, Żydzi, muzułmanie/, Waranasi /wyznawcy hinduizmu, buddyzmu, islamu, dżinizmu/, Szczyt Adama /głównie buddyści i muzułmanie/.

O roli danego ośrodka pielgrzymkowego decydowały i decydują obecnie takie czynniki, jak: historia miejsca, jego położenie, dostępność komunikacyjna, infrastruktura noclegowa, żywieniowa i towarzysząca, a także stopień rozwoju gospodarki miejscowości związanej z funkcją religijną. Elementy te wyznaczają w znacznym stopniu skalę popularności ośrodka kultu. Wyraża się ona zróżnicowanym zasięgiem przestrzennym /ośrodki międzynarodowe, krajowe, regionalne, lokalne/ i społecznym. We wszystkich religiach panuje powszechne przekonanie, że ośrodki duże są bardziej przepełnione "sacrum" niż ośrodki małe. To zapewne między innymi powoduje coraz częstsze przypadki zanikania funkcji religijnej ośrodków małych i degradację niektórych dawnych ośrodków regionalnych do rzędu lokalnych. Ponadto większe ośrodki pielgrzymkowe spełniają funkcje: integrującą wspólnotę wiernych, zachowawczą - poprzez

podtrzymywanie tradycji religijnych oraz kulturotwórczą - co przejawia się wytwarzaniem własnej subkultury /A. Witkowska 1979/.

Począwszy od okresu międzywojennego zaczęły stopniowo zanikać formy migracji wynikające z motywów czysto religijnych, a w miejscowościach pielgrzymkowych pojawiały się coraz częściej osoby przybywające w celach poznawczych. Na ogół bowiem miejscowości te obok funkcji religijnej pełnią również rolę ośrodków turystycznych z racji swych zabytków czy tradycji historycznych /np. Santiago de Compostela, Rzym, Jerozolima, Częstochowa, Kairuan, Mszhed, Waranasi/.

Niektóre centra pielgrzymkowe stały się równocześnie stacjami sportów zimowych /np. Mariaszell, Einsiedeln/ czy stacjami klimatycznymi /np. Dardżiling/ itp. Występuje więc zjawisko kierowania się do takich ośrodków dwóch "równoległych" strumieni podróży, często wzajemnie się przenikających. W niektórych przypadkach rozwój tej "koegzystencji" funkcji religijnej i turystycznej zależy od stopnia dostępności obiektów kultu dla wyznawców innych religii. Największą tolerancję w tym zakresie obserwuje się w przypadku chrześcijaństwa, najmniejszą w islamie i religii Sikhów.

Niektóre pielgrzymki odznaczały się i odznaczają dużym zasięgiem przestrzennym. W średniowieczu były to przede wszystkim wędrówki do Santiago de Compostela, Jerozolimy czy Mekki. W czasach nowożytnych charakter taki zachowały m.in. pielgrzymka do Mekki /hadżdż/, sierpniowe piesze pielgrzymki na Jasną Górę w Częstochowie czy też kilkuletnie nieraz wędrówki religijne wyznawców hinduizmu wzdłuż świętych rzek czy do świętych miast Indii, a także pielgrzymki buddystów na wyspie Sikoku /Japonia/.

Długość tras pielgrzymkowych waha się od kilku do kilkunastu tysięcy kilometrów, a czas trwania takich wędrówek od kilku godzin do kilku lat. Choć rozwój środków transportu zniósł prak-

tycznie barierę czasu i odległości, nadal jednak poważnym problemem dla większości wiernych jest kwestia kosztów takiej wędrówki. Do dziś podróże do głównych świętych miast islamu, hinduizmu czy buddyzmu, a częściowo również chrześcijaństwa, pochłaniają oszczędności całego życia. Stąd na przykład wielu pątników po dotarciu do świętego miejsca pozostaje w nim aż do ostatnich dni życia /zwłaszcza islam, hinduizm/.

W pewnych okresach ośrodki religijne święgają szczególnie wielu pielgrzymów - np. hadżdż do Mekki odbywa się co roku w określonych dniach miesiąca - "zu-al hijja", pielgrzymki do Częstochowy na uroczystości maryjne w sierpniu, pielgrzymki do Rzymu z okazji Roku Świętego co 25 lat, wędrówki w Indiach związane z uroczystościami Kumbh Mela co 12 lat. Okres pobytu pielgrzymów waha się zazwyczaj od 1-2 dni do kilku tygodni.

Charakterystyczne są tzw. pielgrzymki specjalistyczne, które wiążą się przede wszystkim z przeświadczeniem wiernych o cudownych właściwościach miejsc kultu. Stąd w ośrodkach takich wyraźnie wyróżniającą się grupę pielgrzymów stanowią chorzy, przybywający specjalnymi pociągami lub innymi środkami transportu, wierzący w możliwość cudownego uzdrowienia /np. Lourdes/. Specyficzny rodzaj stanowią też tzw. "pielgrzymki zmarłych", wywodzące się z przekonania, że pochowanie lub kremacja zwłok w świętym miejscu zapewnia zbawienie i wejście do raju /zwłaszcza w islamie i hinduizmie/.

W rozwoju migracji pielgrzymkowych ważną rolę odgrywały trakty handlowe. Jeszcze we wczesnym średniowieczu wykorzystywano chętnie Szlak Jedwabny na Dalekim Wschodzie /głównie w buddyzmie/ i Szlak Kadzidla w Arabii /głównie w islamie/. W średniowieczu istniał też system szlaków karawanowych do Mekki, a także wykształcił się system tras pielgrzymkowych prowadzących z całej Europy do Santiago de Compostela i Ziemi Świętej. Wzdłuż szlaków do Composteli tworzo-

no m. in. obiekty noclegowe, powstawały kościoły mające pomieścić tysiące przechodzących pielgrzymów /tzw. "kościółki pielgrzymkowe"/, a nawet nowe miejscowości. Podkreśla się często znaczenie tych szlaków dla rozwoju sztuki romańskiej.

Z czasem zaczęły powstawać wyspecjalizowane organizacje czy agencje mające ułatwiać podróże o charakterze pielgrzymkowym. Obecnie ^{do} najbardziej znanych w świecie chrześcijańskim należą m.in. de Pèlerinages w Paryżu oraz Bayerisches Pilgerbüro, SIP Voyages - le Service International w Monachium. Wykształciły się specjalne grupy zawodowe związane wyłącznie z obsługą pielgrzymów, np. korporacja Mutawwifin w Mekce czy indyjscy przewodnicy pątników /"purohīts" lub "pandas" / i ich pomocnicy /"gomastas"/.

1.4. Pielgrzymki na świecie. /Krótki zarys/^{2/}.

Wbrew ogólnym we współczesnym świecie tendencjom ku sekularyzacji, w przypadku migracji pielgrzymkowych obserwuje się od pewnego czasu ich gwałtowny rozwój. W katolicyzmie wpływ na to mają bez wątpienia liczne Podróże Apostolskie Jana Pawła II. Szacuje się, że ogółem w pielgrzymkach uczestniczy obecnie ponad 220 mln. osób rocznie, z tego około 150 mln. /blisko 70%/ to chrześcijanie, 20-30 mln. hinduistów, a około 40 mln. wyznawcy buddyzmu, islamu, shintoizmu i innych religii. Spośród pątników chrześcijańskich około 40 mln. /ponad 25%/ wędruje do 20. głównych ośrodków pielgrzymkowych tej religii /np. do samego Lourdes około 5 mln osób, do Częstochowy 4 mln./. Podobnie 15 świętych miejsc islamu przyciąga ponad 10 mln. pielgrzymów muzułmańskich. Ocenia się, że w samej Europie około 30 mln. chrześcijan, głównie katolików, poświęca swe urlopy dla odbywania pielgrzymek.

1.4.1. Chrześcijaństwo

Pielgrzymki stanowią w chrześcijaństwie jeden z publicznych i wspólnotowych wyrazów pobożności. Mają one tradycje sięgające blisko dwóch tysiącleci, a ich genezy należy szukać w Biblii. Współczesną geografie migracji pielgrzymkowych w świecie chrześcijańskim kształtowały i kształtują nadal bógate tradycje tej formy pobożności.

Brak jest do tej pory dokładniejszych studiów, które mogłyby stanowić podstawę dla określenia liczby miejsc pielgrzymkowych w chrześcijaństwie. Często wymienia się jedynie około 6200 sanktuariów w Europie Zachodniej i blisko 1000 w Ameryce Łacińskiej.

Dla wszystkich chrześcijan obszarem o szczególnych wartościach religijnych jest Ziemia Święta. Pielgrzymowano tu niemal od zarania chrześcijaństwa, przede wszystkim do miejsc związanych z życiem i męczeńską śmiercią Chrystusa. Głównym centrum jest Jerozolima, będąca równocześnie świętym miejscem judaizmu i islamu. Skomplikowana sytuacja polityczna tego regionu po 1967 r./wojna izraelsko-arabska/ sprawiła, że przez długi okres czasu ruch pielgrzymkowy był znacznie ograniczony. Wyraźne ożywienie przyjazdów pątników przyniosły dopiero lata 80. Jerozolimę odwiedza obecnie rocznie około 500 tys. chrześcijan z całego świata.

Większość /około 80%/ miejsc pielgrzymkowych chrześcijaństwa związana jest jednak z kultem maryjnym /Rys. 1, 1a/. Zaczął się on rozwijać od czasów Soboru w Efezie /431 r./, szczególnie zaś od Soboru Trydenckiego /1545-1563/, a przejawiał się kultem cudownych wizerunków Matki Bożej, głównie obrazów. Ważną rolę w rozwoju kultu odgrywały objawienia Matki Bożej, z których najbardziej znane miały miejsce w La Salette /1846, Francja/, Lourdes /1858, Francja/, Fatima /1917, Portugalia/, a ostatnio w Medjugorje

/1981, Jugosławia/, w Polsce zaś w Licheniu /1950/ i Gietrzwałdzie /1877/. Już w okresie średniowiecza funkcjonowały wielkie ^TMaryjne ośrodki pielgrzymkowe o zasięgu ponadregionalnym, które również dzisiaj przyciągają rzesze pątników. W Kościele łacińskim były to m. in. Walsingham /Anglia/, Le-Puy-en-Velay /Francja/, Montserrat /Hiszpania/, Altötting /Niemcy/, Mariazell /Austria/, Einsiedeln /Szwajcaria/, Przybram i Lewocza /Czechosłowacja/, Gwadelupe /Meksyk/, w Polsce natomiast Jasna Góra. W kościele prawosławnym kult ^VMaryjny rozwinięty był zwłaszcza na Rusi /m.in. Włodzimierz, Kijów/.

Spośród ośrodków pielgrzymkowych związanych z kultem ^TMaryjnym obecnie główną rolę odgrywają Lourdes, Częstochowa, Fatima, a poza Europą Gwadelupe. Są one równocześnie głównymi, obok Rzymu, centrami pielgrzymkowymi chrześcijaństwa zachodniego. W ostatnich latach obserwujemy zjawisko kreowania ^Tmaryjnych miejsc pielgrzymkowych w takich krajach zamorskich, gdzie tradycja pielgrzymowania w zasadzie dotąd nie istniała - np. w USA Doylestown czy w Australii Berrima. ~~W obu przypadkach~~ ^Rrozwój tych ośrodków wiązał się z miejscową Polonią i z jej silnymi uczuciami z Jasną Górą /"transfer" kultu Matki Boskiej Częstochowskiej/. W Europie najmłodszym ośrodkiem jest Medjugorje, gdzie notuje się żywiołowy rozwój pielgrzymek mimo braku oficjalnej akceptacji objawień przez władze kościelne.

Najważniejszym na świecie ośrodkiem kultu ^VMaryjnego jest Lourdes. Dawne ~~małe~~ miasteczko rolnicze w wyniku masowych przyjazdów pielgrzymów przekształciło się w wyspecjalizowane centrum religijne. Rocznie przybywa tu około 5 mln. pątników z blisko 120 krajów. Specjalną grupę pielgrzymów /około 70 tys./ stanowią chorzy, których przyjmują 3 miejscowe szpitale. Wszelkie uzdrowienia ze znamieniem nadprzyrodzoności bada działające od 1882 r. Biuro Orze-

czeń Lekarskich. Uruchomiony w 1948 r. międzynarodowy port lotniczy Tarbes-Ossun-Lourdes obsługuje blisko 400 tys. osób rocznie. Rozwinięta jest na wielką skalę infrastruktura noclegowa i towarzysząca. Ogółem rejestruje się tu około 90 tys. miejsc noclegowych, co oznacza 5000 łóżek/1000 mieszkańców. Sama baza hotelowa liczy około 18 tys. pokoi /1 pokój na 1 mieszkańca! i 35 tys. łóżek. Czynnych jest 30 wielkich magazynów i blisko 300 sklepów, z których ponad 85% to placówki wyspecjalizowane w handlu artykułami religijnymi. Wszystko to sprawia, że Lourdes zaliczyć można do typu miejscowości o "monokulturze" funkcjonalnej, związanej z pielgrzymkami.

Peryferyjne położenie Fatimy w Europie i nienajlepsza przez dziesiątki lat dostępność komunikacyjna sprawiły, że intensywniejszy rozwój społeczno-gospodarczy i przestrzenny tej miejscowości przypada dopiero na okres po II. wojnie światowej. Wyrażało się to przede wszystkim gwałtownym wzrostem liczby pielgrzymów i rozwijającą się infrastrukturą - np. w bazie noclegowej około 1000 łóżek/1000 mieszkańców. Odnaleźć tu można duże analogie z Częstochową w postaci licznych pielgrzymek emigrantów czy kultywowania pielgrzymek pieszych.

W kościele prawosławnym najbardziej czczoną jest obecnie ikona Maryi na greckiej wyspie Tinos, zwanej "Lourdes Wschodu".

W porównaniu z okresem chrześcijaństwa wczesnego i średniowiecznego mniejszą rolę odgrywają obecnie pielgrzymki związane z innymi kultami - np. z kultem grobu czy Męki Pańskiej. W pierwszym przypadku zasięg międzynarodowy mają wędrówki do grobu Chrystusa w Jerozolimie oraz do grobów Apostołów Piotra i Pawła w Rzymie i św. Jakuba Większego w Santiago de Compostela. Ostatnio władze państwowe Hiszpanii podjęły liczne działania w zakresie przystosowania dla pielgrzymów dawnych, średniowiecznych szlaków

św. Jakuba. Kult Męki Pańskiej wyrażał się od XV w. licznymi kalwariami, z których najbardziej znane znajdują się w Lubece, Norymberdze, Bambergu /Niemcy/, Monte Varallo koło Mediolanu /"Jerusalem transportata", Włochy/, Plougonven /Francja/, Kalwarii Zebrzydowskiej. Często dla podtrzymania ruchu pątniczego łączono w takich ośrodkach kult Męki Pańskiej z kultem Maryjnym, czego przykładem są choćby w Polsce Kalwaria Zebrzydowska czy Kalwaria Pacławska.

Z monastycyzmem wschodnim i dawnym kultem pustelników wiąże się jedno z najbardziej czczonych miejsc prawosławia - Święta Góra Athos w Grecji. Takim jest również Zagorsk, do 1930 r. noszący nazwę Siergijew /ZSRR/, gdzie głównym obiektem kultu jest ikona "Święta Trójca" oraz grób św. Sergiusza, jednego z czołowych świętych rosyjskich. Nawet w okresie represji kościoła nie zanikał w Zagorsku ruch pątniczy.

4.4.2. Islam

Pielgrzymki odgrywają ważną rolę w życiu religijnym, społeczno-ekonomicznym i politycznym krajów islamu. We współczesnym świecie islamu istota wędrówek pielgrzymkowych jest taka sama, jak w poprzednich stuleciach. Zmieniły się jedynie formy podróżowania pielgrzymów. Genezy pielgrzymek należy szukać na Półwyspie Arabskim, gdzie tradycja takich migracji sięga odległych czasów epoki przedmuzułmańskiej. Najsławniejszym ośrodkiem kultu religijnego była Mekka z ogólnoarabskim sanktuarium Al-Kaba, w którym najważniejszy jest "Czarny Kamień". Według tradycji w czasach pogańskich miał się znajdować w Mekce cały panteon bóstw arabskich /łącznie 360 bożków i fetyszów plemiennych/, które obalił dopiero Mahomet /630 r./.

We współczesnym islamie wyróżnia się trzy podstawowe rodzaje pielgrzymek:

- └ pielgrzymka mniejsza - "umra",
- └ pielgrzymka większa lub pełna - "hadżdż",
- ↳ tzw. odwiedzanie lub pobożne wizyty grobów świętych muzułmańskich - "ziara", zwane w Afryce Północnej "mussem", a w Indonezji - "dziarah".

Celem pierwszych dwóch jest Mekka i jej okolice, natomiast tradycje większości "ziara" mają charakter regionalny i lokalny. Zasięg ogólnoisłamski ma przede wszystkim "umra", "hadżdż", a także "ziara" związana z odwiedzaniem grobu Mahometa w Medynie. Niektóre pielgrzymki typu "ziara" są wędrówkami szyitów do swych świętych miejsc w Kerbeli, Nedżefie /Irak/ lub w Kum i Mieszhedzie /Iran/, czy też odwiedzinami w Afryce Północnej grobów marabutów.

"Umra" jest pielgrzymką, którą można odbywać indywidualnie i w dowolnej porze roku, choć tradycja zaleca odbywanie jej w miesiącu "ramadan", czyli muzułmańskiego postu. Pielgrzym wykonuje rytualne okrążenia wokół Al-Kaby, całuje Czarny Kamień, odbywa rytualny bieg między wzgórzami As-Safa i Al-Marwa itp. Większość muzułmanów łączy "umrę" z pielgrzymką większą.

Pielgrzymka "hadżdż" zaliczana jest do jednych z najważniejszych w ogóle ruchów migracyjnych. Stanowi ona jeden z pięciu podstawowych "filarów" wyznawanej wiary, a jej dopełnienie obowiązuje wszystkich dorosłych muzułmanów. Przepisy prawne i rytury zawiera "Koran" /Sury II i XXII/. Dla większości wyznawców islamu pielgrzymka ta jest celem ich życia, jest niejako kulminacyjnym punktem realizacji ich życiowych oszczędności. Pielgrzymka ta odbywała się zawsze w formie zbiorowej w miesiącu "zu al-hidżdża", ostatnim w muzułmańskim kalendarzu. Pielgrzymi znajdują się w stanie uświęcenia /sakralizacji/, o czym świadczy m.in. rytualna

biała szata. Szczytowym momentem hadżdżu jest zgromadzenie na równinie Arafat.

Pielgrzymki typu "ziara" mają tradycję niemal tak starą, jak sama religia. Niektóre pielgrzymki do grobów świętych uważano za równoważące pielgrzymkę do Mekki /np. Meszhed w Iranie, Kairuan w Tunezji/. Migracje te są najbardziej rozpowszechnione w krajach, gdzie większości ludności muzułmańskiej brak jest środków na podjęcie wędrówki do Mekki.

Mekka, w której znajduje się największa świętość wyznawców islamu - sanktuarium Al-Kaba z Czarnym Kamieniem, ^wznana jest z tej racji często "matką miast" lub "środkiem świata". Obecnie Mekkę odwiedza rocznie około 2 mln. pątników, z tego ponad 1 mln. z zagranicy. Na przestrzeni stuleci Mekka rozwinęła się jako miasto z dominującą funkcją religijną, a wzrastająca stale zamożność mieszkańców wiązała się z recepcją setek tysięcy pielgrzymów. Spośród około 400 tys. mieszkańców miasta większość trudni się obsługą pielgrzymów, handlem i rzemieślniczą produkcją dewocjonaliów. W okresie po II. wojnie światowej gwałtownie rozwijała się infrastruktura noclegowa /m.in. wiele nowoczesnych hoteli/. Terytorium wokół Mekki i samego miasta uważane jest za święte /"haram"/ - łącznie około 770 km². Zabroniony jest tu wstęp niemuzułmanom, zakazane jest noszenie broni, zabijanie zwierząt oprócz ofiarnych, ścinanie roślin. Specjalna "policja religijna" na granicy strefy /30 - 40 km od miasta/ dba o zabezpieczenie rytualnej "czystości" hadżdżu.

Drugim co do ważności świętym miastem islamu jest Medyna, miejsce schronienia Mahometa po ucieczce z Mekki /"hidżra", 622 r./. Znajdują się tu groby Proroka i jego córki Fatimy oraz kilku kalifów. Do Medyny przybywa rocznie około 800 tys. pielgrzymów.

Trzecim świętym miastem muzułmanów jest Jerozolima. Kult Jerozolimy wiąże się przede wszystkim z Podróżą Nocną Mahometa, jaką miał odbyć w 621 r.

Z licznej grupy innych ważniejszych ośrodków pielgrzymkowych islamu wymienić należy zwłaszcza: Kairuan /Tunezja/, dla mieszkańców Afryki Północnej, czwarte co do ważności święte miasto islamu/, Mula i Idris /Maroko/, święte miasta szytów: Kerbela /grób Husajna, wnuka Mahometa/, Nedżef /domniemany grób Alego, zięcia Proroka/, Bagdad i Samarra w Iraku, Kum i Mieszhed w Iranie, Mazar -i Szarif /drugi z domniemanych grobów Alego/ w Afganistanie. Ponadto wielu pielgrzymów przyciągają takie ośrodki, jak Samarkanda i Bucharra /Uzbekistan, ZSRR/ oraz Adżmer /Indie/.

4.4.3. Buddyzm

Praktyka pielgrzymowania pojawiła się w buddyzmie /zwłaszcza ludowym/ stosunkowo wcześnie. W pierwszym okresie rozwoju buddyzmu pielgrzymkę traktowano jako jeden z nabożnych rytów, w których uczestnictwo miało utrwalić w pamięci wiernych postać samego Buddy /zm. około 480 r. p.n.e./. Później cele pielgrzymek stawały się zbliżone do tych, które notujemy w przypadku innych wielkich religii. Tak więc pojawiły się pielgrzymki zarówno błagalne, jak i pokutne. Z czasem jednak, w miarę rozwoju buddyzmu, charakter, cele i miejsce pielgrzymek zaczęły być bardziej zróżnicowane. Wynikało to przede wszystkim z procesu pojawiania się w łonie samej religii kilku kierunków: hinajany /Mały Wóz/, w której najbardziej czczony jest sam Budda, mahajany /Wielki Wóz/, obejmującej kult różnych buddów i ich pomocników, bodhisattwów oraz wadżrajany /Diamantowy Wóz/, gdzie bodhisattwowie traktowani są jako bogowie. Hinajana /35% wyznawców/ obejmuje zwłaszcza kraje Azji Południo-

wej i Południowo-Wschodniej, mahajana /ponad 55% wyznawców/ - Azję Środkową i Wschodnią, wadżrajana /7%/ - kraje himalajskie.

Jednym z głównych symboli wiary, a zarazem centrum kultowym świątyni jest stupa, swego rodzaju relikwiarz - mauzoleum. Od początku była ona głównym obiektem czci, stanowiła miejsce "święte świętych". Początkowo stupy kryły przede wszystkim relikwie Buddy, później również innych osób zmarłych w opinii świętości i czczonych przez wyznawców. Mogą się też w nich znajdować rzeczy symbolicznie związane z buddyzmem. Na początku istnienia buddyzmu większość ośrodków kultu znajdowała się w Indiach. Rozprzestrzenianie się tej religii poza subkontynent indyjski /od III w.p.n.e./ sprawiło, że ośrodki indyjskie na wiele stuleci, zwłaszcza w okresie XI w. - połowa XIX w., utraciły swą rangę. Nowe ośrodki kultu o charakterze ponadregionalnym i panbuddyjskim pojawiły się w innych częściach Azji, zwłaszcza zaś w dzisiejszej Sri Lance, która do naszych czasów pozostała ostoją buddyzmu.

Główne ośrodki pielgrzymkowe buddyzmu wiążą się również obecnie z miejscami związanymi z życiem i legendą Buddy. Są to przede wszystkim w Nepalu Lumbini koło Kapilavastu /miejsce urodzenia Buddy/ oraz w Indiach Bodh-Gaya /miejsce, gdzie Budda osiągnął najwyższe i doskonałe oświecenie - "bodhi"/, Sarnath koło Waranasi /miejsce wygłoszenia przez Buddę pierwszego kazania/ i Kuczinagara /miejsce śmierci, gdzie Budda osiągnął nirwanę/. Z tych czterech ośrodków główną rolę odgrywa Bodh-Gaya, którą odwiedza rocznie około 500 tys. pielgrzymów z całego świata.

Wiele miejsc pielgrzymkowych buddyzmu znajduje się w Sri Lance. Według tradycji Budda przebywając w tym kraju odwiedził łącznie 16 miejsc, z których wszystkie stały się punktami docelowymi pielgrzymek. Największy zasięg mają Szczyt Adama, Anuradhapura, Mihintale. Wielkimi centrami pielgrzymkowymi są również miejscowości,

w których przechowywane są relikwie Buddy /np. Kandi ze sławnym zębem Buddy/.

Ważne ośrodki pielgrzymkowe buddyzmu znajdują się ponadto w Birmie /np. Rangun z pagodą Szwe Dogon i Mandalaj/, Tajlandii /np. Bangkok - Świątynia Szmaragdowego Buddy, Czomburi/, Kambodży /Angkor/, Indonezji /Borobudur/. Bogatą tradycję pielgrzymowania buddystów posiada Japonia /zwłaszcza pielgrzymki do 33 sanktuariów na wyspie Honsiu do bogini Kannon czy do 88 sanktuariów na wyspie Sikoku/ i Chiny /szczególnie cztery tzw. święte groby buddyjskie: Wutai-szan, Emei-szan, Putuo, Jiuhua-szan/. Specyficznym regionem pielgrzymkowym w Chinach jest Tybet. Religią panującą jest tu buddyzm w formie tantrystycznej, zwany buddyzmem tybetańskim lub lamaizmem. Głównym ośrodkiem religijnym i pielgrzymkowym Tybetu jest Lhasa /"Kraj niebian", "Kraina bogów"/. Do 1959 r. była siedzibą dałajłamy. Dla buddystów Tybetu i niektórych regionów Chin, Mongolii, Nepalu, Butanu i Indii /Ladakh/ Lhasa stanowi drugie w kolejności święte miejsce po Bodhi-Gaya. Znajduje się tu m.in. główne sanktuarium lamaistów Dżokhang. W krajobrazie Lhasy zaznacza się jednak przede wszystkim pałac Potala /dosł. "Góra Buddy"/, rezydencja dałajłamy. Pielgrzymki w Tybecie zostały gwałtownie zahamowane po krwawej pacyfikacji tego regionu przez władze chińskie w 1959 r.

1.4.4. Hinduizm

Pielgrzymki związane z hinduizmem na subkontynencie indyjskim mają tradycję sięgającą odległych czasów historycznych. Można o tym wnioskować m.in. na podstawie prac wykopaliskowych w dolinie Indu, które ujawniły cywilizację przedaryjską ²/około 2500 - 1500 r. p.n.e. Pielgrzymka jest uważana za jedną z głównych praktyk religijnych obowiązującą wyznawcę hinduizmu.

W rozwoju pielgrzymek istotną rolę odgrywał zawsze nurt ludowy hinduizmu. Cechuje go m.in. wiara w wielobóstwo, łączenie elementów religii z elementami magii itp. Wielobóstwo wyraża się przede wszystkim rozpowszechnionymi kultami lokalnymi. W hinduiźmie ludowym obok świątyń dużą popularnością cieszą się przydrożne skały, kamienie, drzewa, jaskinie. Liczbę tych lokalnych bóstw szacuje się na kilka milionów.

We współczesnym hinduiźmie wyeksponowane są trzy bóstwa: Śiwa, Wisznu, Brahma, które uważane są za naczelne bóstwa tej religii. Ważną rolę w hinduskim panteonie odgrywają małżonki głównych bóstw, zwłaszcza żona Śiwy Parwati, zwana też Durgą, Kali czy po prostu Wielką Matką Bogów.

W tradycji hinduskiej święte miejsca, szczególnie związane z wodami, są często określane jako "tirthas". ^{Rzeka} ~~Pod~~ pojęciem "tirtha" rozumie się najczęściej "miejsce przejścia" lub "święty bród", gdzie każdy może się przeprawić na drugi brzeg rzeki. Symboliczne znaczenie "tirthy" jest szersze i znaczy przejście ze świata doczesnego do świata świętego, świata niebios.

Rzeka jest starodawnym i złożonym symbolem kultowym Indii. To zapewne powoduje silne powiązania "tirthas" z wodą. Wśród blisko 150 głównych "tirthas" 42% położonych jest nad rzekami, 4% u ich źródeł, i 5% u ujścia rzek. Z pozostałych ~8% znajduje się na wybrzeżu, około 15% w górach, 26% położonych jest na innych terenach.

Znaczna część "tirthas" o zasięgu ogólnokrajowym związana jest z siedmioma "świętymi rzekami", jakimi są: Ganges, Indus /Sindhu/, Dżamuna, Narbada, Godawari, Kaweri i "niewidzialna", mityczna rzeka Saraswati. Niektórzy Hindusi odbywają pielgrzymki wzdłuż całych świętych rzek. ^{Wieloletni} W przypadku Gangesu wędrówka taka trwa około 6 lat, ~~przy~~ przy Narbadzie 3 lata, ^u przy Godawari 2 lata, ~~przy~~ przy pozostałych również 2-3 lata. Za najbardziej uświęcone uważa się źródła i ujścia tych rzek.

Ważną rolę odgrywa siedem "świętych miast", zapewniających "mokszę" /"wyzwolenie"/. Są to: 1/ Ayodhya, starożytna stolica Ramy, 2/ Mathura, miejsce urodzenia Kryszny, 3/ Hardwar, gdzie Ganges wypływa z gór na równinę, 4/ Waranasi, wieczne miasto Śiwy, 5/ Kańczipuram, miasto Wisznu i Śiwy, 6/ Udźdżajn, miejsce wielkiej "lingi"³/ Mahakala, 7/ Dwarka, stolica Kryszny. Hindusi wierzą, że ci, którzy umrą w tych miastach będą wyzwoleni. Za najważniejsze uważane jest miasto Waranasi /dawne Kasi/.

Hinduska literatura religijna wyróżnia też "ksetras" /święte "okręgi" czy "pola" - np. Himalaje/, a także "dhamas", czyli "mieszkania" bóstw. Do najbardziej znanych "dhamas" należą te, które wyznaczają Hindusowi zasadnicze kierunki świata. Są to: Badrinath w Himalajach na północy /świątynia Wisznu/, Puri na wschodzie /miasto Kryszny/, Rameśwaram na południu /"linga" Śiwy/, Dwarka na zachodzie /stolica Kryszny/. Miejsca te wyznaczają niejako podstawowe kierunki migracji pielgrzymkowych. Stanowią swego rodzaju punkty węzłowe, przyjmujące pielgrzymów wędrujących przez całe Indie. Stąd też pątnicy udają się do innych świętych miejsc.

Szczególne natężenie migracji pielgrzymkowych przypada w okresie wielkich uroczystości religijnych. Do najbardziej znanych należą uroczystości "Kumbh Mela". Odbywają się one w czterech miejscowościach: Allahabad /Prajag/, Hardwar, Udźdżajn i Nasik, cyklicznie co 12 lat, tzn. co 3 lata w każdej z nich. Uroczystości te przyciągają niezliczone rzesze pielgrzymów. Główną rolę odgrywa tu Allahabad, do którego co 12 lat przybywa na okres kilku dni 8-12 mln. pątników.

4.4.5. Inne religie

Z migracjami pielgrzymkowymi mamy również do czynienia w większości pozostałych religii świata.

W judaizmie tradycje pielgrzymek sięgają czasów koczowniczych plemion izraelskich, z wierzeń których wywodzi się ta religia. Ranga wędrowek pielgrzymkowych wzrosła, gdy głównym bogiem tych plemion został

Jahwe /XIII w. p.n.e./, a zwłaszcza, gdy monarchowie izraelscy założyli w Jerozolimie centralny ośrodek kultu Jahwe. Były nimi kolejne Świątynie Jerozolimskie, z których pierwszą wybudował król Salomon w 969 r. p.n.e. "Tora" /"Pięcioksiąg"/ nakładała na każdego dorosłego Żyda obowiązek odwiedzania Jerozolimy trzy razy w roku na specjalne modły. Były to tzw. "święta pielgrzymie": Święto Paschy, Święto Tygodni /zwane też Pięćdziesiątnicą/ i Święto Namiotów /inaczej Święto Kuczków/.

Głównym świętym miastem wyznawców judaizmu jest nadal Jerozolima, szczególnie Plac Świątynny z Murem Płaczu. Z innych ośrodków pielgrzymkowych należy wymienić Safed /święte miasto/, Meron /groby Rabbiego Szymona Bar Jochai i jego syna Eleazara/, Hebron /miasto Abrahama/ oraz Karmel /święta góra Żydów/.

W shintoizmie /Japonia/ pielgrzymki praktywowano przypuszczalnie od zarania tej religii, a na pewno już w czwartym stuleciu p.n.e. Wiązały się one głównie z kultem licznych bóstw. Pielgrzymki te przetrwały do dnia dzisiejszego i są w Japonii bardzo popularne. Do głównych ośrodków pątniczych należą: Ise /największe sanktuarium narodowe Japonii, co 20 lat budowane na nowo, związane z kultem bogini Słońca Amaterasu oraz bogini Ryżu Toyuke/, Izumo /najstarsze sanktuarium shintoistyczne Japonii/, Kioto /650 obiektów kultu shintô/, Nara oraz święta góra Fudzi. Do samego Ise przybywa rocznie około 5 mln pielgrzymów.

W religiach Chin /taoizm, konfucjanizm/ główne ośrodki pielgrzymkowe związane są z kultem Nieba, który oficjalnie dotrwał do upadku cesarstwa w 1912 r., a nieoficjalnie do czasów nam współczesnych. Kult Nieba sprawił, że główne miejsca pielgrzymkowe w Chinach wiązały się ze "świętymi górami", w powszechnym bowiem przekonaniu góry te, a szczególnie Tai-szan, były swego rodzaju "pośrednikiem" między Niebem a Ziemią. Każda z pięciu "świętych gór" przypisana jest jednej z pięciu stron świata /piątą stroną świata jest "środek"/. Są to: Nanyue

/południe/, Song-szan /środek/, Heng-szan /północ/, Hua-szan /zachód/, Tai-szan /wschód/.

W dziniźmie /Indie/ wędrówki pielgrzymkowe kierują się przede wszystkim do miejsc związanych z ^{dwudziestymi czterema} 24. tirthankarami^{4/}, głosicielami nauki i założycielami Kościoła. Szczególnym kultem cieszy się przy tym ostatni tirthankara - Wardhamana Mahawira /540-468 r.p.n.e./, założyciel tej religii, znany pod przydomkiem "Dżina" /"Zwycięzca"/. Najważniejszym centrum pielgrzymkowym jest Sravanabelagola ze znanym posągiem boga Bahubali oraz licznymi dzinijskimi świątyniami i klasztorami.

Ośrodki religijne Sikhów /Indie/ wiążą się przede wszystkim z kultem "Pani Księgi" i kolejnych "Guru" /"niosący światło"/, uważanych za pośredników między Bogiem a ludźmi. Najważniejszym ośrodkiem pielgrzymkowym jest Amritsar, święte miasto Sikhów i święte miejsce rytualnych ablucji w "jeziorze nieśmiertelności". W Złotej Świątyni przechowywana jest największa świętość Sikhów - "Pani Księga".

1.4.6. Makroregiony pielgrzymkowe świata

Obserwując kierunki migracji pielgrzymkowych i rozmieszczenie ośrodków docelowych tych wędrówek na świecie /Rys.2/ można wyróżnić 11 wyraźnie się zaznaczających, głównych makroregionów pielgrzymkowych, o różnej wielkości i zróżnicowanym charakterze pielgrzymek. Każdy makroregion obejmuje szereg ośrodków kultu, z których największe mają zazwyczaj zasięg międzynarodowy. Makroregionami tymi są:

- 1/ Europa ze zdecydowaną przewagą chrześcijaństwa. Główne ośrodki to: Rzym, Lourdes, Częstochowa, Montserrat, Santiago de Compostela, Fatima, Knock, Mariazell, Altötting, Einsiedeln, Asyż, Niepokalanów, Padwa, Kalwaria Zebrzydowska, Góra Athos, Zagorsk.
- 2/ Afryka Północna z dominacją islamu /Tanta, Kairuan, Moulay-Idris, Oued Rhiou/d.Inkerman/.
- 3/ Afryka Zachodnia i Wschodnia z dominacją islamu i ogniskami chrześcijaństwa oraz wierzeń plemiennych /Touba, Kano, Poponghine, Dassa, Lalibela/.

- 4/ Azja Zachodnia z dominacją islamu i enklawą chrześcijaństwa^{i judaizmu}/Mekka, Medyna, Jerozolima, Kerbela, Kum, Mieszhed, Mazar-i Szarif/.
- 5/ Azja Południowa z dominacją hinduizmu /Indie, Nepal/ i buddyzmu /Sri Lanka/ oraz enklawami chrześcijaństwa, dżinizmu, religii Sikhów i islamu /Waranasi, Hardwar, Ayodhya, Mathura, Dwarka, Allahabad, Bodh-Gaya, Goa, Lumbini, Kapilawastu, Kandy, Szczyt Adama/.
- 6/ Azja Południowo-Wschodnia z takimi religiami, jak buddyzm, islam, chrześcijaństwo i^z enklawą hinduizmu /Rangun, Mandalaj, Angkor, Phra Buddhabat, Brobodur, Solo, Manila/.
- 7/ Azja Wschodnia z buddyzmem, konfucjanizmem, taoizmem, shintoizmem oraz enklawami islamu i chrześcijaństwa /Tai-szan, Wutai-szan, Putuo Qufu, Kanton, Zosé, Nara, Kioto, Sikoku, Ise/.
- 8/ Azja Centralna z buddyzmem, zwłaszcza lamaizmem /Lhasa/.
- 9/ Republiki środkowo-azjatyckie ZSRR z islamem /Chiwa, Buchar, Samarkanda/.
- 10/ Ameryka Łacińska z dominującym chrześcijaństwem i enklawami wierzeń plemiennych /Lujàn, Caacupe, Aparecida, Bom Jesus da Lapa, Bahia, Gwadelupe, Puebla/.
- 11/ Ameryka Północna z chrześcijaństwem i enklawami wielu innych religii /St. Anne de Beaupré, Notre Dame du Cap, Doylestown, Salt Lake City/.

2. Rozwój pielgrzymek w Polsce

Pielgrzymki w Polsce mają wielowiekową tradycję. Na rozwoju migracji pielgrzymkowych zaważył - obok czynników natury religijnej - splot uwarunkowań politycznych i społeczno-gospodarczych w poszczególnych okresach dziejów Polski.

W historii ruchu pielgrzymkowego w naszym kraju można wyodrębnić siedem charakterystycznych okresów, które nawiązują w pewnym stopniu do ogólnie przyjętej periodyzacji dziejów Polski:

- do końca X w.,
- XI - XV w.,
- XVI - XVIII w.,
- XIX w. - 1918 r.,
- 1919 r. - 1939 r.,
- 1940 r. - 1945 r.,
- po 1945 r.

2.1. Okres do końca X wieku.

Tradycje pielgrzymek w Polsce sięgają jeszcze czasów pogańskich. Pielgrzymowano wówczas zarówno do świątyn, jak i do miejsc uznawanych przez plemiona słowiańskie za święte, a związanych na przykład z kultem drzew, wody, gór itp. Niektóre z tych miejsc kultu miały zasięg ponadregionalny, a wędrowali do nich mieszkańcy różnych ziem słowiańskich. Wielkie ośrodki kultowe istniały przede wszystkim tam, gdzie małe związki plemion łączyły się tworząc wieloplemienną wspólnotę. Do takich należały znane w całym świecie Słowian ośrodki: Góra Ślęża / zwana z tej racji często śląskim lub słowiańskim Olimpem, czy pogańską Jasną Górą, do której wędrowano od VII w. p.n.e./, Łysiec / Łysa Góra - Święty Krzyż/, Radogoszcz, Szczecin czy Lednogóra koło Gniezna. Ze względu na odległość głównych centrów kultu od terenów zamieszkania większości plemion słowiańskich, a także wobec braku odpowiedniej sieci dróg, istniały liczne ośrodki kultu o zasięgu lokalnym. Odwiedzane były przez członków poszczególnych związków plemiennych zazwyczaj kilka razy w roku. Do najbardziej znanych należały: Góra św. Anny, Płock, Wyszogród. /B.Gierlach 1980/.

Obok ośrodków słowiańskich na ziemiach polskich znajdowały się też ośrodki kultu staropruskiego /np. Święta Lipka/.

2.2. Okres od XI do XV wieku

Na okres ten przypadają początki pielgrzymek chrześcijańskich. Za pierwszą przyjęło się uważać przybycie do Gniezna w 1000 r., do grobu św. Wojciecha / zm. 997 r., kanonizowany 999 r. / cesarza niemieckiego Ottona III, przyjaciela Świętego. Rozszerzający się kult św. Wojciecha i stale rosnący napływ pielgrzymów spowodowały konieczność budowy kościoła, a później katedry, która od 1090 r. stała się typowym średniowiecznym kościołem pielgrzymkowym. Do Gniezna pielgrzymowali m.in. królowie polscy, a na trasie pielgrzymek zaczęły powstawać kościoły pod wezwaniem św. Wojciecha. Ranga Gniezna jako ośrodka religijnego wzrosła po utworzeniu tu pierwszej w Polsce metropolii kościelnej / 1000 r. /.

W pierwszej fazie tego okresu szerzył się jednak przede wszystkim kult pustelników. Do pustelni odbywano pielgrzymki, niekiedy liczne, np. do Tropia nad Dunajcem, Dobrowy w Wielkopolsce, Oławy. Kult pustelników zaniknął ostatecznie w XIV stuleciu, kiedy coraz większą rolę zaczął odgrywać kult Maryjny. Przejawiało się to m.in. rosnącą liczbą cudownych wizerunków Matki Bożej. Kult świętych obrazów i figur Maryi ugruntował się ostatecznie w XV w. Ważną rolę odegrał w tym okresie klasztor na Jasnej Górze / Częstochowa /, założony w 1382 r. przez paulinów węgierskich. Do znajdującego się tam wizerunku Czarnej Madonny zaczęli pielgrzymować zarówno władcy, jak prosty lud.

Już w XV w. notowano również pielgrzymów spoza granic Polski, wtedy też powstała m.in. tradycja pieszego pielgrzymowania z Wielkopolski. Wzrostowi ruchu pątniczego w tym stuleciu sprzyjały nadane sanktuarium przywileje odpustowe / pierwszy w 1425 r. /. Obsługa pielgrzymów stanowiła ważne źródło dochodów zarówno klasztoru, jak i ludności miejscowej, co częściowo wiązało się z przywilejami królewskimi Kazimierza Jagiellończyka / 1462 r. / i Jana Olbrachta / 1493 r. /.
/ A. Witkowska 1984 a. /

Innymi sanktuariami Maryjnymi były m.in.: Górka Klasztorna / od XIII w. /, Lubawa, Żaki / obecnie Nowe Miasto Lubawskie /, Borek Stary, Borek Wielkopolski, Górka Duchowna, Krzeczów, Piaseczno, Stara Wieś / XIV w. /, Ludźmierz, Piekary Śląskie, Siąnowo, Sierpc, Skępe, Święta Lipka, Zamarte / XV w. /.

Zasięg oddziaływania poszczególnych ośrodków był różny, ^{na odc.} w większości przypadków miał charakter regionalny i ponadregionalny.

Na XIII w. przypadają początki Poczajowa, przez długi czas głównego ośrodka pielgrzymkowego kościoła prawosławnego.

Obok sanktuariów Maryjnych rozwijały się ośrodki związane z kultem relikwii lub świętych. Najważniejszy był Święty Krzyż /od XII w./, gdzie przechowywano relikwie Krzyża Świętego. Z innych istniejących w XII w. wymienić należy zwłaszcza Trzemeszno / kult św. Wojciecha /, w XIII w. - Stary Sacz / kult bł. Kingi / i Trzebnicę / kult św. Jadwigi /, w XIV w. - Górę Chełmską / późniejsza Góra ^{Święta} Anny - kult św. Anny / oraz Mogiłę / obecnie Kraków - Kowa Huta, kult św. Krzyża /, a z przełomu XIV i XV w. Szczepanów / kult św. Stanisława /.

Od XII w. ważnym ośrodkiem kultu religijnego stał się Kraków, przy czym pielgrzymki wiązały się początkowo z kultem św. Floriana. Okres szczytowy pątnictwa w Krakowie przypadł na XV w., kiedy w mieście znajdowało się już 17 miejsc kultu. Obok św. Floriana najbardziej rozwinięty był kult św. Stanisława Biskupa / zm. 1079 r., kanonizowany w 1253. Głównym ośrodkiem kultu była katedra wawelska, ważną rolę odegrały też kościoły: na Kleparzu / kult św. Floriana / i Skałce / kult św. Stanisława /. Część pielgrzymek wiązała się z kultem osób zmarłych w opinii świętości, których tradycja określała jako "świętych krakowskich". Były to kulty: Prędoty, Jana z Kęt, Szymona z Lipnicy i Stanisława Kazimierczyka. W latach 1490 - 1520 zanotowano łącznie 837 pielgrzymek związanych z kultem tych czterech osób, oraz św. Stanisława. Do Krakowa wędrowało ^{z ludnością} ponad 160 miejscowości, przy czym większość tych pielgrzymek / około 85 % / miała charakter lokalny i regionalny. Spoza regionu przybywało tylko 15 % ogółu grup pielgrzymkowych, zwłaszcza wędrujących w związku z kultem św. Stanisława / ponad 50 % /. We wszystkich pielgrzymkach przewagę mieli mieszkańcy miast /około 80% / A. Witkowska 1984 b. / . Notowano też pielgrzymki związane z kultem Maryjnym / kościoły Karmelitów na Piasku, Augustianów i Kanoników na Kazimierzu .

Okres ten charakteryzował się również pielgrzymowaniem Polaków do sanktuariów zagranicznych. Do końca XII w. wyjazdy te przewyższały niekiedy liczebnością pątnictwo krajowe. Uczestnikami byli niemal wyłącznie przedstawiciele najzamożniejszych sfer społecznych, np. członkowie rodzin panujących, oraz duchowieństwo. Pielgrzymowano przede wszystkim do Augsburga, Fleury, Saint - Denis, Saint - Gilles, Tours. Począwszy od XIII w. coraz częściej wyjeżdżano w celach religijnych do Rzymu, Santiago de Compostela oraz do Ziemi Świętej.

2. 3. Okres od XVI do XVIII wieku X

Pod koniec tego okresu nastąpiło w zasadzie zakończenie procesu wykształcania się niemal całej obecnej sieci ośrodków pielgrzymkowych, zwłaszcza związanych z kultem Maryjnym.

W XV - XVI w. wiele sanktuariów Maryjnych wznoszono w strefach granicznych Rzeczypospolitej. Miały one stanowić element integrujący ludność polską, niezależnie od wyznania. Podkreśla się ważną rolę pielgrzymek w katolizacji i polonizacji województw wschodnich^{5/}. Pojawiły się też w Polsce nowe formy kultu pątniczego: pielgrzymki do powstających kalwarii.

W XVI stuleciu pojawiły się nowe ośrodki kultu Maryjnego, m.in.: Gidle, Gostyni - Święta Góra, Leżajsk, Przeczyca, Swarzewo, Tuchów, a na przełomie XVI i XVII w. również Stoczek Warmiński. Rozwijały się też dawne ośrodki, szczególnie Stara Wieś / pielgrzymki z Polski, Słowacji i Węgier / i Jasna Góra.

Do Czarnej Madonny przybywały pielgrzymki z blisko 300 miejscowości znajdujących się w granicach Polski i z około 50 położonych poza granicami^{6/}. Z terenów Rzeczypospolitej najwięcej pielgrzymów notowano z województw krakowskiego / około 30 % /, sandomierskiego / około 11 % /, ruskiego / około 8 % /, sieradzkiego i mazowieckiego / po około 7 % / / Ryb. 3 /, z zagranicy natomiast 65 % ze Śląska i 20 % z Węgier. O ogólnopolskim zasięgu Jasnej Góry świadczyć może fakt, że blisko 93 % pielgrzymek przybywało z odległości powyżej 60 km.

Do połowy XVII w. wśród pielgrzymów dominującymi grupami społecznymi były: mieszczaństwo / 40 % /, szlachta / 35 % /, chłopi / 15 % /, i duchowieństwo / 5 % /. W XVI i XVII w. kult jasnogórski bardzo silnie wiązano już z treściami narodowymi.

Uważa się, że pielgrzymkom jasnogórskim przypadła rola istotnego czynnika integrującego państwo wielonarodowe i wielowyznaniowe / A. Witkowska 1984 a /^{7/}. Pielgrzymi wędrowali zazwyczaj na Jasną Górę istniejącymi głównymi drogami. Już wówczas ^{jednak} zaczęły się wykształcać specjalne szlaki pątnicze. Na początku XVII w. były znane m.in. stałe szlaki pielgrzymkowe z Krakowa / przez Skałę - Bydlin - Włodowice - Chorul / i z Błonia pod Warszawą / przez Rawę Mazowiecką - Wolbórz - Gidle - Świętą Annę / / A. Witkowska 1984 a, A. Zyskowska 1984 /. Na to stulecie przypadają też początki stałego pielgrzymowania z Kalisza czy Żywca.

W XVII w. obrazy i figury Matki Bożej uznane za cudowne pojawiły się w całej niemal Polsce. Dalekie i bliskie pielgrzymki grupowe / parafialne / i pojedynczych osób zaczęły być stałym i powszechnym zwyczajem wszystkich warstw społecznych. W stuleciu tym wykształciło się co najmniej 30 nowych ośrodków pątniczych znanych w całym kraju. Były to m.in. : Brdów, Chełm, Chełmno Pomorskie, Dzików, Rudki, Kalwaria Pałacowska, Kalwaria Zebrzydowska, Kodeń, Krasnobród, Leśna Podlaska, Lewiczyn, Lutynia, Miedniewice, Myślenice, Pakość, Piekoszów, Różany Stok, Rychwałd, Studzianna, Sulisławice, Wejherowo, Wilno, Zielonice, Żegocin. Obok nich rozwijały się nadal dawniejsze ośrodki, szczególnie zaś Jasna Góra, Borek Stary, Borek Wlkp., Krzeczów, Leżajsk, Piekary Śląskie, Zamarte. Ich popularność potwierdzają ówczesne opisy ziem polskich, a także źródła literackie.

5.4 Zasięg oddziaływania niektórych sanktuariów był znaczny. Do Częstochowy przybywały pielgrzymki "z najodleglejszych stron Europy" / S. Starowski 1632 r. /. W drugiej połowie XVII stulecia ważnymi ośrodkami kultu maryjnego stały się Studzianna i Święta Lipka / Rys. 4 /. Na Jasnej Górze średnia roczna frekwencja wynosiła w połowie XVII w. około 60 tys. osób, w Piekarach Śląskich około 30 tys. Liczbę sanktuariów mających w XVII i XVIII w. zasięg ponadregionalny i regionalny szacuje się na około 150. / H. Żerek 1978 r. /. Ponadto istniało kilkaset ośrodków o zasięgu lokalnym, głównie parafialnym. Polscy katolicy chętnie pielgrzymowali ^{też} do Wilna, Troków, Sokala, Lwowa, a ludność prawosławna i unicka do Poczaiowa koło Krzemieńca i do Kijowa. Wreszcie w XVII w. pojawiły się warmińskie "żosiery" / pielgrzymki wotywno- /, których szczególny rozwój przypada na XVII w., a zwłaszcza XIX wiek.

5 W XVI - XVII w. wyraźnie wykształconym makroregionem pielgrzymkowym były Karpaty. Funkcjonowało na tym terenie 114 ośrodków kultu religijnego, z tego 3 o zasięgu ponadregionalnym / Kalwaria Zebrzydowska, Stary Sącz i Tuchów /, 29 o zasięgu regionalnym i 82 lokalne / Rys. 5 /.

Ruch pielgrzymkowy wykazywał wyraźną sezonowość. W XVI - XVII w. na Jasną Górę najwięcej pątników przybywało w miesiącach maj, czerwiec i wrzesień. Nie notowano natomiast pielgrzymów w okresie zimy i wczesnej wiosny, głównie ze względu na warunki klimatyczne i zły stan dróg. W skali tygodnia najwięcej osób rejestrowano w niedziele i poniedziałki. Wiązało się to z poniedziałkowym, cotygodniowym targiem w Częstochowie, ustalonym przywilejem Zygmunta Starego w 1508 r. —————>

← Oprócz targów w Częstochowie miały miejsce doroczne jarmarki w liczbie od 1 w 1508 r. do 6 w 1636r. Dni jarmarków były na Jasnej Górze równocześnie dniami odpustowymi. W okresach jarmarków liczba pielgrzymów wyraźnie wzrastała / A. Witkowska 1984 r. /.

Rosnący ruch pielgrzymkowy powodował w Częstochowie rozwój rzemiosła, zwłaszcza piekarniczego i masarskiego. Podobnie było w innych miejscowościach pielgrzymkowych, zwłaszcza o zasięgu ponadregionalnym. Głównym uroczystościom towarzyszyły na ogół różnego rodzaju i różnej rangi imprezy targowe. W poszczególnych ośrodkach zaczęła się wykształcać sieć handlowa i usługowa związana z funkcją religijną miejscowości. Na szlakach pielgrzymkowych do Częstochowy zaczęły powstawać osady, których mieszkańcy nastawieni byli głównie na zaopatrywanie w różne artykuły wędrujących pątników, a także na zapewnienie im warunków do należytego odpoczynku w czasie postoju. Typowym takim osiedlem był Przyrów.

Od początku XVII w. popularnymi miejscami pielgrzymek stały się kalwarie, odtwarzające drogę krzyżową Chrystusa w Jerozolimie. Drogę, taką, długości zazwyczaj około 30 km, znaczyły kaplice, poświęcone kolejnym etapom Męki Pańskiej. Pielgrzymki do kalwarii miały niejako zastąpić wyprawę do Ziemi Świętej, trudno wówczas dostępnej m.in. ze względu na skomplikowaną sytuację polityczną i duże koszty.

Fundatorami kalwarii byli na ogół magnaci i szlachta. Kolejno powstawały: Kalwaria Zebrzydowska / 1602/, Pakość nad Kotecią / 1628 /, Wejherowo / 1649/, Pacław / 1668/, Góra Kalwaria / 1670/, Werki k. Wilna / 1675 /, Wambierzyce / 1683 - 1708 /, Góra św. Anny / 1700 - 1709 /, Ujazdów / 1731 /.

Powstanie kalwarii prowadziło zazwyczaj do wyraźnych przekształceń miejscowego krajobrazu. Dla przyjęcia pielgrzymów tworzone bowiem specjalne jednostki osadnicze. W przypadku kalwarii w Zebrzydowicach było to miasto Zebrzydów / około 1617 r. /, później Nowy Zebrzydów, a od XIX w. Kalwaria Zebrzydowska, w przypadku Pacławia wsi Słoboda, obecnie Kalwaria Pacławska. Zlokalizowanie kalwarii we wsi rycerskiej Góra spowodowało nadanie jej w 1670 r. praw miejskich / najpierw miasto Nowa Jerozolima, później Góra Kalwaria /. W rezultacie wykształcił się swoisty typ jednostek osadniczych, określanych jako "miasteczka kalwaryjne" / M. Bogucka, H. Samsonowicz 1986 /. Charakteryzowały się one odrębnością założeń miejskich. Dominantę stanowiły obiekty sakralne w postaci klasztoru lub kościoła oraz ciągów kaplic. →

Główną funkcją takiego "miasteczka" była obsługa przybywających pątników. Kalwaria Pacławska na przykład ma do dziś zachowaną charakterystyczną zabudowę o bardzo długich domach podcieniowych, dostosowanych do nocowania jak największej liczby pielgrzymów. Niekiedy jednak dochody czerpane ^{od} pątników były zbyt skromne, by mogły decydować o rozwoju takiej jednostki osadniczej. Prowadziło to niekiedy nawet do upadku miasta czy utraty praw miejskich. / np. Góra Kalwaria, 1883 /

Należy wyraźnie podkreślić, że pielgrzymki do kalwarii nigdy nie osiągały w Polsce rozmiarów ruchu pątniczego do sanktuariów maryjnych. Wynikało to częściowo z faktu, że Polacy od najdawniejszych czasów mieli szczególne nabożeństwo do Matki Boskiej, którą uznawali za Patronkę oraz Królową Polski i Polaków. Zaznaczyło się to szczególnie po lwowskich ślubach Jana Kazimierza 1 IV. 1656 r., w których oficjalnie proklamował on Matkę Boską Królową Polski. Od tego też czasu kult Maryi zaczął mieć charakter kultu państwowego / D. Olszewski 1988 /. To spowodowało zapewne, że już w XVII w. opiekunowie kalwarii starali się dla swych sanktuariów o pozyskanie słynących łaskami wizerunków Matki Bożej / np. Kalwaria Zebrzydowska 1641, Kalwaria Pacławska 1679 /. Połączenie kalwarii z cudownym wizerunkiem powodowało znaczne ożywienie ruchu pielgrzymkowego. Sprzyjały temu również organizowane misteria pasyjne. Niekiedy te nowe miejsca kultu " przyciągały " do siebie pielgrzymów wędrujących przedtem do innych, na ogół pobliskich ośrodków. Przykład stanowią Myślenice, gdzie w XVII w. notowano rozwinięty kult Matki Boskiej Myślenickiej, który pod koniec XVIII w. został przyćmiony przez Kalwarię Zebrzydowską. Odtąd pielgrzymki omijały Myślenice, często nawet bez zatrzymywania się w mieście.

Do Krakowa przyjazdy pielgrzymów notowano jeszcze w XVII wieku. Jednak już pod koniec tego stulecia miasto zaczęło stanowić jedynie jeden z ważniejszych ośrodków etapowych dla pielgrzymów udających się z Małopolski do Częstochowy i Kalwarii Zebrzydowskiej. Również Święty Krzyż, dotąd najważniejsze i największe sanktuarium pielgrzymkowe na ziemiach polskich, zaczął tracić swój prymat na rzecz Jasnej Góry, która po obronie przed Szwedami w 1655 r. stała się głównym ośrodkiem kultu religijnego i symbolem o wymowie narodowo - państwowej.

W XVIII w. sieć ośrodków kultu religijnego była już w zasadzie ustabilizowana. Pojawiło się zaledwie kilka nowych jednostek tego typu, m.in. Milatyn, Pszów, Wysokie Koło.

Popularnymi uroczystościami religijnymi stały się w tym czasie koronacje cudownych wizerunków Matki Bożej, a pierwsza koronacja objęła Matkę Boską Częstochowską w 1717 r. W XVIII w. miało miejsce 29 koronacji - m.in. Kodeń, Troki, Lwów / katedra /.

Gromadziły one zazwyczaj dziesiątki, a niekiedy setki tysięcy pielgrzymów. Na XVIII w. przypadają też początki stałego, corocznego pielgrzymowania z Warszawy do Częstochowy. Pierwsza pielgrzymka odbyła się w 1711 r., a do chwili obecnej miało miejsce już ponad 270, co stanowi swego rodzaju fenomen religijny i społeczny w Europie. Organizacją pielgrzymki zajmowało się istniejące przy kościele Świętego Ducha w Warszawie Bractwo Pana Jezusa Pięciorańskiego / zwane skróto-wo Bractwem Pięciorańskim /.

W XVIII w. notowano "apogeum" liczebności ośrodków pielgrzymkowych w Karpatach / Rys. 6 / Spośród 157 ośrodków 7 miało zasięg ponadregionalny / Kalwaria Zebrzydowska, Stary Sącz, Kobylanka, Lipinki, Kalwaria Pacławska, Krościenko, Tuchów /, 26 - regionalny i 124 - lokalny. W tym też stuleciu na mapie ośrodków kultu religijnego pojawiła się w prawosławiu Święta Góra Grabarka.

Pod koniec omawianego okresu w ruchu pielgrzymkowym zaobserwowano pewien regres. Wiazało się to z ogólną sytuacją polityczną i społeczną, wynikającą od 1772 r. z rozbiorów Polski.

Jeszcze w 1754 r. król pruski Fryderyk II wydał zakaz / ponowiony w 1764 r. / organizowania na Śląsku pielgrzymek / J. Myszor 1987 /.

Podobny zakaz wydały władze austriackie, niemal bezpośrednio po I-szym rozbiore Polski / S. Z. Jabłoński 1988 /. Pielgrzymowanie stało się okresowo przedsięwzięciem wręcz niebezpiecznym. Świadczy o tym przykład pielgrzymki warszawskiej w 1792 r., której uczestnicy wraz z księżmi zostali wymordowani przez wojska pruskie. Zbiorowa mogiła, tzw. Groby patników, znajduje się na szlaku do Częstochowy w odległości 10 km od Świętej Anny.

2.4. Okres od XIX wieku do 1918 r.

Na rozwoju pielgrzymek w tym czasie zaważyły przede wszystkim uwarunkowania polityczne i społeczno - gospodarcze wynikające z ostatecznego rozbioru Polski w 1795 r. i utraty niepodległości . Państwa zaborcze , a szczególnie Prusy i Rosja , konsekwentnie zmierzały do unicestwienia wszystkiego co było związane z Polską i polskością . Dotyczyło to również życia religijnego .

W okresie niewoli narodowej wyjątkową siłą przyciągania odznaczały się kościoły . Kościół zaczął bowiem stanowić najważniejsze ogniwo jednoczące naród . Nastąpiło nie znane w innych krajach europejskich sprzężenie świadomości religijnej ze świadomością narodową . W polskiej religijności tego okresu charakterystycznym zjawiskiem była masowość praktyk religijnych , w tym również pielgrzymek .

/ D. Olszewski 1988/. Pielgrzymki obok treści religijnej zawierały również treści natury patriotycznej i często stanowiły swego rodzaju demonstrację skierowaną przeciw zaborcom. Niektóre pielgrzymki organizowano specjalnie do ośrodków silnie związanych z historią Polski , zwłaszcza do Gniezna, Krakowa , Warszawy, ^{Wilna} a ruch ten określano mianem " patniactwa narodowego ". Zaborcy często uniemożliwiali organizowanie oficjalnych pielgrzymek do poszczególnych sanktuariów. Odpowiedzią ludności polskiej na takie zakazy były częste przypadki pielgrzymowania nocami np. do Góry św. Anny czy do Świętej Lipki. Funkcjonowanie ośrodków kultu religijnego było ograniczane przede wszystkim przez zakrojoną na szeroką skalę kasatę klasztorów , zwłaszcza męskich w Królestwie Polskim , szczególnie po powstaniu 1863 r. oraz przez politykę pruską w ramach Kulturkampfu / od 1871 r/. Akcje represyjne władz carskich wobec klasztorów i unitów powodowały , że niektóre cudowne wizerunki Matki Bożej były przenoszone do innych sanktuariów w diecezji lub do innych regionów , a nawet poza granice zaboru rosyjskiego / A. Witkowska 1988/. Do najbardziej znanych należy przykład translokacji kultu Matki Bożej Kodeńskiej na Jasną Górę w latach 1875 -1927 . Najkorzystniejsze warunki działania miał kościół w zaborze austriackim. Sprzyjało temu zlikwidowanie w połowie XIX w. " józefinizmu " i ustalenie się począwszy od lat 60. i 70. okresu politycznej autonomii.

Migracje ludności w Królestwie utrudniał stan wojenny , wprowadzony w 1863 r i nie odwołany aż do wybuchu I wojny światowej .

Granice guberni można było przekraczać jedynie na podstawie pasz - portów, a odbywanie pielgrzymek na Jasną Górę wymagało specjalnych pozwoleń administracji cywilnej. Począwszy od lat osiemdziesiątych XIX stulecia władze carskie coraz bardziej ograniczały przyjazdy osób z innych zaborów. Sytuację tę częściowo zmienił dopiero tzw. ukaz tolerancyjny z 1905 r. /S.Z. Jabłoński 1984, 1988 /

Wszystkie sanktuaria przyczyniały się do umacniania zarówno więzi religijnych, jak więzi lokalnych, regionalnych i narodowych. Wiele spośród nich było prężnymi ośrodkami oświatowymi, które krzewiły wśród miejscowej ludności oraz pielgrzymów język i kulturę polską / np. Góra ~~Św.~~ Anny, Piekary Śląskie, Święta Lipka, Wejherowo /. Służą one tym celom śpiewniki, tzw. modlitewniki kalwaryjskie, czy historyczne wydawnictwa popularne dotyczące danego ośrodka lub regionu. O roli tych ośrodków w podtrzymywaniu polskości może świadczyć przykład Wernii, gdzie do sanktuariów ~~Maryjnych~~ pielgrzymowali wspólnie polscy katolicy i protestanci / ewangelicy /, czy Leśnej Podlaskiej, do której przybywali katolicy i unicy dla podkreślenia wspólnej przynależności do jednego narodu polskiego. 81

Z kolei Góra ~~Św.~~ Anny, uważaną za twierdzę polskości, traktowano jako śląski odpowiednik Wawelu.

W cerkwi unickiej nadal ważną rolę odgrywały Począjów, Byrowice i Zrech, nawet po likwidacji kościoła unickiego w zaborze rosyjskim w 1873 r.

W omawianym okresie - podobnie jak w poprzednich - zdecydowanie dominował kult cudownych obrazów Matki Bożej. W 1825 r. rejestrowano na ziemiach polskich 1097 sanktuariów ~~Maryjnych~~ /rys. 7/.

Zlokalizowane były w 977 miejscowościach, z których 59 % było wsiemi, a pozostałe miastami / A. Witkowska 1988/. Nieco większą liczbę sanktuariów notowano pod koniec XIX w. / E. Kowalewski 1902/.

W wyniku zmian granic w dobie ponapoleońskiej 53 % ośrodków kultu ~~Maryjnego~~ znalazło się na terenie Królestwa Polskiego i na ziemiach włączonych do Cesarstwa Rosyjskiego, 22 % w zaborze austriackim, 18 % w zaborze pruskim i 7 % na terenie Śląska pruskiego /A. Witkowska 1988/. Znaczna część ośrodków kultu religijnego miała zasięg lokalny. W tym czasie pojawiły się nowe ośrodki kultu związane z objawieniami Matki Bożej: Licheń w 1850 r. w zaborze rosyjskim i Gietr~~z~~wałd w 1877 r. w zaborze pruskim. Oba ośrodki podjęły też działalność o charakterze patriotycznym. Istniejące od XVII i XVIII w. silne powiązania kultu

8 *zamyk u strony 117*

maryjnego z treściami patriotycznymi sprawiły, że w XIX w. Jasna Góra stała się dla Polaków ze wszystkich zaborów symbolem tożsamości i jedności narodowej. Podobne "podłoże narodowe" leżało u podstaw rozwijającego się stale ruchu pielgrzymkowego do Ostrej Bramy w Wilnie, do Gietrwałdu czy Piekar Śląskich. / A. ^{Witkowska 1988/} Wielu pielgrzymów ścigały nadal uroczystości koronacji wizerunków Matki Bożej. W omawianym okresie dokonano 13 tych aktów religijnych, m.in. w Kalwarii Pacławskiej /1882/, Kalwarii Zembrzydowskiej /1887/, Tuchowie /1904/, Górze Świętej Anny /1910/, Kochawinie /1912/.

Na przełomie XIX i XX wieku głównym ośrodkiem pielgrzymkowym dla Królestwa Polskiego była Częstochowa, dla Śląska Piekary Śląskie, dla Galicji Kalwaria Zembrzydowska i Kochawina koło Lwowa, dla Wołynia Kazimierka, dla Warmii Gietrwałd, dla Wielkopolski Ostra Brama w Wilnie, Łódź - Kalwaria Łódzka w Goldachu koło Telsz, Inflanty - Łotewska Aglona. W Kościele - w hodim główną rolę odgrywał Począjów / D. Olszewski 1987/. Charakter ogólnopolski miały w owym czasie przede wszystkim Jasna Góra i Gietrwałd. Ośrodki o zasięgu regionalnym przyciągały dziesiątki tysięcy pielgrzymów, lokalne zaś do kilkunastu tysięcy / D. Olszewski 1988/.

Główną rolę w Polsce zdecydowanie odgrywało sanktuarium jasnogórskie. W poszczególnych latach drugiej połowy XIX w. liczba grup pielgrzymkowych wahała się od 250 do blisko 800, a liczba pątników od 30 tys. do blisko 300 tys. / Rys. 8/.

W latach sześćdziesiątych rejestrowano na Jasnej Górze średnio 100 tys. osób rocznie, w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych oraz na początku XX w. - 300 tys. Wyraźne kulminacje wiązały się z jubileuszem 500 - lecia klasztoru w 1882 r, kiedy to ^{notowano} 400 tys. pielgrzymów przybyłych pieszo i 50 tys. koleją, oraz z uroczystością powtórnej koronacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w 1910 r. /blisko 900 tys. pątników/. Ogólnie 55 % uczestników stanowili mieszkańcy miast, a najwięcej pątników przybyło z Królestwa Polskiego / Rys. 9/.

Obok Polaków notowano grupy pielgrzymkowe z Rosji, Bułgarii, Chorwacji, Serbii, Rumunii, Węgier, Austrii, Holandii, Włoch, Belgii, Francji, Niemiec, Anglii i Kanady.

Mimo doprowadzenia do Częstochowy linii kolejowej w 1866 r., nadal większość pielgrzymów przybywała pieszo. Trasa największej pielgrzymki warszawskiej wiodła przez Grójec, Nowe Miasto nad Pilicą, Studzienną, Skórkowice, Przedbórz, Świętą Annę, Łstów.

Kolej natomiast chętnie wykorzystywano przy powrotach z Częstochowy / np. w 1910 r. koleją wracało blisko 60% pielgrzymów /. Jednak z czasem rola kolei zaczęła rosnać również w dojazdach do Częstochowy. Na główne uroczystości uruchamiano z Warszawy dodatkowe pociągi, tzw. spacerowe. Podróżowaniu koleją sprzyjał system zniżek, z których mogły korzystać grupy pątników. Z czasem praktyka odbywania pielgrzymek specjalnymi pociągami stawała się w niektórych parafiach tradycją.

W początkowych latach XX w. pojawili się wyspecjalizowani przewodnicy pielgrzymek jasnogórskich. W latach 1901 - 1914 rejestrowano blisko 1200 takich osób. Zaczęły też powstawać stowarzyszenia świeckie, których zadaniem było zapewnienie pielgrzymom należytych warunków wędrówki na Jasną Górę. Były to m.in.: w Warszawie "Towarzystwo Pątnicze" pod wezwaniem "Matko nie opuszczaj nas", powstałe w 1912 r., w wyniku przekształcenia Komitetu Pielgrzymkowego Bractwa Księcia Janowskiego, w Poznaniu "Towarzystwo Pielgrzym pod wezwaniem Boga Rodziców" /1896/, w Krakowie "Towarzystwo pod opieką św. Rafała dla popierania pielgrzymek" /1912/. W 1914 r. podjęto w Warszawie starania o utworzenie "Towarzystwa opieki nad pątnikami" /inicjatywa redakcji "Słowa" / S.Z. Jabłoński 1984/.

Na przełomie XIX i XX w. przypadają początki jasnogórskich pielgrzymek grup zawodowych / np. robotników / i tak zwanych stanowych / np. mężczyzn /. Przed I wojną światową około 50% pielgrzymów stanowili mieszkańcy ośrodków przemysłowych Warszawy, Łodzi, Zagłębia Dąbrowskiego /S.Z. Jabłoński 1988/.

Drugim co do ważności ośrodkiem pielgrzymkowym była Kalwaria Zebrzydowska. Stanowiła ona zarazem jedno z głównych centrów pielgrzymkowych monarchii austriackiej i należała do grupy kilkunastu "Grosse Wallfahrtsorte". Istotne znaczenie dla rozwoju ruchu pielgrzymkowego miało tu ^{doprowadzenie} linii kolejowej w latach osiemdziesiątych, która połączyła Kalwarię z Krakowem, Podhalem i Śląskiem.

Na przełomie XIX i XX w. średnia roczna frekwencja wynosiła około 200 tys. osób, a w latach wielkich uroczystości liczba ta wzrastała do 300 - 400 tys.: np. koronacja obrazu Matki Bożej w 1887 r., czy jubileusz 300-lecia założenia Kalwarii w 1902 r. / A. Hoppe 1914/. Pielgrzymi przybywali głównie z Galicji, ale dość liczne były również grupy z Królestwa Polskiego, ze Śląska, Węgier i Moraw.

Z sanktuariów śląskich należy wymienić Piekary Śląskie i Górę św. Anny. Piekary Śląskie stały się w tym okresie polskim centrum religijnym, patriotycznym i oświatowym Górnego Śląska.

Frekwencja wykazywała dość znaczne wahania : w 1820 r. - blisko 70 tys. pielgrzymów , w 1850 i 1900 r - po około 50 tys., w 1914 r - około 15 tys. Ze względu na zagrożenie Śląska alkoholizmem / praca na wsi była częściowo wynagradzana przydziałami alkoholu / podjęto w Piekarach Śląskich ^{zakrojona} na szeroką skalę akcję przeciwdziałania temu procesowi . Przeprowadzono misje ludowe , ożywiona była działalność wydawnicza . Atrakcyjność ośrodka wzrosła po wybudowaniu w latach 1862 - 1896 kalwarii . Katolizm na Górze ^{Świętej} ~~Św. Anny~~ tylko od marca do listopada 1811 r. notowano około 75 tys. pielgrzymów ze Śląska oraz 40 tys. z Księstwa Warszawskiego , Moraw i Czech . W 1864 r. czczono jubileusz setnej rocznicy odnowienia i poświęcenia kalwarii, w którym wzięło udział około 400 tys. pątników .

Uroczystość tę historycy zgodnie uznają za największe polskie zgromadzenie na Śląsku w XIX w.

Rys. 10 Szeroki zasięg oddziaływania miał Gietrwałd. Po objawieniach Matki Bożej 27 VI - 16 IX 1877, do Gietrwałdu , który niebawem przyjął to nazwać " Polskim Lourdes " , zaczęły przybywać tysiące pielgrzymów ze wszystkich trzech zaborów , zwłaszcza zaś z Warmii, Mazur i Krzowca / Rys. 10/ oraz z zagranicy . Szczególnie wysoką frekwencją notowano w okresie objawień, kiedy to przybyło około 300 tys. pątników . Również w następnych latach obserwowano duże natężenie pielgrzymek do tego ośrodka . Niejednokrotnie Gietrwałd stanowił sanktuarium zastępcze dla pątników , którzy nie otrzymali zgody od władz carskich na przekroczenie granic Królestwa w wędrówce na Jasną Górę /S.Z. Jabłoński 1938/ . Na Warmii uformował się obyczaj tzw. "trójkąt maryjnego" : w końcu czerwca pielgrzymowano do Gietrwałdu , w lipcu do Stoczka "armińskiego" lub do Krośna , w sierpniu do Świętej Lipki . Wszystkie " kosiery " miały silne podłoże patriotyczne . / J. Piskorska 1963/.

Maryjnym centrum Wielkopolski stała się w XIX w . Święta Góra koło Gostynia . Była ona głównym ośrodkiem katolickiej polskości , silnie oddziałującym poza granice Ziemi Gostyńskiej . /A. Kuźmiak 1968/.

Rys. 11 W Karpatach funkcjonowało w XIX w 136 ośrodków pątniczych, z tego 5 o zasięgu ponadregionalnym / Kalwaria Zebrzydowska , Kobyłka , Kalwaria Pacławka , Krościenko , Tuchów / , 27 - regionalnym i 104 lokalnym . / Rys. 11/ . W stosunku do XVIII w. liczby te są mniejsze . (por. Rys. 6)

Na przełomie XIX i XX w. wzrosło zainteresowanie pielgrzymkami do Ziemi Świętej .

Za moment zwrotny uważa się utworzenie w 1900 r. Komisarjatu Ziemi Świętej z siedzibą w Krakowie przy kościele OO. Reformatów .

Organizowano też stałe pielgrzymki do Azymu / głównie z okazji jubileuszków i rocznic papieskich / oraz sporadycznie do Lourdes/1865, 1908, 1914/ D. Olszewski 1937/ .

W okresie I wojny światowej ruch pielgrzymkowy we wszystkich sanktuariach wyraźnie znacznie zmalał .

c.d. u str. 55

2. 5. Okres od 1919 do 1939 roku

Uzyskanie niepodległości w 1918 roku rozszerzyło zasięg prze-
strzenny migracji pielgrzymkowych Polaków, utrudnionych w czasie
zaborów. Zmienił się system transportu na rzecz coraz większego wy-
korzystywania kolei. Zmianie uległa także struktura społeczna pątni-
ków. W miejsce dominujących przedtem pielgrzymek parafialnych/"ogólno-
stanowych"/ coraz większy udział zaczęły mieć pielgrzymki "stanowe"
i zawodowe/np. akademickie, nauczycielskie, robotników, prawników, męż-
czyzn, kobiet/. Zaczęły pojawiać się zorganizowane grupy pielgrzymów
z zagranicy, głównie polonijne.

Najwięcej pątników przyjmowała Jasna Góra, ale ^{dużą} ~~ważną~~ rolę od-
grywały również takie ośrodki, jak: Wilno, Kalwaria Zebrzydowska,
Tuchów, Górka Duchowna, Gidle /Tab. 1/.

Na poważne trudności natrafiały pielgrzymki na Warmii, ^{w szczególności} szczególnie
po plebiscycie z 1921 r. W okresie międzywojennym zaniknęły praktycznie
pielgrzymki do Gietrwałdu z Wielkopolski i Śląska, stopniowo zanikały
też polskie "żosiery" do Gietrwałdu i Świętej Lipki. Oba ośrodki po-
zostały jednak ważnymi centrami kultu maryjnego dla mieszkańców Prus
Wschodnich i dla polskich środowisk emigracyjnych w Niemczech.

W Częstochowie dużą frekwencję notowano co roku w czasie głównych
uroczystości maryjnych 15 i 26 VIII oraz 8 IX. W każdej z nich uczestni-
czyło 150 - 300 tys. osób, a większość pielgrzymów przybywała pieszo.
^{Grupy} ~~Grupy~~ grup pielgrzymkowych ~~notowano~~ ^{przebiegały} na Jasnej Górze (grupy wycieczkowe,
m.in. w 1930 r. 395 /12.699 osób/ i w 1937 r. 341 /18.230 osób/. Największe
zgromadzenie miało ~~miejsce~~ ^{w Częstochowie} w okresie międzywojennym w roku jubileuszu
550 - lecia sanktuarium w 1932 r. i wyniosło 750 tys. osób. Spośród nich
przybyło pieszo 150 grup pielgrzymkowych 26 VIII i 200 grup 8 IX.
Część pątników przyjechała specjalnymi pociągami, odpowiednio 57 i
32 grupy.

W omawianym okresie zasięg ogólnoswiatowy miała Jasna Góra, zasięg
europejski, zaś Kalwaria Zebrzydowska i Wilno.

Kult maryjny zaczął w tym czasie stopniowo tracić swój charakter po-
licentryczny na rzecz monocentrycznego z centrum w Częstochowie.
/T. Lepkowski 1987/.

Zniesienie granic rozbiorowych i możliwość swobodnego pielgrzymo-
wania do głównych sanktuariów sprawiły, że szereg ośrodków regional-
nych i lokalnych straciło na znaczeniu. W wielu takich miejscowościach
ruch pątników bądź zamierał zupełnie, bądź też był niewielki i ogra-
niczony ^{do} do pielgrzymów z najbliższej okolicy, zazwyczaj parafii.

Ważną rolę w rozwoju ruchu pielgrzymkowego w okresie międzywojennym odegrała Liga Popierania Turystyki / LPT /, która powstała w 1935 r. Zasluga tej organizacji było przede wszystkim uruchomienie " pociągów popularnych ", które umożliwiały masowe przewozy pasażerów , w tym również pielgrzymek. Pielgrzymom oferowano zniżki uzależnione od liczebności grup. Tak więc grupa licząca minimum 25 osób otrzymywała 33% zniżki, 60 osób - 50% , 200 osób - 66% i 500 osób - 75 %.

Ogółem z usług LPT skorzystało w 1935 r. 91.737, a w 1936 r. 236.512 pielgrzymów . W zakresie pielgrzymek LPT współpracowała ściśle ze stowarzyszeniem " Akcja Katolicka ", powołanym przez Konferencję Episkopatu Polski w 1929 r.

^{Opisuje} ~~Obok~~ "pociągów popularnych " LPT organizowała również " masową turystykę w zakresie patnictwa " zakładając przejazdy , noclegi i wyżywienie. Za jedno z głównych zamierzeń inwestycyjnych LPT uznaje budowę " domu dla patników " w Częstochowie .

Organizacja pielgrzymek leżała głównie w gestii delegatur terenowych LPT, a szczególne zasługi miała w tej dziedzinie delegatura w Krakowie. W dziale organizacyjnym tej delegatury było specjalne stanowisko " referenta dla pielgrzymek ", którym był ks. Edward Lubowiecki , dyrektor Kurii Biskupiej.

Organizowano tzw. pociągi popularne pielgrzymkowe do Częstochowy , Kalwarii Zebrzydowskiej , Piekar Śląskich i Wilna . W 1936 r. zorganizowano 72 pociągi, które przewiozły 56.000 pielgrzymów /Dwa lata.... 1937/ .

c. d. ze str. 57

2. 6. Okres od 1940 do 1945 roku

Wybuch drugiej wojny światowej i okupacja hitlerowska zahamowały masowy ruch pielgrzymkowy. Mimo wielu utrudnień i niebezpieczeństw pielgrzymi przybywali jednak w małych grupach i indywidualnie do poszczególnych sanktuariów. Odnosi się to przede wszystkim do Jasnej Góry, ale pątników notowano również w innych ośrodkach, nawet położonych na terenie Rzeszy, na przykład na Górze Anny.

Przez cały okres okupacji, nawet w czasie Powstania Warszawskiego, kontynuowana była pielgrzymka z Warszawy do Częstochowy. Tworzyła ją każdorazowo niewielka grupa 60 - 80 osób. / J. Pietrzykowski 1987 /. Zorganizowany charakter miały też pielgrzymki akademickie, a brali w nich udział studenci i profesorowie z Warszawy, Krakowa, Lublina i Lwowa. Pierwsza odbyła się 26 maja 1940 r., następne były powtarzane do 1944 r. W pielgrzymkach w 1942 i 1943 r. uczestniczył jako przedstawiciel studentów konspiracyjnego Uniwersytetu Jagiellońskiego Karol Wojtyła, obecny papież Jan Paweł II. Przybywały też inne - wprawdzie nieeliczne - małe grupy pielgrzymkowe, głównie z terenu Generalnego Gubernatorstwa / J. Zbudniwski 1981 /.

c.d. u str. 58

2. 7. Okres po 1945 roku *X*

Po 1945 roku pielgrzymki w Polsce przechodziły różne fazy : od rozwoju bezpośrednio po wojnie , poprzez wyraźny regres w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych do żywiołowego rozwoju od połowy lat siedemdziesiątych .

W pierwszych latach po zakończeniu działań wojennych ruch pielgrzymkowy odżył stosunkowo prędko . Wędrowano przede wszystkim do głównych sanktuariów maryjnych , ale liczne też były pielgrzymki do ośrodków lokalnych . W 1946 roku największą frekwencję , bo około 2 mln pielgrzymów , notowano na Jasnej Górze. Tak duża frekwencja w Częstochowie związana była z uroczystością poświęcenia narodu polskiego Niepokalanemu Sercu Maryi 8 września. Wielu pielgrzymów rejestrowano też w innych ośrodkach : Piekarach Śląskich /300 tys./, Kalwarii Zebrzydowskiej /230 tys./, Gidlach i Górze ~~Świętej~~ ^W ~~Anny~~ ^{Ann} /po 150 tys./ / K. Pirożniński 1948/.

W wyniku zmian terytorialnych na terenie Polski znalazły się ośrodki kultu położone dotąd poza granicami Polski międzywojennej (np. Góra ~~Świętej~~ ^W ~~Anny~~ ^{Ann} , Gietrząź, Święta Lipka , Bardo Śląskie, Wambierzyce). Z drugiej strony do kraju przywędrowało szereg cudownych wizerunków Matki Bożej lub świętych z dawnych ziem ^{Na przykład} ~~wschodnich~~ ^{zachodnich} , które po wojnie pozostały na terenie ~~ZSRR~~ ^{Przykładowo} cudowne obrazy Matki Bożej znalazły się w Gdańsku /Bolesławice , Lwów, Stanisławów/, Jarszawie /Berdyczów, Sólkiew/, Wrocławiu /Lwów, Podkamień/, Gliwicach /Aochawina/, Jasieniu /Rutki/, Krakowie /Sokal/, Szymanowie /Jazłowiec/ ^{Rys. 12/}.

Na początku lat pięćdziesiątych migracje pielgrzymkowe zaczęły przeżywać wyraźny regres. Z różnych przyczyn, w tym także z natury politycznej , społecznej i kulturowej, organizowanie pielgrzymek na - potykało ~~na~~ wiele trudności i ograniczeń.

Przez długie lata władze nie wydawały zezwoleń na organizowanie pielgrzymek grupowych , zwłaszcza pieszych /nieliczny wyjątek stanowiła pielgrzymka warszawska / . Mimo tych ograniczeń pielgrzymki odbywały się, często nielegalnie, a uczestnicy tych wędrówek po powrocie bywali szykanowani. Przez wiele lat większość uczestników stanowiły osoby starsze, głównie ze środowisk wiejskich i małomiasteczkowych. Zjawiska takie były charakterystyczne dla etapu rozwoju procesów związanych z uprzemysłowieniem i rozwojem miast. Wiazały się z ogólną regresją publicznych praktyk religijnych i zanikiem religijności.

ludowej, co uważa się za swoiste "signum" społeczeństw industrialnych /J.Mariański 1984/. Podobne procesy obserwowano również w innych krajach Europy. W Polsce jednak były one potęgowane utrudnieniami wynikającymi z motywów politycznych.

Mimo wyraźnego złagodzenia sytuacji społeczno - politycznej po 1956r., regres pielgrzymowania trwał nadal. Nowym elementem było jedynie pojawienie się zorganizowanych pielgrzymek polonijnych, których rozwój przypada jednak na lata późniejsze. W poszczególnych sanktuariach zaczęto natomiast obserwować wzrost liczby pątników przybywających indywidualnie lub w małych grupach, na ogół rodzinnych. W niektórych ośrodkach notowano zanikanie "sezonu pielgrzymkowego". Wynikało to przede wszystkim z faktu, że odwiedzanie sanktuariów zaczęło wiązać często z podróżami typu turystycznego. Niemały wpływ miał tu również rozwój transportu autobusowego i samochodowego, a także wyraźnie większy - w porównaniu z poprzednimi okresami - stopień udostępnienia świątyni w ciągu dnia i stworzenie możliwości zwiedzania.

W ostatnim dziesięcioleciu rejestruje się wyraźne ożywienie w ruchu pątniczym, przy czym szczególny rozwój tych migracji przyniósł pontyfikat Jana Pawła II, a także Jego trzy pielgrzymki apostolskie do Ojczyzny / 1979, 1983, 1987/ (Rys. 13).

Obok wędrówek pielgrzymkowych o zasięgu krajowym zaczęto rejestrować wyjazdy pątników polskich za granicę, przede wszystkim do Rzymu, a także do Lourdes i Fatimy, a ostatnio również do Jilna i Ziemi Świętej.

Na mapie ośrodków pielgrzymkowych pojawił się Niepokalanów związany z postacią męczennika, późniejszego świętego, ojca Maksymiliana Kolbe. W ostatnich latach ośrodkiem o zasięgu międzynarodowym stała się Warszawa dzięki grobowi Ks. J. Popiełuszki i Kardynała S. Wyszyńskiego. Obecnie w związku z ^{ponowną możliwością} ~~odroczeniem~~ czczenia rocznicy Bitwy Warszawskiej czyli "Cudu nad Wisłą" można się spodziewać iż pojawi się nowy cel pielgrzymek, a mianowicie grób ks. J. Skorupki.

3. Współczesny obraz pielgrzymek w Polsce .

3.1. Ośrodki kultu religijnego .

W Polsce rejestruje się około 500 sanktuariów pielgrzymkowych. Zdecydowanie dominują sanktuaria maryjne - około 430, z tego ponad 130 z koronowanymi wizerunkami Matki Bożej.

Niemal wszystkie obiekty kultu należą do kościoła rzymsko - katolickiego. Tylko dwa sanktuaria / w Grąjance i Jabłecznej / związane są z polskim kościołem prawosławnym .

Prawie wszystkie istniejące obecnie sanktuaria przyjmowały pielgrzymów w XIX w., przy czym niektóre jeszcze dawniej. Sanktuaria pochodzą z różnych okresów. Znacząca część powstała w XIV - XVI w. / 16 % /, ale większość była budowana w XVII - XVIII stuleciu / 53% /. Z kolei takie obiekty ^{kultu}, jak obrazy czy figury powstały głównie w XIV - XVI w. / 43 % / i XVII - XVIII w. / 41 % /. Jedynym z najmłodszych ośrodków kultu jest Niepokalanów koło Warszawy, do którego ruch pielgrzymkowy zaczął się rozwijać w zasadzie dopiero po drugiej wojnie światowej, szczególnie zaś poczynawszy od lat siedemdziesiątych . Pielgrzymki te związane są z postacią franciszkanina Maksymiliana Kolbego, zamordowanego przez hitlerowców w Oświęcimiu w 1941 r. Beatyfikacja M. Kolbego miała miejsce w 1971 r., kanonizacja w 1982 r. Po kanonizacji obserwuje się rozszerzenie programów większości pielgrzymek do Niepokalanowa o Oświęcim, gdzie odwiedzana jest cела, w której zmarł św. Maksymilian Kolbe oraz o Zdunską Wolę, rodzinne miasto św. Maksymiliana.

Zasięg przestrzenny oddziaływania ośrodków kultu religijnego jest zróżnicowany. Według tego kryterium wyróżnić można pięć grup sanktuariów: 1/ o zasięgu międzynarodowym, 2/ krajowym, 3/ ponaddiecezjalnym, 4/ diecezjalnym, 5/ lokalnym. O zaliczeniu ośrodków do poszczególnych grup zdecydowały z jednej strony informacje o kierunkach organizowanych przez diecezje pielgrzymek, z drugiej dane o wielkości ruchu pielgrzymkowego. W przypadku, gdy w danej miejscowości znajduje się kilka obiektów kultu - o zakwalifikowaniu jej do jednej z wydzielonych grup decydował zasięg oddziaływania głównego sanktuarium .

Najważniejsze ośrodki mają zasięg międzynarodowy / Rys. 14, Zał. Tab. 1/. Są to : Częstochowa / Jasna Góra /, Niepokalanów / kult św. Maksymiliana Kolbe / i Warszawa / groby ks. J. Popiełuszki i Kardynała Stefana Wyszyńskiego /.

Grupę miejscowości o zasięgu krajowym stanowi 9 ośrodków o zróżnicowanych tradycjach pielgrzymkowych. Zaliczono tu Piekary Śląskie, Kalwarię Zebrzydowską / w obu pielgrzymki związane są z kultem maryjnym i kalwariami /, Górę św. Anny / kult św. Anny i Kalwaria /, Licheń / kult maryjny /, Gniezno / kult św. Wojciecha /, Kraków / kult św. Stanisława /, Oświęcim / ceka śmierci św. Maksymiliana Kolbego / oraz Grabówkę i Jabłeczną / sanktuaria prawosławne /.

W Kalwarii Zebrzydowskiej ma miejsce połączenie kultu Męki Pańskiej z czcią Matki Boskiej Bolesnej. Szczególny kult Męki Pańskiej znajduje odbicie w corocznym Misterium Pasyjnym, sięgającym tradycją drugiej połowy XVII w., które jest jednym z nielicznych tego typu w Europie. Główne uroczystości wiążą się ze świętem Wniebowzięcia Matki Bożej / sierpień /.

W ostatnich kilku latach do rangi ośrodka krajowego urósł Licheń / woj. konińskie /, zwany powszechnie Nową Częstochową lub Częstochowa Północy.

W Grabarce, a właściwie Świętej Górze Grabarce, położonej niedaleko wsi o tej samej nazwie znajduje się cerkiew Przemienienia Pańskiego i żeński klasztor Marty i Marii. Centralne uroczystości odbywają się 19 sierpnia / święto Przemienienia Pańskiego /.

W Jabłecznej główne uroczystości odbywają się 25 czerwca, w dzień świętego Onufrego, patrona miejscowego klasztoru męskiego. W sanktuarium znajduje się czczona ikona z wizerunkiem świętego.

Do grupy ośrodków o zasięgu ponaddiecezjalnym, tzn. przekraczającym granice jednej diecezji zaliczono 25 sanktuariów. Do najbardziej znanych należą: Bardo Śląskie, Jambierzyce, Trzebnica, Ludomierz, Tuchów, Kalwaria Pacławska, Kodeń, Leśna Podlaska, Gietrzwałd, Święta Lipka, Wejherowo, Swarzewo.

W grupie ^{ośrodków} o zasięgu diecezjalnym znalazły się 154 sanktuaria. Zasięg wpływu tych miejsc kultu przekracza granice parafii lub dekanatu.

^{Na} Latem jest jako ośrodki o charakterze lokalnym uznano 330¹ sanktuariów o zasięgu nie przekraczającym na ogół granic parafii lub dekanatu. W dalszych rozważaniach ośrodki o charakterze lokalnym są pominięte.

W rozmieszczeniu przestrzennym sanktuariów w Polsce wyraźnie zaznaczają się Karpaty; ~~na obszarze, których zlokalizowanych jest tu~~ szczególnie dużo ośrodków kultu religijnego, ^{typu} 130^x (Rys. 15).

Spośród nich ^{ponad} 80% ma zasięg lokalny, 15 % zasięg regionalny, a 3 % zasięg ponadregionalny. Blisko 75 % sanktuariów związanych jest z kultem maryjnym. Większość ośrodków skupia się na terenie województw: nowosadeckiego / ponad 50%/, krośnieńskiego /26 %/, i bielskiego /około 18 %/. Główną rolę odgrywają: Kalwaria Zebrzydowska / woj. bielskie /, Ludźmierz / nowosadeckie /, Tuchów / tarnowskie /, i Kalwaria Pałacowa / przemyskie /. Po II. wojnie światowej obserwowano zjawisko kreowania nowych ośrodków o zróżnicowanym zasięgu przestrzennym, których powstanie wiązało się z ulokowaniem w nich cudownych wizerunków Matki Bożej, przywiezionych z terenów wschodnich przedwojennej Polski, przejętych przez Związek Radziecki. Ośrodki takie znajdują się głównie w województwach przemyskim i krośnieńskim, które zamieszkuje wielu przesiedleńców ze wschodu. Wśród tych ośrodków główną rolę odgrywa Jasień / zasięg regionalny /, do którego przywędrował czczony od XVII w. obraz Matki Bożej z Rudek koło Lwowa. Innymi, ale o znacznie mniejszej skali przestrzennej i ilościowej są np. rejony Wielkopolsko-Kujawski, Świętokrzyski, Dolnośląski, łódzki.

2. Spośród ośrodków o charakterze międzynarodowym, krajowym, ponaddiecezjalnym i diecezjalnym w Polsce zdecydowana większość znajduje się na terenach wiejskich i w małych miastach / Tab. 2/. Odnosi się to zwłaszcza do ośrodków o zasięgu ponaddiecezjalnym i diecezjalnym. W poprzednich stuleciach funkcja religijna wyraźnie się zaznaczała w strukturze społeczno-gospodarczej tych jednostek osadniczych m.in. w postaci specjalistycznej infrastruktury. W okresie ostatnich ^{kilku} dziesięcioleci funkcja ta przeżywała wyraźny kryzys, m.in. także w wyniku czynników natury politycznej. Dopiero od kilku lat pielgrzymki zaczynają ponownie aktywizować rozwój społeczno-gospodarczy wsi / Gietrzwałd, Święta Lipka, Lichen, Ludźmierz, Grabarka /.

W szeregu studiów z zakresu geografii osadnictwa i geografii turystyki od dawna podkreślano odrębność funkcjonalną i fizjonomię, a także genetyczną i historyczną ośrodków religijnych / G. Leszczyński 1937, G. Schwarz 1959 /.

W Polsce nie podejmowano, niestety, studiów zmierzających do określenia miejsca funkcji religijnej w w strukturze społeczno-ekonomicznej poszczególnych ośrodków kultu, a szczególne trudności badawcze nastroczą wielkie ośrodki miejskie, jak np. Częstochowa, Kraków, Warszawa. Nie mniej można wskazać miejscowości o wyspecjalizowanej funkcji pielgrzymkowej i religijnej oraz miejscowości częściowo wyspecjalizowane.

Miejscowościami o wyspecjalizowanej funkcji pielgrzymkowej są: Częstochowa, Niepokalanów ~~z~~ zasięg międzynarodowy ~~z~~ oraz Licheń i Grabarka ~~z~~ zasięg krajowy ~~z~~. Szczególny rozwój trzech ostatnich ośrodków przypada dopiero na okres po II wojnie światowej. Zaliczono tu również Częstochowę, mimo że jest ona wielkim ośrodkiem miejskim o rozwiniętej funkcji administracyjnej ~~z~~ (miasto wojewódzkie) ~~z~~, przemysłowej ~~z~~ stolica okręgu przemysłowego, kulturalnej itp. Jednak ze względu na rangę religijną Jasnej Góry w Kościele rzymsko-katolickim na całym świecie, co przejawia się ostatnio również ~~zjawiskiem~~ ^{ważnym zjawiskiem} "transferu" kultu Czarnej Madonny ^{wykraczającym} poza granice Polski / m.in. Stany Zjednoczone, Australia / ^{10/}, należy uznać ten ośrodek za ~~wykazujący się~~ ^{wyrażający} wyspecjalizowaną funkcję religijną. ^{Wzrost} Brak odpowiednio rozwiniętej infrastruktury wynika w tym przypadku przede wszystkim ze względów politycznych, ponieważ przez wiele lat powojennych obowiązywało tu swoiste "embargo" w odniesieniu do nowych inwestycji mających służyć pielgrzymom.

Do miejscowości częściowo wyspecjalizowanej funkcji pielgrzymkowej - religijnej należą miasta Kalwaria Zebrzydowska i Piekary Śląskie oraz wsie Góra ~~Św. Świętej~~ ^{Św. Świętej} Anny i Jabłeczna / ośrodki o zasięgu krajowym /, a także miasta ^{Polkoś oraz wieś Borek wielkopolski, Gietrzwałd,} Baranów Śląskie, Kalwaria Paczkowska, Kodeń, Leśna Podlaska, Różanystok, Rywárd Królewski, Swarzewo, Święta Lipka, Wambierzyce / o zasięgu ponaddiecezjalnym/. Często głównym sanktuarium towarzyszą kalwarie. Budownictwo sakralne wyraźnie zaznacza się w fizjonomii miejscowości. W ciągu wieków często prowadziło ono do przekształceń miejscowego krajobrazu.

C.d. u str. 64

3. 2 . Migracje pielgrzymkowe w Polsce

W migracjach pielgrzymkowych w Polsce uczestniczy obecnie około 6 - 7 mln osób rocznie ^{11/}, a więc ponad 15 % ludności kraju i blisko 5 % pielgrzymujących na świecie chrześcijan .

Średnio na 100 mieszkańców Polski przypada 21 pielgrzymów .

Zdecydowana większość / około 93 % / to wyznawcy katolicyzmu .

~~Obecnie~~ ^{Omów} wędrowek pielgrzymkowych na terenie kraju zaczęto organizować wyjazdy polskich pielgrzymów za granicę , przede wszystkim do Rzymu, ale także do Lourdes , Fatimy , a ostatnio również do Ziemi Świętej , Wilna i Santiago de Compostela . Obserwuje się też stały wzrost przyjazdów pielgrzymek z zagranicy .

3. Głównym ośrodkiem pielgrzymkowym jest Częstochowa / Tab. 3/ , która od czasów pierwszej wizyty w Polsce Ojca Świętego Jana Pawła II w 1979 r. odwiedza rocznie ~~średnio~~ ^{około} 4 mln pielgrzymów , w tym około 100 tys. obcokrajowców z ponad 90 krajów . Niektóre badania wskazują, że do Częstochowy są corocznie organizowane pielgrzymki z 60 - 70 % parafii w Polsce / zob. m.in. E. Kręteł 1983 / .

Od 1977 r. obserwuje się zdecydowany rozwój pielgrzymowania pieszo do Częstochowy . W 1989 r. rejestrowano ponad 150 grup liczących łącznie około 300 tys. osób . Od kilku lat w pieszych pielgrzymkach sierpniowych na Jasną Górę bierze udział około 10 tys. osób z zagranicy z 25 krajów . Wzrastający stale ruch pielgrzymkowy i jego bogata tradycja sięgająca niekiedy kilku stuleci sprawiła, że piesze pielgrzymki do Częstochowy stały się swoistym fenomenem religijnym i społecznym w skali ogólnoswiatowej , ~~szczególnie zaś~~ ^{w szczególności} w świecie chrześcijańskim . Potwierdzeniem tego są przyjazdy obcokrajowców , pragnących uczestniczyć w tym migracjach . Należy też podkreślić, że doświadczenia Jasnej Góry w zakresie organizacji pielgrzymek pieszych wykorzystywane są w szerokim stopniu przez animatorów ruchu pielgrzymkowego w szeregu krajów europejskich / m.in. Austria , Francję , RFN/ , a nawet w Australii / ^{12/} .

W grupie ośrodków o zasięgu krajowym ~~wiedzącą~~ ^{odgrywającą} rolę odgrywają obecnie ~~Piekary Śląskie i Kalwaria Zebrzydowska i Góra Świętej Anny~~ ^{Licheń} . W przypadku Piekar Śląskich szczególne miejsce zajmuje pielgrzymka mężczyzn , odbywająca się w ostatnią niedzielę maja . Fakt , że sanktuarium mieści się na terenie konurbacji górnośląskiej sprawia , że w pielgrzymce tej uczestniczą przede wszystkim robotnicy / ponad 50 % ogółu / , zwłaszcza górnicy i hutnicy . Łącznie bierze w niej udział około 500 tys. osób . Od końca lat 70. ^{zauważa się} notuje się wzrastającą ^{liczbę} stale pielgrzymek robotników z całej Polski .

To przede wszystkim sprawiło , że z dawnego ośrodka o zasięgu ponaddiecezjalnym Piekary Śląskie przekształciły się w ośrodek o charakterze ogólnokrajowym .

Kalwaria Zebrzydowska do dziś uznawana jest ^{przez wielu} za drugie po Jasnej Górze sanktuarium w Polsce . Zarówno Misterium Pasyjne , jak też maryjne uroczystości sierpniowe ściągają dziesiątki tysięcy pielgrzymów , wzbudzają też coraz większe zainteresowania cudzoziemców , pragnących odwiedzić Kalwarię Zebrzydowską bądź jako pątnicy, bądź po prostu jako miłośnicy folkloru .

W tej grupie znalazły się także dwa ośrodki kultu wyznawców kościoła prawosławnego . Są to Grabarka i Jabłeczna, które mimo iż w porównaniu z sanktuariami katolickimi mają niewielką frekwencję , ściągają pielgrzymów z całej Polski . Szczególne miejsce zajmuje Grabarka . Cerkiew jest miejscem pielgrzymek pokutnych z charakterystycznymi krzyżami , otoczonym wyjątkowym kultem chrześcijan prawosławnych . W głównych uroczystościach uczestniczy około 25⁻³⁰ tys. pielgrzymów z całej Polski . W 1987 r. odbyła się pierwsza pielgrzymka piesza do Grabarki. Wyruszyła ona z Białegostoku , a wzięło w niej udział kilkaset osób , w większości młodzież . W ostatnich latach obserwuje się wyraźny wzrost zasięgu oddziaływania ośrodka w Grabarce . Coraz liczniej zaczynają tu ścierać wyznawcy prawosławia ze Związku Radzieckiego , a także z innych krajów , m.in. Anglii , Finlandii i Węgier .

W przypadku ośrodków o zasięgu ponaddiecezjalnym niewątpliwie główną rolę odgrywają Kodeń , Leśna Podlaska , Swarzewo , Borek Wielkopolski , Ludźmierz , Gietrzwałd , Święta Lipka , Kalwaria Pacławska , Tuchów , Bardo Śląskie i Wambierzyce . Szczególny rozwój ruchu pielgrzymkowego przypada na ostatnie lata .

Wśród ośrodków o zasięgu diecezjalnym wymienić należy zwłaszcza Rychwałd , Sianowo , Święty Krzyż , Górkę Duchowną , Kobyłankę , Stary Sącz , Sierpc , Szczepanów , Nowe Miasto Lubawskie , Skępe , Gościkowo / Paradyż / .

W ostatnim dziesięcioleciu zasięg wielu sanktuariów rozszerzył się poprzez wzrastającą liczbę pielgrzymek wędrujących autokarami . W niektórych sanktuariach / z wyjątkiem Jasnej Góry / zdarza się , że na główne uroczystości przybywają przede wszystkim zorganizowane pielgrzymki z obrębu danej diecezji / niekiedy 90 - 95 % ogółu uczestników / , podczas gdy w przypadku pielgrzymów indywidualnych zasięg sanktuarium ma wyraźny charakter ponadregionalny / Tab.4 / .

Można też przyjąć, że do sanktuariów o zasięgu diecezjalnym niemal wszystkie pielgrzymki przybywają z odległości do 100 km, w przypadku ośrodków o charakterze lokalnym odległość ta nie przekracza zazwyczaj 10 - 15 km.

Silnie zróżnicowany jest wskaźnik ilustrujący liczbę pątników w stosunku do liczby mieszkańców stałych w poszczególnych miejscowościach pielgrzymkowych / Tab. 5/. Najwyższe wartości przypadają na Niepokalanów, Świętą Łipkę, Kalwarię Pacławską i Lichen, a więc miejscowości o wyspecjalizowanej i częściowo wyspecjalizowanej funkcji pielgrzymkowej. W większości ośrodków kultu religijnego liczba pątników na 100 mieszkańców nie przekracza 5 tys., a w przypadku Częstochowy nawet 2 tys. osób.

Ciekawe jest porównanie sytuacji w Polsce z analogicznym wskaźnikiem dla wybranych ośrodków zagranicznych.

Natężenie ruchu pielgrzymkowego obserwuje się w okresie głównych uroczystości religijnych, które w większości przypadków odbywają się w okresie letnim. Sprawa to, że na miesiące czerwiec - wrzesień przypada szczyt przybywania pątników. Ilustruje to przykład Kalwarii Zebrzydowskiej i Świętej Łipki / Rys. 16/.

W niektórych dzielnicach Polski silnie zaznacza się regionalne "zabarwienie" pielgrzymek. Odnosi się to przede wszystkim do obszarów górskich, Śląska, Kaszub, czy morskiej pielgrzymki rybaków z Półwyspu Helskiego do Pucka.

Na Warmii bardzo popularnymi w XVII - XIX w. były "łosiery", kierujące się szczególnie do Gietrzwałdu, Świętej Lipki i Głotowa i odznaczające się każdorazowo szczególnymi intencjami.

Po II wojnie światowej "łosiery" praktycznie przestały istnieć, co nastąpiło w wyniku emigracji ze względów politycznych mieszkańców Warmii i Mazur / M. Falk 1973/.

Ludność napływowa nie nawiązała do tradycji "łosier". Również kapłani, nie znając lokalnych tradycji, nie podtrzymywali zwyczaju organizowania tych pielgrzymek. Tradycję "łosier" użyje się przywrócić w naszych czasach, głównie w parafiach czysto wiejskich / W. Piwowarski 1969a, 1977/. W 1989 r. do Gietrzwałdu przybyły "łosiery" z trzech parafii / J. Kuza 1990/.

W niektórych ośrodkach obserwuje się wyraźne wykształcenie się dwóch grup odwiedzających.

Są to mianowicie grupy pielgrzymów przybywających z motywów czysto religijnych / dotyczy to większości sanktuariów / oraz grupy uczestników wędrówek w ramach turystyki religijnej, kiedy to motywowi religijnemu towarzyszy motyw poznawczy lub inny / zob. Rozdz. 11/.

Niekiedy ta druga grupa dominuje, co ma miejsce np. w Świętej Lipce / około 85 % notowanych przyjazdów /, na Górze Świętej Anny / około 30 %/. Odwrotnie jest w Gietrzwałdzie czy Licheniu, gdzie uczestnicy turystyki religijnej stanowią zaledwie około 15 % odwiedzających te ośrodki.

Pielgrzymki katolickie kierują się przede wszystkim do koronowanych wizerunków Matki Bożej. Można w zasadzie przyjąć, że celem niemal wszystkich pielgrzymek wędrujących do sanktuariów położonych poza terenem własnej parafii są takie właśnie obiekty czci.

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w obrębie diecezji, gdzie około 25 % pątników wędruje również do sanktuariów, w których cudowne wizerunki nie są jeszcze koronowane. ¹⁴ Znacznie większa siła przyciągania koronowanych obiektów kultu sprawia, że zasięg oddziaływania posiadających je sanktuariów jest zazwyczaj większy niż pozostałych.

W ostatnich kilkunastu latach obserwuje się wyraźne przekształcenia w strukturze wiekowej i społecznej uczestników pielgrzymek w Polsce. Jeszcze pod koniec lat 60. ¹⁵ w migracjach tego typu uczestniczyły przede wszystkim osoby starsze, np. w Pielgrzymce Jarzawskiej do Częstochowy pątnicy w wieku powyżej 46 lat stanowili 70 do 80 % ogółu pielgrzymujących. Na przełomie lat 70. i 80. nastąpiła radykalna zmiana na rzecz wyraźnego "odmłodzenia" i w chwili obecnej większość uczestników - ponad 50%, a niekiedy nawet 90% - stanowi młodzież szkół średnich oraz studenci. Podobną sytuację obserwuje się w ośrodkach o zasięgu krajowym / np. w Licheniu 55 % pielgrzymów nie przekroczyło w 1989 r. ¹⁶ 30. roku życia /, a także w ośrodkach o zasięgu ponaddiecezjalnym i diecezjalnym, gdzie odsetek pielgrzymów w wieku do 40 lat ¹⁷ sięga na ogół od 50 - 60%.

Zmienia się też struktura społeczno ¹⁸ - zawodowa pielgrzymów. Zaniknęła, zwłaszcza w przypadku głównych pielgrzymek pieszych do Częstochowy, dominacja ludności wiejskiej i miejskich "pomocy domowych". Coraz większy odsetek stanowią pielgrzymi pochodzący z miast i aglomeracji miejsko ¹⁹ - przemysłowych: młodzież ucząca się, przedstawiciele środowisk robotniczych oraz inteligenckich.

W sanktuariach o zasięgu ponaddiecezjalnym i diecezjalnym pielgrzymi z parafii wiejskich są wprawdzie nadal grupą dominującą/40-60%/ , wzrasta jednak równocześnie udział pątników z ośrodków miejskich , w tym również z wielkich miast . W niektórych ośrodkach zaczyna się obserwować wyraźną dominację pielgrzymów posiadających co najmniej zasadnicze wykształcenie zawodowe. W Licheniu np. w 1989r. około 70 % pątników posiadało wykształcenie średnie i zasadnicze zawodowe , a 10 % wykształcenie wyższe / H.Rzeszowska 1990/.

Rozwój pielgrzymowania do większych ośrodków , przede wszystkim o znaczeniu międzynarodowym , krajowym , ponaddiecezjalnym , ograniczony jest dość istotnie przez brak odpowiednio wykształconej infrastruktury w tych ośrodkach . Między innymi brak odpowiedniej bazy noclegowej sprawia , że nieomal we wszystkich głównych ośrodkach większość pielgrzymów / 75 -95 %/ przyjeżdża tylko na jeden dzień .

Badając omawiane zjawisko próbowano określić wskaźnik aktywności pielgrzymkowej , przede wszystkim w odniesieniu do wyznawców kościoła rzymsko - katolickiego i porównać go z innymi miernikami , głównie związanymi ze stanem religijności. Pewne ograniczenia w realizacji pierwotnych zamierzeń były wynikiem niedostatecznej bazy materiałowej dla tego typu studiów . Dostępne źródła odnoszą się wyłącznie do diecezji / archidiecezji/ , których w kraju jest 27 / Rys.17/. Ze względu na braki materiałowe wskaźnik aktywności pielgrzymkowej^{15/} ograniczono do pielgrzych wędrówek do Częstochowy. Wyraża się on liczbą pątników na 10.000 katolików w danej diecezji. Mimo wszystkich niedoskonałości w pewnym przynajmniej stopniu można uznać ten wskaźnik za reprezentatywny dla zjawiska migracji pielgrzymkowych w Polsce . Może on stanowić też punkt wyjścia dla dalszych badań. Uzyskane wyniki skonfrontowano z często stosowanym wskaźnikiem religijności , związanym z niedzielnymi praktykami religijnymi : uczestnictwem w mszy /" dominicantes " /^{16/} i przystępowaniem do komunii św. / " communicantes " /^{17/} . / Tab.6 /.

Najwyższy wskaźnik aktywności pielgrzymkowej notuje się w diecezji warszawskiej , najniższy w szczecińsko - kamieńskiej . / Rys.18/. W dużym stopniu zależy on od popularności pielgrzymowania w poszczególnych diecezjach, która jest uwarunkowana różnymi czynnikami , przy czym wydaje się , że jednym z głównych jest tradycja diecezji w zakresie pielgrzymek do Częstochowy.

Niepodwinięte

~~W kilku przypadkach~~ aktywność pielgrzymkowa odpowiada stopniowi zaangażowania w praktyki niedzielne "dominantes" / diecezje Opolska, Siedlecka, Łomżyńska, Wrocławska, Szczecińska - kamieńska, a częściowo również Parnowska, Krakowska, Gdańska, Gozłowska, Koszalińska - kołobrzewska, Warmińska i Wrocławska /, oraz "communicantes" / diecezje Opolska, Gnieźnieńska, Lubelska, częściowo też Warszawska, Wrocławska, Wrocławska /.

Zwraca uwagę fakt, że o ile w ~~przypadku~~ "dominantes" największe odsetki notuje się przede wszystkim w diecezjach wiejskich, o tyle w zakresie aktywności pielgrzymkowej zależność ta nie występuje już w sposób tak zdecydowany. Świadczą o tym m.in. wysokie pozycje diecezji typowo miejskich, takich jak Warszawska i Łódzka.

Od kilku lat wzrastają systematycznie przyjazdy do Polski pielgrzymów zagranicą. ~~W większości przypadków~~ są to grupy organizowane przez zagraniczne biura podróży lub obsługi pielgrzymów, a także przez wspólnoty parafialne, środowiskowe itp.

Na podstawie dostępnych danych można przyjąć szacunkowo, że Polskę odwiedza rocznie 150 - 200 tys. pielgrzymów obcokrajowców z ponad 90 krajów. Stanowi to około 2 - 3 % ogółu uczestników migracji pielgrzymkowych w Polsce. Co najmniej połowę tego ruchu (około 100 tys. osób) przebiega przez Jasną Górę. W pozostałych sanktuariach liczba pielgrzymów zagranicznych jest znacznie skromniejsza, oscylując maksymalnie wokół 10 tys. osób / np. Kalwaria Zebrzydowska, Niepokalanów / . Wśród ogółu pielgrzymów w ważniejszych ośrodkach udział pielgrzymów zagranicznych waha się zazwyczaj od 1% do 2,5%.

~~Przykładowo w przypadku~~ ^{Na przykład} Jasnej Góry wynosi on 2,5%, Kalwarii Zebrzydowskiej, Niepokalanowa, Grabarki 2%, Gietrzwałdu około 1,5%, Barda Śląskiego i Kłodzka 1%. Udział obcokrajowców wzrasta wyraźnie w sanktuariach, gdzie dominuje turystyka religijna - na przykład w Świętej Lipce stanowią oni blisko 10% ogółu pielgrzymów.

W większości badanych ośrodków zaznacza się dominacja pielgrzymów niemieckich - na przykład Częstochowa 20% ogółu cudzoziemców,

Święta Lipka 53%, Gietrzwałd 46%, Bardo Śląskie ponad 50%.

Wyraźnie zaznaczającymi się grupami pielgrzymów są Amerykanie ze Stanów Zjednoczonych A.P. / Jasna Góra 15%, Kalwaria Zebrzydowska 7%, Gietrzwałd 5% / i Włosi / Jasna Góra 12%, Kalwaria Zebrzydowska 20%, Niepokalanów 20% /.

Specyficzną strukturę pochodzenia pielgrzymów zagranicznych ma Kalwaria Zebrzydowska, gdzie ponad 45 % obcokrajowców to Czesi i Słowacy, a ponad 10 % - Węgrzy. Wynika to z tradycji przyjazdów do tego sanktuarium mieszkańców ziem dawnej monarchii austro-węgierskiej. Od dwóch lat obserwuje się coraz liczniejsze przyjazdy pielgrzymów ze Związku Radzieckiego / np. Jasna Góra około 8 % ogółu pielgrzymów zagranicznych, Gietrzwałd, Święta Lipka - po około 30 % /.

c.d. ze str. 71

3. 3. Główne szlaki pielgrzymkowe ✕

W Polsce można wyróżnić trzy podstawowe typy szlaków pielgrzymkowych : 1/ szlaki wędrówek pieszych , 2/ szlaki wędrówek zmotoryzowanych / głównie autokarowych / , 3/ szlaki wędrówek kolejowych. W chwili obecnej główną rolę odrywają dwa pierwsze typy .

3. 3. 1. Szlaki pieszych wędrówek religijnych ✕

Piesze wędrówki pielgrzymkowe notuje się we wszystkich sanktuariach , a w większości mają one charakter lokalny , rzadziej diecezjalny .

Ze względu na ograniczony zasięg i często brak danych nie są one przedmiotem niniejszych rozważań . Natomiast trzeba poświęcić uwagę szlakom pielgrzymek pieszych na Jasną Górę w Częstochowie oraz na Świętą Górę Grabarkę .

Do Częstochowy wiedzie około 50 szlaków , które przecinają całą Polskę , a ich długość waha się od kilku do kilkuset kilometrów / Rys. 19^{Tob. 7} . Związane są przede wszystkim z pielgrzymowaniem do Częstochowy w okresie letnim / lipiec , sierpień / na centralne uroczystości maryjne . Szlaki omijają na ogół główne ciągi drogowe i przebiegają zazwyczaj bocznymi drogami .

W przypadku pielgrzymek liczących dziesiątki tysięcy uczestników / np. Pielgrzymka Warszawska / wyznacza się kilka szlaków biegnących równolegle do szlaku głównego i w niedalekiej od niego odległości . Zaczają się one ze szlakiem głównym przed Częstochową .

Przy wyznaczaniu poszczególnych szlaków zwraca się uwagę , by przebiegały one przez miejscowości związane z ośrodkami kultu religijnego , zwłaszcza maryjnego .

Wszystkie szlaki są obecnie niezagospodarowane , ale jeszcze przed II. wojną światową wiele miejscowości położonych wzdłuż trasy Pielgrzymki Warszawskiej posiadało infrastrukturę nastawioną niemal wyłącznie na obsługę pielgrzymów , głównie w zakresie wyżywienia .

Pielgrzymi nocują w namiotach , na sianie , lub w kwaterach prywatnych odstępowanych nieodpłatnie przez ludność na potrzeby pątników . Każda pielgrzymka ma zorganizowaną własną służbę zdrowia i transport pomocniczy ^(przewóz bagaży) , a często również służbę pocztową i kwatermistrzowską . Posiłki przygotowuje się we własnym zakresie.

W przypadku kościoła prawosławnego brak było do ostatnich lat szlaków pielgrzymkowych o zasięgu ponadlokalnym . Dopiero w ostatnich latach / 1987 r. / wykształcił się szlak pieszej pielgrzymki z Białegostoku do Grabarki / Rys. 20 / . Liczy on blisko 100 km , a jego pokonanie wymaga 6 - 7 dni . Szlak ten biegnie następującą trasą : Białystok - Zabłudów Płoski - Parcewo - Sasiny - Żerczyce Grabarka .

3.3. 2. Szlaki autokarowych wędrówek religijnych .

Zdecydowana większość szlaków autokarowych wędrówek pielgrzymkowych zbiega się w Częstochowie . Bliższa ich charakterystyka jest w zasadzie niemożliwa , biegają one bowiem przez całą Polskę , a ich przebieg jest zazwyczaj ustalany indywidualnie przez organizatora pielgrzymki . Przez szereg lat brak było sprecyzowanych zasad wyznaczania takiego szlaku , na ogół jednak starano się , by trasa obejmowała - poza Jasną Górą - również inne sanktuaria .

Od kilku lat zasada ta jest ściśle przestrzegana , przy czym pielgrzymki takie odwiedzają przede wszystkim ośrodki o zasięgu międzynarodowym , krajowym i ponaddiecezjalnym .

I tak na przykład , kilkudniowe pielgrzymki z Podhala odwiedzają w czasie podróży na Jasną Górę m.in. Kalwarię Zebrzydowską i Piekary Śląskie , a w drodze powrotnej niezadko docierają do Lichenia czy Niepokalanowa .

Obok tych szlaków wiodących na Jasną Górę wyróżniają się szlaki łączące inne ośrodki pielgrzymkowe , położone w różnych stronach kraju .

Podobnie jak trasy prowadzące do Częstochowy , również te nie mają formalnego statusu szlaku , który musiałby obowiązywać organizatora pielgrzymki . Tym nie mniej władze kościelne często zalecają pielgrzymkom niektóre z określonych tras . Propozycje takie zawierają również niektóre wydawnictwa religijne / np. "Z dawna Polski Tyś Królową ..." 1984 /

W Tab.8 i na Rys. 24 przedstawiono koncepcje sieci szlaków pielgrzymek autokarowych , w której obok propozycji autora uwzględniono propozycje zawarte w różnych źródłach i wydawnictwach kościelnych . Proponowane trasy obejmują ośrodki kultu o zasięgu międzynarodowym , krajowym , ponaddiecezjalnym i diecezjalnym .

Wszystkie szlaki łączą się ze sobą .Stanowią więc one niejako jeden wielki " ciąg " pielgrzymkowy , umożliwiający odwiedzenie blisko 170 sanktuariów .

Głównymi punktami węzłowymi są : Warszawa ,Kraków i Licheń/zbiega-
ją się po trzy szlaki/,Białystok , Chełmno Pomorskie , Gostyń ,
Jarosław , Kalwaria Pacławska , Kalwaria Zebrzydowska ,Lewiczyn ,
Lubaczów , Lubawa , Niepokalanów , Odporyszów ,Piekary Śląskie ,
Poznań ,Rzeszów , Sierpc ,Święty Krzyż/^{Studzianka} Augustów/ ,Tarnów ,Toruń,
Trzebnica , Tuchów ,Wieluń , Wrocław / po dwa szlaki / .

Dla pielgrzymek prawosławnych punktami węzłowymi są : Bia -
łystok , Ostrołęka lub Siedlce w podróży do Grabarki oraz Biała
Podlaska , Lublin i Chełm w wędrówce do Jabłecznej .

3. 3.3. Szlaki wędrówek kolejowych .

Jeszcze w okresie międzywojennym znacząca była rola szlak-ów
kolejowych wiodących do głównych ośrodków pątniczych w Polsce :
Częstochowy - Jasnej Góry , Kalwarii Zebrzydowskiej , Wilna ,
Gniezna , Krakowa .

Po II. wojnie światowej , w miarę rozwoju transportu samochodowego,
przejazdy koleją nie mają już takiego znaczenia jak dawniej ,tym
nie mniej na przykład w Częstochowie około 50 % pątników przybywa -
jących na maryjne święta sierpniowe korzysta z usług kolei , pod -
czas gdy w innych okresach koleją przyjeżdża 25 - 30% pielgrzymów .
Kolej odgrywa istotną rolę przy powrotach pieszych pielgrzymek .

24

3. 4. Zagospodarowanie turystyczne ośrodków pielgrzymkowych .

Rozwój pielgrzymowania do większych ośrodków o znaczeniu międzynarodowym , krajowym i ponaddiecezjalnym ograniczony jest dość istotnie brakiem odpowiedniej wykształconej infrastruktury. Odnosi się to przede wszystkim do bazy noclegowej .^{18/}

Występuje ona w 101 miejscowościach , a więc w około 20% wszystkich ośrodków pielgrzymkowych i blisko 60 % ośrodków o zasięgu między - narodowym , krajowym , ponaddiecezjalnym i diecezjalnym .

W 10 miejscowościach , czyli w około 10 % ogółu z bazą noclegową znajdują się zarówno obiekty ogólnodostępnej , otwartej bazy noclegowej , jak i będące w gestii władz kościelnych / m.in. Częstochowa , Kalwaria Zebrzydowska , Góra Świętej Anny , Gietrzwałd , Święta Lipka / ; w 30 / blisko 30% / występuje wyłącznie baza kościelna / m.in. Kalwaria Pacławska , Tuchów , Piekary Śląskie , Leśna Półlaska , Licheń , Niepokalanów / , w pozostałych zaś 63 tylko baza otwarta .

Baza noclegowa w miejscowościach pielgrzymkowych liczy łącznie około 105 tys. miejsc , z tego ponad 55 % przypada na bazę ogólnie dostępną , około 40% na kwatery prywatne i 5 % na bazę kościelną .

Ogółem bazę otwartą rejestruje się w 73 ośrodkach / 43 % ogółu / : w 2 ośrodkach o zasięgu międzynarodowym / Częstochowa , Warszawa / , w 5 o zasięgu krajowym / Gniezno , Góra Świętej Anny , Kalwaria Zebrzydowska , Kraków , Oświęcim / , w 13 o zasięgu ponaddiecezjalnym / Bardo Śląskie , Borek Wlkp. , Gietrzwałd , Gostyni , Kodeń , Leżajsk , Międzygórze , Pakość , Sójny , Święta Lipka , Trzebnica , Wambierzyce , Wejherowo / oraz w 53 o zasięgu diecezjalnym / 40 % tego typu ośrodków pielgrzymkowych / / Rys .22/ Ogółem baza ta liczy około 60 tys. miejsc ^{19/} , z tego około 45 % przypada na hotele , około 15 % na domy wycieczkowe , 10 % na schroniska oraz 30% na kempingi i pola biwakowe . Strukturę taką można by przyjąć jako zadowalającą , gdyby nie fakt , że ponad 75 % bazy hotelowej , blisko 60% miejsc w domach wycieczkowych , ponad 50 % miejsc na kempingach i polach biwakowych i prawie 40 % miejsc w schroniskach skoncentrowanych jest w 6 wielkich ośrodkach miejskich / 8 % ogółu ośrodków państwowych z bazą otwartą / : Gdańsku , Krakowie , Łodzi , Poznaniu , Warszawie i Wrocławiu , gdzie w nikłym tylko stopniu jest wykorzystywana przez pielgrzymów . Trzeba tu podkreślić , że baza hotelowa jednego z głównych na świecie ośrodków pielgrzymkowych - Częstochowy liczy około 500 łóżek , a więc o około 150 miejsc więcej niż hotele w Białymstoku czy Płocku ,

ale prawie dwukrotnie mniej niż w Bydgoszczy i Lublinie .
Wynikało to z celowej polityki władz okresu socjalistycznego ograniczania inwestycji turystycznych w Częstochowie .
Podobne uwagi można odnieść do innych ważniejszych ośrodków kultu religijnego : np. brak bazy hotelowej w kalwarii Zebrzydowskiej wobec rozwiniętej sieci pensjonatów w tej miejscowości przed II wojną światową . Spośród ogółu 73 miejscowości z bazą ogólnodostępną w 34 ośrodkach pielgrzymkowych brak jest w ogóle bazy hotelowej , w 30 domów wycieczkowych i w 32 kempingów i pól biwakowych . Najpowszechniejszym typem są schroniska młodzieżowe i stacje turystyczne , które występują w 75 % ośrodków .

23 Uzupełnieniem bazy ogólnie dostępnej są rejestrowane kwatery prywatne , które wykazywane są w 58 miejscowościach pielgrzymkowych / około 35 % ogółu ośrodków / / Rys. 23/ i liczą łącznie blisko 40 tys. łóżek. Również w tym przypadku obserwuje się wyraźną koncentrację tych miejsc / około 70 %/ w 5 wielkich ośrodkach miejskich : Gdańsku, Krakowie , Poznaniu, Warszawie i Wrocławiu . Rejestruje się je w 2 ośrodkach o zasięgu międzynarodowym / Częstochowa , Warszawa / , w 4 o zasięgu krajowym / Gniezno , Kalwaria Zebrzydowska , Kraków , Oświęcim/ , w 9 o zasięgu ponaddiecezjalnym / Bardo Śląskie , Gostyń , Kodań , Leżajsk , Międzygórze , Swarzewo , Trzebnica , Wambierzyce , Wejherowo / oraz w 43 o zasięgu diecezjalnym / 32 % ogółu tych miejscowości/.

Wobec braku odpowiednio rozwiniętej ogólnie dostępnej bazy noclegowej ważną rolę w recepcji pątników odgrywają w niektórych ośrodkach domy pielgrzyma , które niekiedy są równocześnie domami rekolekcyjnymi . Rejestruje się je w blisko 40 miejscowościach pielgrzymkowych . Ich standard i wielkość są dość znacznie zróżnicowane, tym niemniej zapewniają pielgrzymom podstawowe warunki pobytu . Zlokalizowane są w 2 ośrodkach o zasięgu międzynarodowym / Częstochowa, Niepokalanów / , w 4 o zasięgu krajowym / Góra Świętej Anny , Kalwaria Zebrzydowska , Licheń , Piekary Śląskie / , w 11 o zasięgu ponaddiecezjalnym / Bardo Śląskie , Borek wielkopolski , Gidle , Gietrzwałd , Gostyń , Kalwaria Pacławska , Leśna Podlaska , Leżajsk , Stoczek Warmiński , Święta Lipka , Tuchów / oraz w blisko 20 o zasięgu diecezjalnym .

← Począwszy od 1989 r obserwuje się ożywioną działalność na rzecz budowy domów pielgrzyma w niektórych ośrodkach , zwłaszcza w tych o zasięgu krajowym i ponaddiecezjalnym .

Ponadto poszczególne ośrodki ułatwiają pątnikom korzystanie z kwater prywatnych . Odnosi się to do ponad 50 miejscowości ,gdzie brak jest domów pielgrzyma . Są to prawie wyłącznie ośrodki o zasięgu ponaddiecezjalnym/ Dąbrówka Kościelna , Kodań , Lewiczy²⁰/Ludźmierz, Płoki , Różanystok , Rywałd Królewski, Swarzewo ,Wambierzyce / i diecezjalnym .

Obecny stopień rozwoju bazy noclegowej jest niewystarczający. Przykładowo w Częstochowie na 1000 mieszkańców przypada około 8 miejsc noclegowych wobec średniej 12,5 dla kraju ²⁰/ . Na 1000 pielgrzymów w tym mieście przypada zaledwie 0,27 łóżka wobec średniej 15,0 dla całej Polski .²¹/ Najkorzystniejszy wskaźnik liczby łóżek na 1000 mieszkańców notuje się m.in. w takich miejscowościach jak: Góra Świętej Anny /234/, Święty Krzyż /126/ ,Święta Lipka /100/, Gietrzwałd / 75/ i Wambierzyce / 73/. Brak rozwiniętej bazy noclegowej sprawa , że niemal we wszystkich głównych ośrodkach większość pielgrzymów przyjeżdża tylko na jeden dzień .Chcąc przedłużyć okres pobytu pątników , co ma istotne znaczenie również z punktu widzenia gospodarki danego ośrodka , należy zmienić dotychczasową politykę zagospodarowania turystycznego tych miejscowości .

3.5. Wyjazdy pielgrzymkowe Polaków za granicę^X

W migracjach religijnych Polaków zawsze dużą wagę przywiązywano do wędrówek do głównych miejsc kultu znajdujących się poza granicami kraju. Również obecnie obserwuje się wzrastającą rangę takich wyjazdów, a szczególne natężenie pielgrzymek zagranicznych przypada na okres pontyfikatu Jana Pawła II, czyli na lata 80. i obejmuje wyjazdy do Rzymu.

Opierając się na dostępnych materiałach można przyjąć, że w chwili obecnej za granicę udaje się każdego roku co najmniej 40 tys. polskich pielgrzymów wobec około 20 tys. w połowie lat 80-tych.

Określenie faktycznej wielkości tego typu migracji jest sprawą trudną, ponieważ informacjami statystycznymi dysponują głównie ośrodki docelowe pielgrzymek. Dodatkową trudność sprawia fakt, że dostępne dane odnoszą się wyłącznie do grup zorganizowanych, brak jest natomiast informacji dotyczących pielgrzymów indywidualnych. Szczegółowa analiza materiałów źródłowych dotyczących grup pozwala jednak uznać je za wystarczająco reprezentatywne dla charakterystyki tego typu mi-

gracji. Odzwierciedlają one bowiem stosunkowo wiernie główne problemy związane z tymi wędrówkami, a niektóre zawierają nawet szczegółowe informacje dotyczące pochodzenia geograficznego pielgrzymów, sezonowości przyjazdów itp. Pozwalają więc na uzyskanie wiarogodnego obrazu polskich migracji pielgrzymkowych za granicę.

b.9.

W wyjazdach zagranicznych pielgrzymów główną rolę odgrywają podróże do Rzymu i Watykanu y/ Tab.9 /.

W pierwszym okresie po wyborze Jana Pawła II, a więc od 16 października 1978 do 13 grudnia 1981/ wprowadzenie w Polsce stanu wojennego/ liczba pielgrzymów wzrastała bardzo szybko i osiągała do dwóch tysięcy tygodniowo. W pierwszym roku stanu wojennego /1982/ ruch pielgrzymkowy niemal zupełnie zamarł. Wyjątkiem stały się pielgrzymki na kanonizację św. Maksymiliana Kolbego w październiku 1982 r., w ramach których wyjechało około 3 tys. osób na podstawie specjalnego zezwolenia władz polskich. Ponowne ożywienie wyjazdów religijnych do Rzymu zaczęto obserwować od drugiej wizyty Ojca Świętego w Polsce w czerwcu 1983 r.

W pięcioleciu 1985 - 1989 natężenie pielgrzymek było zmienne. Po "apogeum" w 1985 r., w latach 1986 i 1987 liczba pielgrzymów wyraźnie zmalała. Przyczyny tego były różne i wynikały z sytuacji politycznej w kraju, z gwałtownego spadku stopy życiowej Polaków, ograniczeń wizowych ze strony włoskiej. Te ostatnie wiązały się przede wszystkim z delikatnym problemem uchodźców polskich. 23/

C. J. u. Zw. 22

I choć emigranci rekrutowali się głównie spośród uczestników wycieczek, zastrzone rygory w uzyskaniu wizy dotknęły również pielgrzymów. Wyraźny wzrost wyjazdów pielgrzymkowych zanotowano w 1988 r.,

co wiązało się m.in. z jubileuszem 10-lecia pontyfikatu Jana Pawła II. Z kolei aktywizacja przyjazdów do Rzymu w 1989 r. to przede wszystkim wynik stabilizującej się sytuacji politycznej kraju po "okrągłym stole" oraz ułatwień paszportowo-wizowych.

W 1989 r. notowano w Rzymie 463 grupy pielgrzymkowe zorganizowane przez kościoły rzymsko-katolicki w Polsce, w których wzięło udział łącznie 22 877 osób.

Większość grup / 428 / i pątników / 3423 / uczestniczyło w pielgrzymkach z terenu poszczególnych diecezji. Pozostałe pielgrzymki organizowane przez władze kościelne / 35 grup, 2452 osoby / miały charakter ogólnopolski.

Ponadto rejestrowano w Rzymie około 5 tys. pielgrzymów indywidualnych. Tak więc w sumie Wieczne Miasto odwiedziło w 1989 r. około 23 tys. pielgrzymów z Polski, co stanowiło około 70 % ogółu pielgrzymujących za granicę.

Większość pątników spotykała się z papieżem Janem Pawłem II w ramach audyencji generalnych / 90 % / lub prywatnych / około 80 % /.

Rejestrowane w Rzymie grupy pielgrzymkowe pochodziły w 1986 r. z 153 miejscowości, natomiast w 1989 r. już ze 190 / rys. 24 /.

W rozmieszczeniu przestrzennym miejsc zamieszkania uczestników tych grup zwraca uwagę wyraźna dominacja obszarów południowych Polski. Dotyczy to zwłaszcza obszarów metropolii krakowskiej. Mieszkańcy tego regionu są bowiem szczególnie silnie związani emocjonalnie z polskim Papieżem, który jako arcybiskup, a później kardynał Karol Wojtyła przez szereg lat stał na czele kościelnej prowincji krakowskiej.

Jednak w analizowanym okresie obserwuje się wyraźny spadek udziału archidiecezji krakowskiej w wędrówkach religijnych do Rzymu: od ponad 20 % w 1986 r. do niewiele ponad 10 % w 1989 r.

Wzrósł natomiast udział ^{innych} diecezji, a także pielgrzymek ogólnopolskich. Wyróżniają się wyraźnie diecezje: gdańska, gorzowska, katowicka, siedlecka, tarnowska, warszawska i wrocławska / łącznie około 40 % ogółu pątników /. Analiza materiałów pozwala też na stwierdzenie, że pielgrzymi wędrujący do Rzymu pochodzą przede wszystkim z terenów bądź silnie zurbanizowanych i uprzemysłowionych, bądź z obszarów o rozwiniętej funkcji turystycznej. Są to więc regiony, gdzie poziom zasobów materialnych mieszkańców na ogół przewyższa dość znacznie średnią krajową.

Stąd-niezależnie od motywów wpływających na decyzję podjęcia takiej podróży - stopień zamożności ludności poszczególnych regionów warunkuje rozmiary ^{tych} migracji. Zdecydowana większość uczestników / ponad 55 % / wywodzi się z ^{miast} liczących powyżej 100 tys. mieszkańców miast. /Tab .10/, wśród których są m.in. jednostki miejskie konurbacji górnośląskiej czy Trójmiasta, a także Warszawa, Kraków, Łódź, Poznań, Szczecin, Wrocław, Lublin. 5

W przypadku wsi natomiast znaczny udział mają przede wszystkim jednostki położone w bezpośrednim sąsiedztwie ośrodków przemysłowych.

Przyjazdy pielgrzymów do Rzymu odbywają się przez okres całego roku, przy czym większe natężenie obserwuje się począwszy od Świąt Wielkanocnych. Sezon pielgrzymkowy trwa w zasadzie nieprzerwanie od kwietnia do października z wyraźną kulminacją w miesiącach lipiec-sierpień.

Oprócz wyjazdów do Rzymu w pielgrzymowaniu zagranicznym Polaków istotną rolę odgrywają europejskie sanktuaria maryjne: Lourdes/ Francja / i Fatima / Portugalia /.

W wyjazdach Polaków do Lourdes uczestniczyło w 1987 r. około 3.500 osób, czyli blisko 17 % ogółu pielgrzymujących w tym roku za granicę. ²⁴/Pątnicy z Polski stanowią około 0,1 % pielgrzymów rejestrowanych w tym ośrodku. Równocześnie Polska znajduje się w grupie 14 krajów / spośród blisko 120 / z których przybywa do Lourdes ponad 1 tysiąc pątników. Część pielgrzymów wędruje do Lourdes drogą kolejową. Są to przede wszystkim osoby chore i niepełnosprawne, które przybywają tu specjalnymi pociągami / "trains spéciaux de pèlerinages" /. W 1986 r. przybył z Polski jeden taki pociąg, który przywiózł blisko 500 pielgrzymów.

Pozostałe grupy wędrują autokarami / około 60 grup, 3 tys uczestników /. Polaków notuje się w okresie od marca do października, przy czym najwięcej autokarów przybywa w sierpniu / ponad 35 % /, wrześniu / 20% / i lipcu / 17 %/. Spośród 59 grup polskich w 1987 r. - 35 pozostało w Lourdes ponad 2 dni.

Do 1 timy przyjeżdża rocznie około 1 tys. Polaków. Stanowią oni zaledwie 0,03 % ogółu pielgrzymów notowanych w tym ośrodku. /G.Rinschede 1988 /. Warto wspomnieć, że w 1987 miała miejsce pierwsza piesza pielgrzymka z Częstochowy do Fatimy / od 13 maja do 13 października /, której trasa wynosiła łącznie 3.800 km. Liczyła kilka osób, głównie związanych z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim.

Zainteresowanie Polaków pielgrzymowaniem do zagranicznych ośrodków pątniczych systematycznie wzrasta.

24 pątnicy z Polski

Ostatnio, od 1986 r. obserwuje się szczególną aktywność w organizowaniu pielgrzymek do Ziemi Świętej dzięki normalizacji stosunków między Polską a Izraelem. W coraz większym zakresie usługi w tej dziedzinie są zlecane polskim przedsiębiorstwom turystycznym.

W okresie ostatnich dwóch lat zaktywizowały się pielgrzymki / w tym również piesze / do Wilna. Wielu młodych Polaków pielgrzymuje też co roku / zwłaszcza w okresie wakacyjnym / do Taizé / Francja /. W 1989 r. kilka tysięcy polskich pielgrzymów rejestrowano w Santiago de Compostela / Hiszpania /, zwłaszcza podczas spotkania Jana Pawła II. z młodzieżą świata.

Wspomnieć też należy, że co roku co najmniej kilkunastu polskich muzułmanów wędruje z hadżdżem do Mekki, a wyznawcy prawosławia starają się ^{dotrzeć} do Świętej Góry Athos lub na Świętą Wyspę Tinos / "Lourdes Wschodu" / w Grecji.

Naj
Mar
Pan

R
Ta

od strony stromy
pozostał wzniesienie

↓

- 30 -

4. Pielgrzymki w wybranych ośrodkach kultu religijnego

4.1. Ośrodki Kościoła Rzymsko-katolickiego

4.1.1. Częstochowa - Jasna Góra

Częstochowa jest miastem wojewódzkim, diecezjalnym oraz stolicą Częstochowskiego Okręgu Przemysłowego. Tradycje pielgrzymkowe Jasnej Góry, która od 1382 roku opiekują się OO. Paulini, liczą już sześć stuleci. Jasna Góra zawsze miała zasięg międzynarodowy. Cudowny Obraz Matki Bożej - Czarnej Madonny powstał między IX a XIV w. i został koronowany diademami papieskimi w 1717r. Była to pierwsza poza granicami Włoch koronacja wizerunku Maryi diademami. Powtórna koronacja obrazu miała miejsce w 1710 r. (po kradzieży w 1809 r. dwóch złotych koron papieskich). Od XV w. powstawały liczne kopie obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. Około 100 z nich od wieków otoczonych jest szczególną czcią, a ponad 10 doczekało się koronacji papieskiej. Od XIX w. zaczęto wystawiać kościoły pod wezwaniem Matki Bożej Częstochowskiej. Jest ich obecnie ponad 350, z tego około 300 w Polsce. Obserwuje się transfer kultu Czarnej Madonny na kontynent australijski, amerykański, azjatycki i afrykański. Od 1957 r. odbywają się peregrynacje kopii obrazu po kraju. Mimo trudności stworzonych przez władze obraz przeszedł wszystkie diecezje, odwiedzając ponad 7 tys. parafii i 8 tys. kościołów.

Główne uroczystości maryjne (tzw. odpusty wielkie) to: 1/ Święto Królowej Polski 3 maja, 2/ Wniebowzięcie ~~M.P.~~ 15 sierpnia, 3/ ~~M.P.~~ Matki Boskiej Częstochowskiej 26 sierpnia, 4/ Narodzenie ~~M.P.~~ 8 września, 5/ Imienia Maryi 12 września.

Jasna Góra należy do jednych z najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych w świecie chrześcijańskim. Według materiałów klasztornych rocznie przybywa tu w ostatnich latach 4 - 5 mln. pątników, choć w ^{edyc} innych źródłach liczba odwiedzających sanktuarium jest większa.

Frekwencja tego rzędu notuje się na świecie jedynie w Lourdes/Francja, i Fatimie / Portugalia /. Wśród pielgrzymów około 100 tys. osób to obcokrajowcy, przybywający z blisko 100 krajów. 1977 około 35 tys.%, 1961 około 3 tys.%,

W okresie powojennym po wyraźnym regresie pielgrzymek w pierwszej połowie lat ~~60-tych~~ ^{wieloletnich} liczba pątników zaczęła wyraźnie wzrastać/Rys.

25, tab. 10/.

15.25
b.11

Momentem przełomowym były niewątpliwie uroczystości w 1966 roku związane z tysiącleciem chrztu Polski . r

"Apogeum" pielgrzymek wiązało się z kolejnymi pobytami na Jasnej Górze Jana Pawła II / 1979, 1983, 1987 / oraz obchodami 600- lecia klasztoru / 1982 - 1983/ .

Natężenie ruchu pielgrzymkowego w skali roku jest nierównomierne. Przez większość roku / 210-230. dni/ wielkość tego ruchu wynosi średnio 2 - 10 tys. osób w ciągu doby , a przez ponad 70 dni - 11 - 20 tys. pielgrzymów na dobę . r

Tab 12
Z kolei niekiedy przez około 10 dni w roku rejestruje się ponad 100 tys. pątników na dobę ^{25/} / Tab.12/ . Ma to miejsce zwłaszcza podczas głównych uroczystości maryjnych / 3 maja , 15 sierpnia , 26 sierpnia/ .

Średnia liczba uczestników pielgrzymek w dniach tradycyjnych od - pustów jest w zasadzie ustabilizowana od około dziesięciu lat.

Natomiast nowym zjawiskiem stał się w latach 80. wyraźny wzrost natężenia pielgrzymek w dni wolne od pracy . Większość pątników przybywa w okresie maj - wrzesień / ponad 75 %/, z tego w sierpniu blisko 35 %, czerwcu 13 % , maju 12 % , ^{Lipcu} 9 % i wrześniu 8 % . r

Najmniej pielgrzymów rejestruje się w grudniu i styczniu / po około 2 % / .

Około 75 - 90 % pielgrzymów indywidualnych przyjeżdża do Częstochowy tylko na jeden dzień . W dni powszednie około 50 % tych pątników korzysta z usług kolei, przy czym w dni wolne od pracy odsetek ten spada do około 25 %.

W strukturze pochodzenia geograficznego pielgrzymów zaznacza się przewaga mieszkańców Polski Środkowej i Południowo - Wschodniej. Wiąże się to zwłaszcza z liczącą już kilka stuleci tradycją pielgrzymowania z tych terenów do Częstochowy. r

W ostatnich latach zasięg terytorialny sanktuarium rozszerzył się na obszary i miejscowości nie wykazujące dotychczas większej aktywności w masowym pielgrzymowaniu na Jasną Górę . Są to m.in. Gorzów Wielkopolski , Zielona Góra , Wrocław , Pomorze , Polska Północno - Wschodnia.

Wśród pielgrzymów zanika dawna dominacja mieszkańców wsi . Przewaga tej grupy społecznej / 60-65 % ogółu / utrzymuje się jedynie w okresie listopad - luty , a więc w okresie wolnym od ważniejszych prac gospodarskich na wsi . Nastąpił natomiast wzrost ruchu pielgrzymkowego z dużych ośrodków miejskich .

O randze Jasnej Góry mogą też świadczyć inne dane . Na przykład w 1989 roku :

- odprawiono 54.156 Mszy św., a celebransami byli kapłani z 79 krajów
- rozdzielono 2.600 000 Komunii św.,
- jasnogórcy spowiednicy poświęcili pielgrzymom 35.913 godzin,
- w Księdze Mszalnej wpisało się 5.377 kapłanów jako przewodników grup z kraju i ze świata ,
- wygłoszono 2.657 kazań i homilii ^{oraz} 1.676 konferencji o zawierzeniu Maryi Matce Kościoła ,
- odbyło się 494 projekcji filmów o tematyce religijnej i 246 konferencji z przeżroczami o łaskach i cudach otrzymanych za pośrednictwem Matki Bożej,
- przewodnicy jasnogórcy oprowadzili 1209 grup krajowych i 2555 grup zagranicznych z 91 krajów ,
- 73 pielgrzymki miały charakter stanowo - zawodowy ogólnopolski lub diecezjalny / np. pielgrzymki ludzi pracy, rolników, młodzieży /
- w Księdze Wotywniej zarejestrowano 1.652 wota dziękczynno - błagalne.

b.13 - Od 1977 obserwuje się zdecydowany rozwój pielgrzymowania pieszego do Częstochowy / Tab.11,13, Rys.25 /. Od kilku już lat w okresie od czerwca do końca września przybywa pieszo na Jasną Górę ponad 200 tys. pątników
W 1989 r. rejestrowano ponad 150 grup liczących łącznie około 30.000 osób .

Pieszym pielgrzymkom towarzyszyło 3 kardynałów, 72 arcybiskupów i biskupów, około 2 tys. kapłanów, ponad 2 tys. kleryków. Nad prawidłowym przebiegiem pielgrzymek opiekę sprawowało kilkadziesiąt tysięcy osób należących do służby zdrowia oraz innych ekip pomocniczych.

b.14
26 Do największych należy Pielgrzymka Warszawska / zwana niekiedy Wielką Warszawską / Tab.14, Rys.26. / . Najdłuższą trasę pokonują pielgrzymki z Pomorza Zachodniego oraz z Warmii. niektóre grupy wędrują pieszo w obie strony np. z Kalisza, Tomaszowa Mazowieckiego / z Zagłębia Górnośląskiego - łącznie w 1988 r. ponad 60 grup.

Trzeba w tym miejscu zwrócić uwagę, że przez wiele lat po II wojnie światowej Pielgrzymka Warszawska miała charakter ogólnonarodowy, a liczba uczestniczących w niej pątników wzrastała szczególnie od lat

b.15 ^{nieoświadczonych} 70-tych / Tab.15 / .

Co roku 20 - 30 % uczestników stanowili pielgrzymi z różnych regionów Polski, m.in.: z Białegostoku, Gdańska, Olsztyna, Opola, Płocka, Podhala i Siedlec .

← Wynikało to przede wszystkim z faktu, że władze nie udzielały zezwoleń na organizowanie przez kościół rzymsko - katolicki nowych pielgrzymek diecezjalnych, a w 1963 roku podjęły nawet próbę zlikwidowania Pielgrzymki Warszawskiej. Sytuacja zmieniła się dopiero w latach 80-tych. Wtedy to pojawiły się także pielgrzymki diecezjalne, jak Podlaska, Kielecka, Płocka, Warmińska, Białostocka i inne. / Tab. 13, Rys. 27, 28 / . Spowodowało to równocześnie spadek liczby uczestników Pielgrzymki Warszawskiej, z których wielu zaczęło brać udział w nowopowstających pielgrzymkach diecezjalnych. Część osób jest jednak wierna Pielgrzymce Warszawskiej, np. niektóre grupy z białostocką czy Podhalą.

Obok pieszych pielgrzymek diecezjalnych nadal przybywają na Jasną Górę tradycyjne pielgrzymki z Kalisza, Tomaszowa Mazowieckiego, Sieradza, Pabianic, Bełchatowa, Piotrkowa Trybunalskiego, Łowicza, Żywca czy Wieruszowa. W latach 80. pojawiły się też nowe pielgrzymki piesze, np. Zamojska, Góralaska, czy ze Stalowej Woli, Janowa Lubelskiego, Oświęcimia. Wreszcie w 1990 r. zanotowano po raz pierwszy pieszą pielgrzymkę diecezjalną z Włocławka oraz pielgrzymkę z Konina.

Najwięcej pielgrzymów pieszych przybywa na Jasną Górę w miesiącu sierpniu: 64,1% w dniach od 8 - 15 i 30% w okresie od 22 do 30. W miesiącach czerwiec - lipiec notuje się tylko 5,6% uczestników pielgrzymek pieszych, a we wrześniu zaledwie 0,3%.

Największy zasięg przestrzenny mają pielgrzymki piesze przybywające w pierwszej połowie sierpnia / Rys. 29, por. też Tab. 4 / . W drugiej połowie tego miesiąca zasięg większych pielgrzymek / Rys. 30 / liczących 500 osób jest w zasadzie ograniczony do diecezji częstochowskiej i diecezji sąsiednich.

Od kilku lat w pieszych pielgrzymkach sierpniowych bierze udział coraz więcej uczestników - zwłaszcza młodych - z zagranicy, którzy przyjeżdżają wyłącznie w tym celu do Polski. W 1989 r. w różnych grupach pielgrzymowało łącznie ponad 10 tys. cudzoziemców, którzy stanowili około 10% ogółu gości zagranicznych odwiedzających sanktuarium. Pochodzili oni z 25 krajów, a głównie z Francji, Włoch, Węgier, Czechosłowacji, Hiszpanii, Belgii i RMN. Najwięcej obcokrajowców wędruje z pielgrzymkami: Wielką Warszawską, Krakowską i Góralaską.

Wśród pielgrzymów zagranicznych najliczniejszą grupę stanowią Niemcy / blisko 20% ogółu / , a także osoby ze Stanów Zjednoczonych / 15% / i Włoch / ponad 10% / .

Ponadto wyróżniają się grupy z Anglii , Austrii , Francji / po 5 %/ oraz Hiszpanii i Czechosłowacji / po 4 % ogółu pielgrzymów zagranicznych /. W 1989 r. notowano bardzo ożywione przyjazdy grup pielgrzymkowych z terenów Związku Radzieckiego , a zwłaszcza z Armenii , Białorusi , Estonii , Litwy , Łotwy i Ukrainy. Wśród obcokrajowców znaczny udział mają członkowie Polonii z poszczególnych krajów , braku jest jednak dokładniejszych danych pozwalających na określenie tego udziału. Pewien odsetek cudzoziemców przybywa do sanktuarium jasnogorskiego w ramach turystyki religijnej .

Natężenie ruchu zagranicznego notuje się zwłaszcza w okresie maj - sierpień / około 75 % / , przy czym 30 % przypada na sierpień . Około 60 - 75 % obcokrajowców przebywa w sanktuarium tylko przez kilka godzin .

Wobec perspektyw dalszego rozwoju ^{ruchu} pielgrzymkowego na Jasnej Górze nieodzowne staje się podjęcie działań w zakresie rozbudowy istniejącej infrastruktury turystycznej Częstochowy . Poważną barierą dla przyjazdów pielgrzymek , zwłaszcza zagranicznych , stanowi przede wszystkim bardzo skromna obecnie baza noclegowa i towarzysząca . 27/

4.1.2. Kalwaria Zebrzydowska 26/

Kalwaria Zebrzydowska jest miastem położonym w województwie wielkopolskim, w archidiecezji krakowskiej . Opiekunami sanktuarium są OO. Bernardyni.

Miasto, poza funkcją lokalnego ośrodka centralnego z dominującym w nim przemysłem i rzemiosłem meblarskim , pełni funkcję ośrodka kultury religijnej od XVII w. do 1944 r. o znaczeniu międzynarodowym , a później i do chwili obecnej o znaczeniu krajowym.

Zespół pielgrzymkowy Kalwarii Zebrzydowskiej składa się z bazyliki połączonej z klasztorem oraz z 58 kaplic rozmieszczonych na sąsiednich wzgórzach .

Jest on najstarszym polskim przykładem szeroko rozpowszechnionej w Europie Zachodniej tendencji zakładania krajobrazowych dróg krzyżowych nawiązujących do wzoru jerozolimskich miejsc Męki Chrystusa . Zespół kaplic jest założeniem jednolitym stylowo , jedynym poza Gdańskim kompleksem zabytków manieryzmu niderlandzkiego.

Kalwaria Zebrzydowska do dziś uznawana jest za drugie po Jasnej Górze sanktuarium w Polsce. Ma tu miejsce połączenie kultu Męki Pańskiej z czcią Matki Boskiej Bolesnej, obraz koronowany w 1887 roku. Szczególny kult Męki Pańskiej znajduje odbicie w corocznym Misterium Pasyjnym, odbywającym się w Wielkim Tygodniu i obrazującym najistotniejsze sceny męki Chrystusa.

Natomiast główne uroczystości maryjne wiążą się ze świętem Wniebowzięcia Matki Bożej 15 sierpnia. Uroczystość Wniebowzięcia obchodzona jest przez pięć dni, ma dwie procesje zbiorowe: procesję Pogrzebu i procesję Triumfu Matki Bożej. W procesjach biorą udział dziesiątki grup regionalnych i kapel ludowych.

Rys. 31
Tab. 16
W okresie powojennym po żywiołowym rozwoju pielgrzymowania w latach 1945-1947, w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych ruch pątników wyraźnie zmalał²⁹ / Rys. 31, Tab. 16 /. Wiązało się to z utrudnieniami administracyjnymi w organizowaniu i odbywaniu pielgrzymek. Zdecydowane ożywienie pielgrzymowania do Kalwarii Zebrzydowskiej zaobserwowano od 1975 r., a zwłaszcza od czasów wyboru kardynała Karola Wojtyły na Papieża i Jego pielgrzymki do sanktuarium w dniu 7 czerwca 1979 r. W tym też dniu w Kalwarii Zebrzydowskiej notowano około 800 tys. pielgrzymów. Od tego czasu w ośrodku tym rejestruje się ponad 1000 zorganizowanych grup pielgrzymkowych rocznie. Od końca lat 60. organizowane są pielgrzymki stanowe i zawodowe.

Rocznie w Kalwarii Zebrzydowskiej rejestruje się obecnie około 500 tys. pielgrzymów, z których około 100 - 150 tys. przybywa na uroczystości sierpniowe, a około 30 tys. uczestniczy w misterium Męki Pańskiej. Pielgrzymki organizowane są ze wszystkich diecezji / Rys. 32, 33. Tab. 17 /, ale najwięcej pątników pochodzi z archidiecezji krakowskiej / ponad 20 % / oraz z diecezji tarnowskiej, katowickiej / po 9 % /, przemyskiej / 8 % /, sandomierskiej, kieleckiej / po 7 % /, lubelskiej / 6 % / i wrocławskiej / 5 % /.

W poprzednich dziesięcioleciach przeważały pielgrzymki grupowe, odbywane najczęściej w czasie głównych odustów / Wielkotygodniowego, Wniebowzięcia Mł. oraz Narodzenia Mł. /. Obecnie zwiększa się liczba pielgrzymów indywidualnych.

Downiejsze pielgrzymki miały ściśle religijny charakter. Obecne pielgrzymki mają na celu - poza praktykami religijnymi - poznanie obiektów sakralnych i okolicznych terenów.

Często Kalwaria Zebrzydowska jest jedynym z punktów trasy pielgrzymkowej / np. na trasie do Wadowic /.

Analiza specjalnego spisu z 1975 roku wykazała, że spośród zarejestrowanych grup 42 % pielgrzymek odprawiło wszystkie nabożeństwa drózkowe, 28 % tylko część nabożeństw, a około 30 % ograniczyło swój pobyt tylko do bazyliki. Osobą² grupę stanowią wycieczki ograniczające się do zwiedzania zespołu sakralno-klasztornego bez wykonywania praktyk religijnych. Stanowią one około 10 % wszystkich grup.

Udział pielgrzymów zagranicznych jest niewielki i wynosi około 1 %, ale w ostatnich latach obserwuje się stały wzrost tych przyjazdów. Najwięcej obcokrajowców / około 60 % / pochodzi z krajów leżących w granicach dawnej monarchii austro-węgierskiej.

c.d. ze str. 87

4.1.3. Lichen ^{30/}

Lichen jest wsią w województwie konińskim, diecezji włocławskiej. Tradycje pielgrzymowania sięgają połowy XIX w. Opiekunami sanktuarium są Księża Marianie. Obraz Matki Bożej był koronowany w 1967 roku. Do II wojny światowej pielgrzymki miały charakter regionalny. Od lat ^{niezliczonych} ~~60-tych~~ tutejszy kult Matki Bożej zaczął nabierać charakteru ^{ogólnokrajowego} ~~ponadregionalnego~~ i obecnie ma zasięg ogólnokrajowy. / Rys.34/.

Najwięcej pielgrzymów przybywa do Lichenia w okresie głównych odpustów : 1/ św. Doroty, patronki Lichenia - 6 lutego , 2/ Wniebowzięcia NMF -14 -15 sierpnia , 3/ Matki Boskiej Częstochowskiej -26 sierpnia , 4/ Matki Boskiej Bolesnej -15 września , 5/ Matki Bożej Rożańcowej w pierwszą niedzielę października .

Szczególny rozwój ruchu pielgrzymkowego obserwuje się począwszy od połowy lat 70 / Tab.18 /.

Rocznie notuje się ostatnio 800 tys. - 1 mln. pielgrzymów, w których około 80 % to uczestnicy pielgrzymek zorganizowanych. Większość grup przybywa autokarami / pielgrzymki zorganizowane / i samochodami osobowymi / pielgrzymi indywidualni /. Rejestruje się też piesze pielgrzymki z pobliskich parafii. Ponadto do Lichenia wędruje na uroczystości 14 - 15 sierpnia jedna większa pielgrzymka piesza z Grodziska Mazowieckiego . Na kilka dni przed tym odpustem przybywają tu zdrażające do Częstochowy piesze pielgrzymki z Gdańska i Słupska . Z przeprowadzonych badań wynika , że blisko 85 % pątników wędruje do Lichenia wyłącznie z pobudek religijnych . Około 12 % badanych obok celu religijnego wymienia również cel poznawczy lub wypoczynkowy ,

a tylko 4% podaje cel wyłącznie poznawczy . Pod względem częstotliwości przyjazdów do tego ośrodka : po raz pierwszy było tu w 1988 r. 55 % pątników , po raz drugi 25 % , a 20 % po raz trzeci. Większość pielgrzymów , bo aż 75 % przebywa w Licheniu tylko jeden dzień. Pozostałe 25 % pątników zatrzymuje się dłużej / najdłużej 2 dni /. Natężenie ruchu pielgrzymkowego przypada na miesiące czerwiec - sierpień i wynosi 55 % . W przypadku pielgrzymek autokarowych najczęściej grup przybywa z Polski Północnej i Środkowej , a zwłaszcza z województw : poznańskiego / 7 % / , bydgoskiego , gdańskiego i warszawskiego / po około 6 % / Rys.35, Tab.19/.

Wśród pielgrzymów indywidualnych większość przybywa z województwa konińskiego / około 25 % / , także z województw : bydgoskiego / ponad 10% /

Na odpust św. Anny, mimo, że nie wiąże się on z obchodami kalwaryjskimi, przybywa około 20 tys. pielgrzymów, czczących w ten sposób patronkę Śląska Opolskiego. Inne odpusty, tzw. małe / łącznie 7/, prowadzą po 2-3 tys. pielgrzymów.

Oprócz pielgrzymek przybywających na odpusty, na Górę Świętej Anny organizowane są również pielgrzymki stanowe. Tradycje przedwojenne mają m.in. peregrynacje młodzieży żeńskiej i męskiej oraz głuchoniemych, natomiast do jednych z najmłodszych / od 1981 r. / należy pielgrzymka Ludu Romy / Cyganów /. Łącznie w sanktuarium notuje się 13 stałych pielgrzymek stanowych, liczących od 300 do 30 tys. osób.

W ostatnich latach obserwuje się wzmożony ruch o charakterze turystyki religijnej. Program wycieczek obejmuje zazwyczaj kilka sanktuariów, ale dogodne położenie Góry Świętej Anny i możliwość noclegu w Domu Pielgrzyma wpływa na zwiększenie popularności tego ośrodka. W 1989 zarejestrowano blisko 1000 grup wycieczkowych liczących w sumie około 120 tys. uczestników, co stanowiło około 30 % całości ruchu pielgrzymkowego.

Najwięcej pielgrzymów przybywa w maju / około 20 %/, czerwcu i lipcu / po około 15 % /, październiku / 14 % / wrześniu / 10 % / i sierpniu / 7 % /. To natężenie pielgrzymek uwarunkowane jest terminami wielkich odpustów połączonych z obchodami kalwaryjskimi oraz pielgrzymek stanowych.

Wśród pielgrzymów przybywających na Górę Świętej Anny wyraźnie dominują patnicy z miejscowości położonych na terenie diecezji opolskiej i diecezji sąsiednich / Rys. 38/. Ta "regionalność" zaznacza się jednak przede wszystkim wśród pielgrzymek wędrujących na główne odpusty. I tak na uroczystość Wniebowzięcia K.M. 98 % pielgrzymek przybywa z odległości do 100 km, na uroczystość Aniołów Stróżów 97 % a Podwyższenia Krzyża Świętego 96 %. Natomiast w przypadku pielgrzymów indywidualnych ponad 25 % przyjeżdża z odległości 100 - 200 km, około 10 % z 201-300 km, a 5 % pokonuje dystans 401 - 500 km. Podobnie kształtują się też te proporcje w odniesieniu do wycieczek.

Pielgrzymek i wycieczek zagranicznych jest nie wiele i pochodzą głównie z terenu Niemiec.

4.1.5. Kodeń

Kodeń jest wsią w województwie białkopodlaskim, diecezji siedleckiej. Tradycje pielgrzymkowe trwają tu od XVII w. Cudowny obraz Matki Bożej został koronowany w 1723 r. W latach 1875 - 1927 obraz był przechowywany na Jasnej Górze w kaplicy Aniołów Stóżów. Ośrodek ma zasięg ponaddiecezjalny. Opiekunami są OO. Misjonarze Oblaci NMP. Po II wojnie światowej szczególny rozwój ruchu pielgrzymkowego zaobserwowano od końca lat 60. / Rys. 39 / , zwłaszcza w latach jubileuszowych : 1969 / 150 - lecie diecezji Podlaskiej z centralnymi uroczystościami w Kodeńcu / , 1973 / 250 - lecie koronacji obrazu / , 1977 : / 50 - lecie powrotu obrazu do Kodnia / , 1981 / 350 - lecie przybycia obrazu Matki Bożej z Rzymu / , 1983 / 260 - lecie koronacji obrazu / . Obecnie rejestruje się w Kodeńcu około 100 tys. pielgrzymów rocznie ^{33/} / Tab. 21 / . Najwięcej pątników (ponad 30 %) przybywa na cztery główne odpusty : 1/ Zielone Świątki - uroczystość Zesłania Ducha Świętego ; jest to odpust wiosenny otwierający niejako " sezon pielgrzymkowy " , 2/ Nawiedzenie N.M.P. 2 lipca ; od kilku lat tzw. Dzień Chorych , 3/ Wniebowzięcie N.M.P. 14 - 15 sierpnia , około 20 tys. pątników , 4/ Narodzenie N.M.P. 7 - 8 września . Odpusty Wniebowzięcia i Narodzenia N.M.P. wiążą się m.in. z obchodami kalwaryjskimi. Oprócz tych uroczystości czci się w sposób szczególny pozostałe święta maryjne. Większość pątników ^{bo} blisko 75 % notuje się w okresie maj - wrzesień , przy czym najwięcej w maju , lipcu i wrześniu / po 16 % / . Ponad 90 % osób rejestrowanych w sanktuarium przybywa z motywów wyłącznie religijnych .

W okresie ostatnich kilkunastu lat zdecydowanie zwiększył się zasięg przestrzenny oddziaływania sanktuarium kodeńskiego . Jeszcze w latach 1973 - 1977 wyraźnie dominowały pielgrzymki z najbliższych województw : siedleckiego / 26 % / , warszawskiego / 22 % / i białkopodlaskiego / 21 % / / rys. 40 / , a z 19 województw w ogóle nie organizowano pielgrzymek do Kodeńca. Natomiast już w okresie 1983 - 1987 notowano pielgrzymki niemal ze wszystkich województw , poza ostrołęckim i szczecińskim / Rys. 41 / , przy czym nadal wyróżnia się liczbowo województwo warszawskie / 25 % ogółu pielgrzymek / i siedleckie / 10 % / , ale znaczny udział mają również województwa katowickie czy tarnowskie . ^{odpustowe} Główne uroczystości pielgrzymi przybywają przede wszystkim z województwa białkopodlaskiego .

Przyjazdy pątników z zagranicy są nieliczne , a pielgrzymi pochodzą głównie z krajów Europy Zachodniej .

4.1.6. Gietrzwałd 34/

Gietrzwałd jest to wieś w województwie olsztyńskim, diecezji warmińskiej. Pielgrzymki o charakterze lokalnym miały miejsce ^{już} od XVI w. Po objawieniach Matki Bożej w 1877r sanktuarium od-wiedzane jest przez pielgrzymki ze wszystkich ziem Polski. Obraz koronowany był koronami papieskimi w 1967 r. Opiekunami są Księża Kanonicy Regu-larni. Jest to ośrodek o zasięgu ponaddiecezjalnym.

Po częściowym ograniczeniu ruchu pielgrzymkowego do 20 tys. pą-
ników rocznie w pierw-szych latach po II wojnie Światowej, nastąpił
stopniowy wzrost frekwencji. Wiązało się to m.in. z długimi przy-
gotowaniami przez władze kościelne do obchodów tysiąclecia chrztu
Polski w 1966 roku. I tak rok 1956/57 ogłoszono Rokiem Maryjnym,
którego uwieńczeniem był pielgrzymki do miejsc z cudownymi wizerunka-
mi Maryi. Na Warmii sanktuariami takimi były Gietrzwałd oraz Święta
Lipka. Równocześnie w roku 1957 przypadało 80 - lecie objawień Matki
Bożej. Z tej racji odpust wrześniowy zgromadził blisko 60 tys. piel-
grzymów z około 200 parafii całego kraju. / J. Piskorska 1977 / .
W okresie 1966 - 1989 kulminacje przybywających pielgrzymów wiązały
się z koronacją obrazu w 1967 roku. / 200 tys. osób, i 100. rocznica
objawień w 1977 r. / ponad 160 tys. / / Rys. 42, Tab. 22 / . W chwili obec-
nej rejestruje się około 100 tys. pielgrzymów rocznie, z których około
35 % to pątnicy indywidualni. Największe nasilenie uroczystych piel-
grzymek przypada na święta maryjne w sezonie letnim / 3 czerwca,
2 lipca, 15, 22 i 26 sierpnia, 8 września /, a najlicznej przybywają
one na odpust wrześniowy.

Z dawnych "kosier" zachowały się jeszcze trzy, które w 1989 r.
przybyły do Gietrzwałdu z parafii Szabruk / 100 osób /, Stare Jabłon-
ki / 100 osób / i Wrzesina / 30 osób /.

Dwie z nich przyniosły ofiarę świec, jedna natomiast ofiarę wina.

Turystyka religijna pojawiła się w Gietrzwałdzie pod koniec lat
70 -tych. Do roku 1977 obejmowała ona niewielu uczestników, bo tylko
0,25 % całości ruchu pielgrzymkowego. Obecnie przybywa do Gietrzwałdu
około 9 tys. wycieczkowiczów, co stanowi 12 % ogółu przyjazdów re-
jestrowanych w sanktuarium. Ponad 85 % osób wędruje tu z motywów wy-
łącznie religijnych.

Podobnie jak w większości sanktuariów, również w Gietrzwałdzie natężenie przyjazdów pielgrzymów przypada na okres wiosenno - letni / Rys. 43. / : maj 10 %, czerwiec 17 %, lipiec 16 %, sierpień 15 % i wrzesień blisko 25 % / główny odpust wrześnieowy / .

Odmienny rytm czasowy wykazują przyjazdy uczestników turystyki religijnej, z których najwięcej rejestruje się w czerwcu / ponad 25 % / oraz w lipcu i sierpniu / po 18 % / .

Zasięg przestrzenny oddziaływania Gietrzwałdu wyraźnie się zwiększył w latach 1979 - 1988 / Rys. 44, 45 / . W roku 1979 zdecydowanie dominowały przyjazdy z Polski Północnej i Wschodniej, szczególnie zaś z Warmii. Łącznie z tych obszarów rejestrowano blisko 80 % pielgrzymów. W 1989 r. nadal obserwuje się prymat diecezji warmińskiej, choć jej udział zmalał z blisko 45 %, w 1979 r. do około 35 % obecnie. Wzmogły się natomiast przyjazdy z innych obszarów Polski. W 1979 r. brak było pielgrzymek z 7 diecezji, w roku 1989 natomiast tylko z trzech / Rys. 46, Tab. 23 / .

Gietrzwałd odwiedzany jest również przez obcokrajowców, z których tylko część / trudna do ustalenia / przybywa z motywów czysto religijnych. Większość odwiedza Gietrzwałd w ramach turystyki religijnej. W 1989 r. notowano łącznie 1.092 obcokrajowców / 1% ogółu osób rejestrowanych w sanktuarium / . Oznacza to wyraźny wzrost w stosunku do lat 70. np. w 1974 - 24 cudzoziemców, 1979 - 300 / . Bardziej ożywiony rozwój tych przyjazdów zaznaczył się od 1983 r. / 350 osób / . Zasadniczą grupą obcokrajowców stanowili i stanowią nadal Niemcy : około 60 % w 1975 r., 70 % w 1980 r., blisko 90 % w 1985 r. i około 55 % w 1989 r. Jednak w ostatnich dwóch latach wyraźną grupę zaczęli stanowić mieszkańcy Związku Radzieckiego : 33 % w 1989 r., wobec 1 % w 1975 r. i 3 % w 1980 r., przede wszystkim z Litwy .

W 1989 r. przybyło z tego kraju 359 osób / 100 % przyjazdów z ZSRR / zorganizowanych w pięciu grupach pielgrzymkowych i dwóch wycieczkowych. Obok grup niemieckich i litewskich rejestrowano w Gietrzwałdzie przyjazdy z USA / 5 % / , Czechosłowacji / 4 % / , Włoch / 3 % / i Francji / 2 % / .

c.d. u str. 93

4.1.7. Święta Lipka ^{35/} X

Święta Lipka jest wsią w województwie olsztyńskim, diecezji warmińskiej. Początki kultu Matki Bożej sięgają tu XIII w., a znane pielgrzymki od XV w. Obraz: koronowany był w 1968 r. Ośrodek ma zasięg ponaddiecezjalny. Opiekunami sanktuarium są OO. Jezuici.

Po zakończeniu II. wojny, światowej mieszkańcy osiedlający się na Warmii i Mazurach odbywali tylko nieliczne pielgrzymki do sanktuarium w Świętej Lipce, bez nawiązywania do starej tradycji "Łosier" / M. Falk 1973 /. Sytuacja zmieniła się dopiero po koronacji obrazu Matki Boskiej Świętolipskiej w 1968 r., kiedy to przybyło tu ponad 70 tys. pielgrzymów.

Tob.24 Szczególny rozwój przyjazdów obserwuje się od połowy lat 80. / Tab. 24 /. Obecnie notowanych jest około 200 tys. osób rocznie. Pomimo wzrostu liczby pielgrzymów przybywających do Świętej Lipki, pątnicy stanowią tylko niewielki odsetek całości ruchu ~~pryjazd~~owego do tego ośrodka. Od zakończenia II. wojny światowej nastąpiła bowiem wyraźna zmiana funkcji Świętej Lipki z ośrodka "czysto" pielgrzymkowego na ośrodek pielgrzymkowo - turystyczny. Wpłynęły na to przede wszystkim wybitne walory krajoznawcze zespołu w Świętej Lipce, będącego celem przybywających tu turystów.

Odwiedzający sanktuarium poza zwiedzeniem zespołu uczestniczą często w praktykach religijnych i biorą udział w mszach świętych odprawianych specjalnie dla turystów. Natomiast przyjeżdżający tu z pobudek wyłącznie religijnych stanowią 15 - 18 % ogółu ruchu, tj. około 30 - 35 tys. pielgrzymów.

Najwięcej pielgrzymów notuje się w czasie czterech głównych odpustów. Są to: 1/ Nawiedzenie K.M.P. / główny odpust, obchodzony od 1930 r. w ostatnią niedzielę maja, 7 - 10 tys. uczestników / , 2/ Wspomnienie św. Ignacego Loyoli / 31 lipca / 2 tys. osób / , 3/ Diecezjalny dzień chorych / 14 sierpnia / , 4/ Wniebowzięcie K.M.P. / 15 sierpnia / - łącznie w czasie obu odpustów 4 tys. osób. Oprócz tych głównych odpustów obchodzone są również pozostałe świątymaryjne. W czasie głównego odpustu / ostatnia niedziela maja / przybywają do Świętej Lipki zorganizowane ~~z~~ piesze pielgrzymki z Reszla, Kętrzyna i Mrągowa, prowadzone przez biskupów diecezji warmińskiej. W 1988 r. ^{z nich} udział około 17 tys. osób / 506 grup /.

Większość osób rejestrowanych w Świętej Lipce przybywa na jeden dzień, często na kilka godzin. W większości przypadków Święta Lipka stanowi jeden z etapów większej trasy turystycznej. Najczęściej zwiedzana jest w połączeniu z Kętrzynem i Gierłożą. Ponadto miejscowość ta wykorzystywana jest przez mieszkańców miast województwa olsztyńskiego jako teren wypoczynku weekendowego.

Największą frekwencję notuje się w Świętej Lipce w miesiącach letnich / por. Rys. 15 /. W ciągu czerwca, lipca i sierpnia przybywa tu około 75 % ogółu uczestników pielgrzymek i turystyki religijnej. Poza "sezonem" / listopad - kwiecień / pewne ożywienie przyjazdów obserwuje się w lutym. Wiąże się to z feriami szkolnymi, w czasie których organizuje się dla dzieci i młodzieży wycieczki krajoznawcze po Warmii i Mazurach.

W przyjazdach do Świętej Lipki dominują pielgrzymi i turyści z Polski Północno - Wschodniej / Rys. 47 /. W roku 1988 rejestrowano przyjazdy z 38 województw, w tym z województwa olsztyńskiego 32 %, suwalskiego 14 %, gdańskiego 7 %, elbląskiego i łomżyńskiego po 6 % oraz białostockiego 5 %. Stosunkowo duży jest udział wielkich ośrodków miejskich, przede wszystkim Warszawy / 8 % /, ale również Poznania czy Krakowa / po około 1,5 % / / Rys. 48 /. Podobny rozkład przestrzenny obserwuje się w przypadku pielgrzymek na główne odpusty: diecezja warmińska 46 % ogółu pątników, łomżyńska 13 %, warszawska 9 %, chełmińska 7 %, gdańska 4 %.

Święta Lipka odwiedzana jest również przez pielgrzymów i turystów zagranicznych. W 1988 r. rejestrowano tu 450 grup obcokrajowców, co stanowi około 10 % całego ruchu.

W większości pochodzą oni z Niemiec / blisko 55 % ogółu cudzoziemców /. Wyraźnie zaznaczającą się grupą są mieszkańcy Związku Radzieckiego / ponad 30 % / głównie z Litwy i Obwodu Kalinińskiego. W ośrodku notowano ponadto przyjazdy z 12 innych krajów, zwłaszcza z Wielkiej Brytanii / 4 % /, Francji / 3 % /, Stanów Zjednoczonych i Szwecji / po około 2 % /.

C.d. w str. 95

4.1.8. Bardo Śląskie 36/

Bardo Śląskie jest miastem w województwie wałbrzyskim, archi -
diecezji wrocławskiej. Główną funkcją Barda Śl. jest obecnie fun -
kcja administracyjna, usługowa i turystyczna. Od XIII w. stał się
ośrodkiem kultu religijnego, początkowo o charakterze regionalnym.
Od XVII w. kult Matki Bożej miał już zasięg ponadregionalny.
Figura Matki Bożej koronowana została w 1966 r. Opiekunami sanktu -
arium są OO. Redemptoryści. Ośrodek ma zasięg ponaddiecezjalny.

Bezpośrednio po II. wojnie światowej ruch pielgrzymkowy był nie -
wielki. Wynikało to m.in. z faktu, że ludność niemiecka opuściła
te tereny, a dla osadników polskich kult Matki Boskiej Bardzkiej
nie był jeszcze znany. Oficjalna inauguracja polskich pielgrzymek
do Barda Śl. odbyła się 30 maja 1946 r. / 6 tys. osób /. Szczególne
ożywienie ruchu pielgrzymkowego zaobserwowano począwszy od koronacji
cudownej figury Matki Bożej, w której uczestniczyło około 150 tys.
pątników / Rys. 49 /. Od tego też czasu notowany jest wyraźny wzrost
popularności Barda Śląskiego jako ośrodka kultu maryjnego.

Równocześnie jednak zmieniała się stopniowo funkcja miasta z ośrodka
typowo pielgrzymkowego / około 200 tys. pątników przed II. wojną św.,
głównie z Polski, Niemiec i Czech / na ośrodek o charakterze tu -
rystyczno - pielgrzymkowym, w którym funkcja pierwszoplanowa za -
częła być związana z turystyką religijną. Obecnie rejestruje się
ponad 20 tys. uczestników pielgrzymek zorganizowanych rocznie, co
stanowi ^{ponad} ~~około~~ 35 % ogółu osób odwiedzających ~~miasto i~~ sanktuarium.
Uczestnicy pielgrzymek pieszych stanowią 1 - 2 % ogółu pątników.

Najważniejsze uroczystości religijne wiążą się z trzema odpusta -
mi: 1/ Matki Boskiej Bardzkiej - główny odpust w sanktuarium w pier -
wszą niedzielę lipca, 2/ Wniebowzięcie N.M.I. - 15 sierpnia, 3/ Naro -
dzenie N.M.I. - 8 września. Oprócz ^{odwiedzin} kościoła pielgrzymi wędrują na
Górę Bardzką, gdzie według tradycji w 1400r. objawiła się Matka Boża
Płacząca zostawiając na skale ślad swej stopy, nad którą wzniesiono
w 1619 r. kaplicę. Wzdłuż drogi do kaplicy rozmieszczone są stacje
Drogi Krzyżowej (wzniesione w latach 1833 - 1839). Pątnicy udają się
też na tzw. Wzgórze Różańcowe z 15 kaplicami. Dużą atrakcją dla
pielgrzymów i turystów stała się ruchoma szopka, umieszczona w kryp -
cie pod kościołem w 1970 r.

W latach 80. obserwuje się zasadnicze przekształcenia sezonowości
przyjazdów do Barda Śląskiego. / Rys. 50 / .

Poprzednio największą frekwencję notowano w lipcu / ponad 50 % ogółu uczestników pielgrzymek zorganizowanych / , co wiązało się z głównym odpustem Matki Boskiej Bardzkiej . Obecnie szczególne natężenie ruchu obserwuje się w sierpniu oraz we wrześniu i jest związane z dwoma pozostałymi odpustami . Ogółem w miesiącach maj - wrzesień przybywa do tego ośrodka ponad 90 % pielgrzymów . Wobec bardzo słabo rozwiniętej infrastruktury turystycznej i towarzyszącej , większość pątników przebywa w Bardzie Śl. zaledwie kilka godzin.

25 Wśród pielgrzymów przeważają osoby z wykształceniem podstawowym / około 50 % / i niepełnym podstawowym / 20 % / . Pątnicy z wykształceniem wyższym lub niepełnym wyższym stanowią tylko około 3 % ogółu. Ponad 65 % to pracownicy fizyczni lub osoby bez określonego zawodu , a blisko 10 % emeryci i renciści. Dominującą grupę - ponad 70 % ogółu - są pątnicy z parafii wiejskich i małomiasteczkowych ³⁷ / Tab.25 /.

51. Większość uczestników pielgrzymek przybywa z terenu Śląska Opolskiego i Dolnego Śląska . Dominują pątnicy z diecezji opolskiej i wrocławskiej / po 40 % ogółu / , a w następnej kolejności z diecezji katowickiej / 7 % / / Rys. 51/ .

Udział pątników z zagranicy kształtuje się różnie w poszczególnych latach , a w latach 70.ich odsetek wahał się od 6 do 12 % . Po wyraźnym zahamowaniu przyjazdów obcokrajowców w okresie stanu wojennego / 0,5% w 1982 i 1983 r. / następne lata przyniosły stopniowe ożywienie tego ruchu / około 3% w 1985 r/. Przeważają pielgrzymi niemieccy / blisko 80 % / i z Czechosłowacji / ponad 15 % / .

c. d. w str. 92

4.2. Ośrodki Kościoła Prawosławnego 38/

4.2.1. Święta Góra Grabarka X

Grabarka jest wsią w województwie białostockim, w archidiecezji warszawsko - bielskiej. Ośrodek ma zasięg ogólnokrajowy z tendencją do przekształcenia w ośrodek międzynarodowy. Cerkiew p.w. "Przemienienia Pańskiego" ^{39/} oraz jedyny w Polsce żeński klasztor prawosławny p.w. Św.Św. Marty i Marii położone na wzgórzu w pobliżu Grabarki stanowią dla Kościoła Prawosławnego w Polsce najważniejsze centrum kultowe, zwane niekiedy "Częstochową Prawosławia".

Dzieje ośrodka sięgają XII w. do popularnego kultu "Spasa ~~Łbawni-~~⁴⁰⁾ka". Do znanego od XVIII¹⁸ centrum kultowego przybywali wyznawcy Kościoła Wschodniego, przynosząc w Święto Przemienienia Pańskiego Krzyże wotywnie. Krzyże te stały się i są nadal niejako wyróżnikiem Grabarki, którą nazywa się "wzgórzem pokutników".

Największą popularność Grabarka uzyskała po II wojnie światowej, ~~2000~~ ²⁰⁰⁰ ~~zaczęła~~ od momentu wybudowania tu w 1947 r. żeńskiego klasztoru p.w. Świętych Marty i Marii. Od tego czasu Święta Góra jest najliczniej odwiedzanym sanktuarium prawosławnym w Polsce. Rocznie rejestruje się tu około 50 tys. pielgrzymów. Główne uroczystości odbywają się 19 stycznia - poświęcenie wody, tzw. Jordan, 18 - 19 sierpnia - Święto Przemienienia Pańskiego /"Spasa" ⁴¹⁾ oraz 6 listopada - święto Matki Bożej Pocieszycielki. Najważniejszymi są uroczystości sierpniowe, w czasie których notuje się co roku około 25 - 30 tys. wiernych. Od 1987 r. na święto to zdąża pieszą pielgrzymka z Białegostoku ²⁰⁰ /tys. 19/. Grabarka odwiedzana jest również w maju. Przybywa tu wtedy głównie młodzież na organizowany przez Koło Teologów Prawosławnych zjazd - pielgrzymkę / 3 - 5 tys. pątników rocznie /.

W 1987 r. wśród pielgrzymów była delegacja studentów i profesorów szkół duchownych z Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, grupa duchownych z Fińskiej i Węgierskiej Cerkwi Prawosławnej, z kościoła prawosławnego Anglii, a także delegacji Światowej Rady Kościołów, Światowego Związku Chrześcijańskich Studentów i Kościoła Ewangelicko-Reformowanego. Do tradycji weszły organizowane corocznie żeńskie obozy modlitewne. Coraz częściej notuje się w ciągu roku /poza uroczystościami sierpniowymi / przyjazdy pielgrzymów indywidualnych z różnych kościołów prawosławnych Europy. Rozwija się turystyka religijna, której uczestnikami są również wyznawcy innych kościołów, w tym wielu katolików.

4.2.2. Jabłeczna

Wieś położona w województwie białkopodlaskim, w archidiecezji warszawsko-bielskiej. Obok Świętej Góry Grabarki jest w Polsce najliczniej odwiedzanym sanktuarium przez prawosławnych. Ośrodek ten ma znaczenie ogólnokrajowe. Rocznie rejestruje się tu około 25 tys. pielgrzymów. Tradycje pielgrzymkowe sięgają XVI w. Znajdują się tu monastyr, założony prawdopodobnie pod koniec XV w. Obecna cerkiew i budynek dla mnichów - pochodzą z XIX w. ↗

W klasztorze - w głównej świątyni - umieszczona jest uznawana za cudowną ikonę św. Onufrego ^{42/} / XV w., patrona miejscowego klasztoru męskiego, jednego ^{z dwóch} w Polsce. ↗

Od 1985 r. przy ikonie św. Onufrego przechowywane są relikwie tego świętego, przywiezione z Włoch. Ponadto znajduje się tu szczegół - nie czczona ikona Matki Bożej, zwanej Jabłeczynską.

Od wielu dziesiątków lat monastyr jest miejscem masowych pielgrzymek, szczególnie w dniach 24 i 25 czerwca. Prawosławny odpust w dzień św. Onufrego przyciąga w ciągu ostatnich lat po kilkanaście tysięcy wiernych z całej Polski. Wielu pątników przychodzi tu w piechych pielgrzymkach, głównie z parafii nadbużańskich - np. z Kłodnia, Zabłocia, Sławetycz, Kopytowa, Kobylan, Terespoła, Białej Podlaskiej, Kosowa, Włodawy, Horostyły. W wigilię 25 czerwca odbywają się koncerty chórów prawosławnych. Jabłeczna jest coraz częściej ważnym etapem turystyki religijnej na wschodnich terenach Polski.

5. Podstawowe problemy rozwoju migracji pielgrzymkowych w Polsce .

W ruchach migracyjnych Polski istotną rolę zaczynają ponownie odgrywać wędrówki wynikające z motywów religijnych . Śledząc światowe tendencje w tym zakresie można sądzić, że najbliższe lata przyniosą intensyfikację tych procesów w naszym kraju . Odnosić się to będzie przede wszystkim do Jasnej Góry , ale również może objąć takie ośrodki , jak Kalwaria Hebrzydowska , Licheń , Kodań , Góra Świętej Anny , Gietrzwałd , Święta Lipka , Grabarka i szereg innych .

Randze religijnej poszczególnych ośrodków winien towarzyszyć odpowiedni stopień rozwoju infrastruktury zarówno turystycznej , jak i towarzyszącej . Odnosi się to przede wszystkim do bazy noclegowej . W chwili obecnej stopień rozwoju tej bazy w Polsce należy uznać za wysoce niezadawalający i należy liczyć się z tym , że w przyszłych latach będzie on w istotny sposób limitować wielkość ruchu pielgrzymkowego i tym samym wywierać wpływ na dochody ośrodków z racji obsługi pielgrzymów . We wszystkich niemal większych ośrodkach kultu religijnego na świecie znaczny odsetek pielgrzymów / niekiedy do 60 % / pozostaje dwa lub więcej dni . Przynosi to miejscowej ludności i gospodarce określone zyski finansowe / hotelarstwo , produkcja i handel dewocjonaliami oraz pamiątkami itp. / .

W Polsce natomiast niedostateczny rozwój infrastruktury noclegowej sprawia , że ponad 75 % pielgrzymów , a często nawet ponad 90 % , spędza w danym ośrodku tylko jeden dzień / przyjazd rano , wyjazd wieczorem / , a ich pobyt nie przynosi miejscowości zazwyczaj żadnych korzyści ekonomicznych . Stąd rozwój bazy noclegowej staje się koniecznością , przy czym w pierwszej kolejności winno to dotyczyć ośrodków o charakterze międzynarodowym , krajowym i ponaddiecezjalnym .

Podobne uwagi można odnieść do bazy gastronomicznej . Badania wskazują , że ze względu na słabą sieć gastronomiczną większość pielgrzymów " jednodniowych " żywi się we własnym zakresie produktami przywiezionymi z domu .

Odrębny problem stanowi zagospodarowanie szlaków pielgrzymkowych . Główna uwaga winna być skierowana na rozwój podstawowej infrastruktury wzdłuż tras autokarowych wędrówek religijnych , które - z różnym nasileniem - odbywają się na ogół cały rok . Dotyczy to zwłaszcza miejscowości o znaczeniu międzynarodowym , krajowym i ponaddiecezjalnym oraz niektórych diecezjalnych stanowiących punkty węzłowe takich pielgrzymek .

W zakresie zagospodarowania miejscowości i szlaków pielgrzymkowych należałoby wykorzystywać bogate doświadczenia zagraniczne, szczególnie - nie krajów chrześcijańskich, ale również związanych z innymi religiami. Jak to już podkreślano, pielgrzymki mają często bezpośredni wpływ na przekształcenia struktury społeczno - ekonomicznej poszczególnych miejscowości, głównie poprzez rozwój sektora trzeciego, a zwłaszcza hotelarstwa, gastronomii, handlu, różnorodnych usług / np. Lourdes, Mariazell, Eßsiedeln, Altötting, Medjugorje, Ełpo - za chrześcijaństwem - Mekka, Mszhed, Kum, Waranasi /.

W ośrodkach religijnych na świecie obserwuje się często zjawisko lokalizowania w nich działalności gospodarczej związanej z funkcją religijną. Odnosi się to przede wszystkim do rozwoju rzemiosła lub drobnego przemysłu związanego z produkcją dewocjonalii i pamiątek, czy artykułów niezbędnych do rytualnych obrzędów i modlitw.

(W Polsce okresu międzywojennego taką produkcję na przykład rejestrowano w Częstochowie czy Kalwarii Zebrzydowskiej. Obecnie wytwórstwo to cechuje znaczne rozproszenie, a zakłady położone są często w znacznej odległości od ośrodka kultu. Wydaje się, że sytuacja w tym zakresie wymaga zmiany.

Poważnym źródłem dochodów wielu ośrodków pielgrzymkowych świata są organizowane w nich kongresy o tematyce religijnej czy festiwale sztuki sakralnej w dziedzinie muzyki, rzeźby, malarstwa, filmów itp. Uwzględniając tendencje światowe można założyć, że w Polsce już w najbliższej przyszłości imprezy takie zaczną się pojawiać, a to wymagać będzie nowych elementów zagospodarowania i usług.

Należy oczekiwać, że w najbliższych latach będzie wzrastać znaczenie zagranicznych pielgrzymek do Polski. Obok rozwoju niezbędnej infrastruktury, aktywizacja tych przyjazdów wymaga jednak odpowiednio prowadzonej akcji informacyjno - propagandowej i wydawniczej. Przykładem mogą być przedwojenne osiągnięcia PBI "Orbis" oraz Ligi Popierania Turystyki. Dla prawidłowej obsługi pielgrzymek zza granicy celowe powinno być powołanie specjalistycznych biur obsługi pielgrzymek. Instytucje te mogłyby wykorzystywać bogate doświadczenia takich renomowanych placówek europejskich jak SIA Voyages - le Service International de Pèlerinages w Paryżu czy Bayerisches Pilgerbüro w Monachium.

Nowo powstające biura mogłyby również podejmować się organizacji pielgrzymek Polaków za granicę. Pierwszą próbą w tej dziedzinie było utworzenie przed kilku laty Agencji Podróży Zagranicznych "Pielgrzym" w Warszawie.

W ostatnim dziesięcioleciu obserwowano pewien postęp w działalności wydawniczej kilku polskich ośrodków, szczególnie Jasnej Góry i Kalwarii Zebrzydowskiej, a także Góry Świętej Anny.

Od ośrodków zagranicznych odróżnia je niestety brak własnych zakładów poligraficznych. Niektóre z ośrodków wydawniczych za granicą mają zasięg ogólnoswiatowy / n. Eißledeln w Szwajcarii / i taką rangę winien mieć zwłaszcza ośrodek częstochowski.

Zasygnalizowane podstawowe problemy rozwoju migracji religijnych w Polsce wskazują na potrzebę podjęcia szerokiej gamy działalności gospodarczej i organizacyjnej na rzecz rozwoju obsługi ruchu pielgrzymkowego. Istnieje szansa, że nowe samorządy terytorialne dostrzegą możliwości, jakie dla rozwoju wielu miejscowości w Polsce stwarzają przyjazdy pątników. Należy mieć nadzieję, że gospodarka wolnorynkowa uruchomi mechanizmy prawidłowego i efektywnego wyposażenia ośrodków pielgrzymkowych w bazę noclegową i gastronomiczną oraz w różnorodne usługi i rozwiniętą sieć handlową. Potrzebna jest jednak popularyzacja różnych form i zasad zagospodarowywania ośrodków kultu religijnego z uwzględnieniem wzorów zagranicznych. Wskazanie samorządom możliwych kierunków i sposobów rozwoju obsługi pielgrzymów.

Zakończenie X

cel naukowy
z punktu widzenia

Celem przeprowadzonych rozważań było nakreślenie rozwoju migracji pielgrzymkowych w Polsce, przedstawienie ich nasilenia w poszczególnych ośrodkach w ujęciu historycznym, przestrzennym i w miarę możliwości również społeczno-ekonomicznym.

Studia te nie wyczerpały całej, bardzo zresztą złożonej problematyki migracji religijnych w naszym kraju. Stanowią one pierwszy etap badań, który umożliwił uzyskanie ogólnego zarysu analizowanego zjawiska w skali całej Polski. W tym stadium nie udało się natomiast zrealizować pierwotnych zamierzeń, a mianowicie szczegółowego określenia wpływu pielgrzymek na strukturę społeczno-ekonomiczną poszczególnych ośrodków, jak również na przekształcenia fizjonomii osiedli itp. Zagadnienia te zasygnalizowano tylko bazując na przykładach kilku wybranych ośrodków.

Zdaniem autora w dalszych badaniach winno się zwrócić szczególną uwagę na następującą problematykę:

- przemiany przestrzenne migracji pielgrzymkowych w Polsce obejmujące okres co najmniej od XVI w.,
- pielgrzymki jako element wzajemnych relacji środowisko - człowiek - religia,
- geograficzne i społeczno-ekonomiczne aspekty zjawiska pielgrzymek,
- miejsce pielgrzymek polskich w procesach kulturowych w skali międzynarodowej, krajowej i regionalnej,

Badania szczegółowe, prowadzone na ogół na poziomie danego ośrodka, winny uwzględniać zwłaszcza:

- rangę religijną,
- wielkość przyjazdów w ujęciu historycznym,
- strukturę społeczno-zawodową uczestników pielgrzymek,
- motywy podjęcia pielgrzymki,
- formy organizacyjne,
- zasięg terytorialny / w aspekcie historycznym /,
- sezonowość,
- wykorzystywane środki transportu,
- zagospodarowanie / baza noclegowa, żywieniowa, handel dewocjonaliami, biura podróży itp./,
- wpływ pielgrzymek na rozwój ośrodka / rozwój historyczny ludności, osadnictwa, grup społeczno-zawodowych, infrastruktury itp./,

- określenie aktualnej roli funkcji religijnej w strukturze społeczno - ekonomicznej ośrodka ,
- określenie zasad " koegzystencji " w danym ośrodku funkcji religijnej z innymi funkcjami społeczno - gospodarczymi / tu - turystyczną, administracyjną ,przemysłową itp./ ,
- określenie niezbędnych działań zmierzających do aktywizacji funkcji religijnej .

Zamierzenia autora na najbliższe lata przewidują kontynuowanie rozpoczętych studiów , a także ich poszerzenie ^o ~~o~~ odpowiednie tematy rozpraw doktorskich oraz magisterskich . Dopiero tak rozbudowane badania umożliwią w miarę pełną prezentację wszystkich zagadnień obejmowanych pojęciem " pielgrzymek " i " turystyki religijnej " w Polsce .

Literatura

- Baciński A./1957/, "Pielgrzymkowe miejsca maryjne w diecezji gorzowskiej", Gorzowskie Wiad. Kościelne.
- Bangó J.F./1979/, "Pilgrimage in Hungary", Vienna, Ungarisches Kirchensoziolog. Inst., Reports 1/3.
- Baranowski B./1971/, "Kultura ludowa XVII i XVIII wieku na ziemiach Polski Środkowej", Łódź, Wydawn. Łódzkie.
- Baranowski B./1986/, "Ludzie gościńca w XVII-XVIII w.", Łódź, Wydawn. Łódzkie.
- Barącz S./1891/, "Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce", Lwów, Nakład autora.
- Barcik J.S./1985/, "Kalwaria Pacławska", Warszawa, Akad.Teol.Katol.
- Barczowski W./1923/, "Kiermasy na Warmii", Wyd.4. Olsztyn,Druk."Gazety Olsztyńskiej".
- Baumer I./1972/, "Wallfahrt und Wallfahrtsterminologie". W: Volkskunde. Fakten und Analysen. Festgabe für Leopold Schmidt zum 60. Geburtstag, Wien, Sonderschriften des Vereines für Volkskunde in Wien, Bd.2.
- Beazley Ch.R./1897-1906/, "The Dawn of Modern Geography. A history of exploration and geographical science", London, John Murray, T.1-3.
- Bhardwaj S.M., Rinschede G./1988/, "Pilgrimage - A World - Wide Phenomenon". W: Pilgrimage in World Religions, Berlin, Geographia Religionum, Bd.4.
- Bogucka M., Samsonowicz H./1986/, "Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej", Wrocław, Zakład Narod. im. Ossolińskich.
- Borecka E./1987/, "Koncepcja zagospodarowania turystycznego Częstochowy", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst.Geografii UJ.
- Boret A./1986/, "Tourisme et pèlerinage. Essai d'étude de géographie humaine idiosyncrasique à l'Université Catholique", Revue de l'Institut Catholique de Paris, nr 17.
- Borzyszkowski M./1977/, "Sanktuarium maryjne w Gietrzwałdzie w okresie międzywojennym /1921-1939/", Studia Warmińskie, T.14.
- Braun J./1981/, "Związki ekologiczne Jasnej Góry z Częstochową", Studia Claromontana, T.2.

Brückner A./1939/, "Pielgrzymki". W tegoż autora: Encyklopedia Staropolska, T.2, Warszawa, Trzaska, Evert, Michalski.

Brückner A./1957-1958/, "Dzieje kultury polskiej", Wyd.3, Warszawa, Książka i Wiedza, T.1-3.

Brückner W./1970/, "Zur Phänomenologie und Nomenklatur des Wallfahrtswesens und seiner Erforschung. Wörter und Sachen in systematisch-semanticen Zusammenhang". W: Volkskultur und Geschichte. Festgabe für Josef Dünninger zum 65. Geburtstag, Berlin, E.Schmidt Verlag.

Burzawa G./1990/, "Góra Świętej Anny jako ośrodek kultu religijnego", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst. Geografii UJ.

Bystroń J.S./1930/, "Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie 1147-1914", Kraków, Nakł.Księg. Geograf. "Orbis".

Bystroń J.S. /1947/, "Kultura ludowa", Wyd.2, Warszawa, Trzaska, Evert, Michalski.

Bystroń J.S./1976/, "Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI-XVIII", Wyd.3. Warszawa, PWN, T.1-2.

Chadam A./1988/, "Kult Matki Bożej w Kalwarii Zebrzydowskiej w XIX wieku". W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red.Wyd. KUL.

Chociszewski J./1882/, "Pielgrzymka do ważniejszych miejsc w ziemiach polskich, wśławionych cudownymi obrazami N. Maryi Panny, zawierająca najpotrzebniejsze nabożeństwo dla pielgrzymujących i opisy naszych głównych miejsc cudownych", Poznań, nakł.G. Jalkowskiego w Grudziądzu.

Bukowicz J./1990/, "Sanktuarium w Licheniu i jego rozwój w latach 1965-1987", Ref., VI Kongres Mariologiczny i Maryjny, Częstochowa.

Ciupak E./1964a/, "Socjologia cudu i pielgrzymek w Polsce", Euhemer, nr 1,2.

Ciupak E./1964b/, "Socjologia pielgrzymki", Euhemer, nr 3,6.

Ciupak E./1964c/, "Struktura miejsc odpustowych w Polsce. Studium socjologiczne", Studia Socjologiczne, nr 4.

Ciupak E./1965/, "Kult religijny i jego społeczne podłoże. Studia nad katolicyzmem polskim", Warszawa, Lud. Spółdz. Wyd.

Czarnowski S./1956/, "Kultura religijna ludu polskiego". W tegoż autora: Dzieła, T.1, Warszawa.

- Czyrwik I./1988/, "Zróżnicowanie kulturowe województwa białostockiego jako czynnik atrakcyjności turystycznej", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst.Geografii UJ.
- Deffontaines P./1948/, "Géographie et religions", 3 éd., Paris, Gallimard. Géographie Humaine, 21.
- Dudziak J./1983/, "Prawno-kanoniczna koncepcja sanktuarium", Tarnowskie Studia Teologiczne, T.9.
- Dünninger H./1963/, "Was ist Wallfahrt? Erneute Aufforderung zur Diskussion um eine Begriffsbestimmung", Zeitschrift für Volkskunde, Jg.59.
- Dupront A./1967a/, "Formes de la culture des masses: de la doléance politique au pèlerinage panique /XVIII-XX siècle/", W: Niveaux de culture et groupes sociaux, Paris, Mouton et Co. Congrès et Colloques, 11.
- Dupront A./1967b/, "Tourisme et pèlerinages. Réflexions de psychologie collective", Communications, 10.
- Dupront A./1977/, "Pèlerinages et lieux sacrés", W: Encyclopaedia Universalis, Paris, vol.12.
- "Dwa lata Ligi Popierania Turystyki. Sprawozdanie z działalności Ligi Popierania Turystyki za okres od 15 czerwca 1935 do 30 października 1937" /1937/, Warszawa, Zarz.Główny LPT.
- Eck D.L./1980/, "India's Tīrthas : "Crossings" in Sacred Geography", History of Religions, vol.20, Chicago.
- Falk M./1973/, "Warmińskie łosiery jako przejaw religijności na przykładzie parafii Sętal koło Olsztyna", Studia Warmińskie, T.10.
- Fickeler P./1947/, "Grundfragen der Religionsgeographie", Erdkunde, 1.
- Fijałek J./1902-1903/, "Królowa Korony Polskiej. Historia kultu Matki Bożej w Polsce średniowiecznej w zarysie", Przegląd Kościelny, T.1,2,3.
- Frąś L./1948/, "Śląskie miejscowości pątnicze", Homo Dei, nr 4.
- Fridrich A./1903-1911/, "Historie cudownych obrazów Najśw. Maryi Panny w Polsce", Kraków, Druk. W.L.Anczyca i S-ki, T.1-4.
- Galos A./1948/, "Śląskie pielgrzymki do Częstochowy w wieku XVIII", Sobótka, R.3.
- Gawryszewski A./1989/, "Przestrzenna ruchliwość ludności Polski 1952-1985", Wrocław, Ossolineum. PAN, IG i PZ. Prace habilitacyjne.
- Gierlach B./1980/, "Sanktuaria Słowian", Warszawa, Iskry.

- Grygier T./1977/, "Uroczystości gietrzwałdzkie, ich aspekt katolicki oraz polski w latach 1877-1944 w świetle akt władz wschodniopruskich", *Studia Warmińskie*, T.14.
- Hejmo K., Liwińska W./1986-1990/, "Polacy u Ojca Świętego./ Sprawozdanie z roku [1985-1989] /", *Kronika Rzymska*.
- "Historia Kalwarii Zebrzydowskiej" /1864/, Wadowice, Druk. spadkobierców J. Pokornego i Spółki.
- Hoppe A./1914/, "Des Österreichers Wallfahrtsorte", Wien, St. Norbertus-Verlag.
- Jabłoński S.Z./1981/, "Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej w XVI w.", *Studia Claromontana*, T.2.
- Jabłoński S.Z./1984/, "Jasna Góra. Ośrodek kultu maryjnego /1864-1914/", Lublin, Red. Wyd. KUL.
- Jabłoński S.Z./1988/, "Przemiany w maryjnym ruchu pielgrzymkowym na Jasną Górę w XIX wieku", W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red. Wyd. KUL.
- Jackowski A./1987 a/, "Geography of Pilgrimage in Poland", *Nat. Geogr. Journal of India*, vol.33, nr 4.
- Jackowski A./1987b/, "Les problèmes principales de la géographie des pèlerinages", *Geografia*, X, nr 2, Roma.
- Jackowski A./1987c/, "Tourisme et pèlerinages religieux", *Problems of Tourism*, nr 1, Warszawa.
- Jackowski A./1989/, "Wybrane problemy geografii pielgrzymek w Polsce", *Folia Geogr., Series Geogr.-Oecon*, vol.22.
- Jackowski A./1990a/, "Basic Research Problems of the Geography of Pilgrimage", *Geografia*, XIII, nr 1, Roma.
- Jackowski A./1990b/, "Pielgrzymki w Polsce na tle pielgrzymek w chrześcijaństwie", *Jasna Góra*, R.8, nr 6.
- Jaskiewicz W./1979/, "Pięćdziesiąt lat Niepokalanowa 1927-1977", Niepokalanów, OO. Franciszkanie.
- Kaul R.N./1985/, "Dynamics of Tourism. A Trilogy", vol.1. "The Phenomenon", New Delhi, Sterling Publishers Private Ltd.
- King R./1972/, "The Pilgrimage to Mecca: Some Geographical and Historical Aspects", *Erdkunde*, Bd.26, Heft 1/4.

- Kmiecńska-Kaczmarek T./1971/, "Rola miejscowości kultowych regionu łęczycko-sieradzkiego w XVI-XVIII wieku", Euhemer, nr 2.
- Kmiecńska-Kaczmarek T./1972/, "Obrazy kultowe regionu łęczycko-sieradzkiego w XVI-XVIII w.", Euhemer nr 4.
- Kmiecńska-Kaczmarek T./1974/, "Małe miejscowości kultowe regionu łęczycko-sieradzkiego XVI-XVIII wieku", Euhemer, nr 1.
- Kmiecńska-Kaczmarek T./1975/, "Z problematyki społecznej ośrodków kultowych XVI-XVIII w.", Euhemer, nr 1.
- "Kościoły Maryackie oraz szczególniejszymi cudami i łaskami słynące obrazy Matki Boskiej w Koronie", W: Księga Pamiątkowa Maryańska /1905/, T.2, cz.2, Lwów.
- Krężel E./1983/, "Szlaki pielgrzymie w diecezji tarnowskiej", Tarnowskie Studia Teologiczne, T.9.
- Królik L./1984/, "Sanktuaria maryjne na terenie dawnej diecezji łuckiej i brzeskiej /XVI-XVIII w./", Warsz. Studia Teolog., T.2.
- Krysiak F./1960/, "Sanktuaria maryjne w archidiecezji gnieźnieńskiej", Wiadomości Archidiecezji Gnieźnieńskiej.
- Krzywicki L./1923/, "Do Jasnej Góry. /Z powodu Władysława Reymonta: Pielgrzymka do Jasnej Góry/", W tegoż autora: Studia socjologiczne, Warszawa, Nakł. Gebethnera i Wolffa.
- Kubiak K., Kubiak I./1978/, "Misterium Męki Pańskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej", Polska Sztuka Ludowa, nr 3/4.
- Kucianka J./1970/, "Ruch pielgrzymkowy jako droga Śląska do Polski", Colloquium Salutis, Wrocławskie Studia Teolog., 2.
- Kulczycki Z./1982/, "Historia turystyki", Warszawa, SGPiS.
- Kumor B./1981/, "Austriackie władze zaborcze wobec kultu Królowej Polski i pielgrzymek na Jasną Górę /1772-1809/", Studia Claromontana, T.1.
- Kuza J./1990/, "Gietrzwałd jako ośrodek kultu religijnego", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst. Geografii UJ.
- Kuźmak K./1988/, "Sanktuarium Maryi - Królowej Wielkopolski na Świętej Górze Gostyńskiej w okresie niewoli narodowej", W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red. Wyd. KUL.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J./1985/, "Geografia turystyki Polski", Warszawa, PWE.
- Leszczycki S./1937/, "Zagadnienia geografii turystyki", Kraków, Komunikaty Studium Turyzmu UJ, z.2.

- Liszewski S./1987/, "La ville comme le centre de concentration des mouvements migratoires", Geographica. Serie Monografica, 3, Zaragoza.
- Litak S./1973/, "Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej w XVII-XVIII wieku. Sprawa zasięgu społecznego". W: Z zagadnień kultury chrześcijańskiej, Lublin.
- Łepkowski J./1850/, "Kalwaria Zebrzydowska i jej okolice pod względem dziejowym i archeologicznym", Kraków, Wyd. Dzieł Katol.
- Łepkowski T./1987/, "O katolicyzmie i kulcie maryjnym w społeczeństwie polskim XIX stulecia. /Artykuł dyskusyjny/", Studia Claromontana, T.7.
- Maciejewski J./1990/, "Święta Lipka jako ośrodek pielgrzymkowo-turystyczny", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst. Geografii UJ
- Madej H./1977/, "Sanktuaria maryjne na Warmii w aspekcie historii sztuki", Studia Warmińskie, T.14.
- Majka J./1969/, "Społeczne ośrodki kultu religijnego. Próba teorii", Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, T.16.
- Majka J./1970/, "Socjologiczne aspekty kultu maryjnego w Polsce", Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teolog., 2.
- Malej W./1957/, "Łaskami słynące obrazy Matki Najświętszej na terenie archidiecezji warszawskiej w maryjnym roku jubileuszowym", Wiadomości Archidiec. Warsz., 39.
- Malej W., Piechożyński M./1957/, "Sanktuaria Matki Boskiej w Polsce", Homo Dei, nr 6.
- Margul T./1986/, "Religia a przestrzeń i krajobraz", Kraków, Nakł. UJ.
- Mariański J./1979/, "Socjologiczne badania nad religijnością wiejską w Polsce", Studia Płockie, T.7.
- Mariański J./1984/, "Industrializacja a postawy religijne". W: Socjologia religii. Wybór tekstów, Kraków, Wyd. Apostolstwa Modlitwy
- Maroń F./1975/, "Dzieje ośrodków kultu religijnego na Śląsku Cieszyńskim", Śląskie Studia Hist.-Teolog., T.8.
- Mączak A./1978/, "Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku", Warszawa, PIW.
- Mączak A./1984/, "Peregrynacje, wojaże, turystyka", Warszawa, Czytelnik. Wielkie Problemy Dziejów Świata.

- Mironowicz A./1986/, "Grabarka", Białostocczyzna, nr 2.
- Mitkowska A./1975/, "Kompozycja przestrzenna Kalwarii Zebrzydowskiej", Kwartalnik Archit. i Urban., z.2.
- Mitkowska A./1983/, "Kalwarie jako szczególny rodzaj kompozycji przestrzennych", Kwartalnik Archit. i Urban., z.3.
- Mizera S./1981/, "Udział klasztoru Jasnogórskiego w przemianach gospodarczo-społecznych XIX-wiecznej Częstochowy /1815-1865/", Studia Claromontana, T.2.
- Moraval P./1985/, "Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie des origines à la Conquête arabe", Paris, Les Editions du Cerf.
- Myszor J./1987/, "Miejsce Jasnej Góry w pobożności ludu górnośląskiego w XIX i na początku XX wieku", Studia Claromontana, T.7.
- Myszor J./1988/, "Pielgrzymki Górnoślązaków do sanktuariów maryjnych na przełomie XIX i XX wieku". W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red.Wyd. KUL.
- "Najstarsze historie o częstochowskim obrazie Panny Maryi: XV i XVI wiek" /1983/. Oprac. H.Kowalewicz, Warszawa, Inst.Wyd.PAX.
- Nolan M.L., Nolan S./1989/, "Christian Pilgrimage in Modern Western Europe", Chapel Hill, London, The Univ. of North Carolina Press.
- Nowak W./1977/, "Historia obrazu i kultu Matki Boskiej Gietrzwałdzkiej", Studia Warmińskie, T.14.
- [Nowakowski E.] Wacław z Sulgostowa, kapucyn /1902/, "O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej, wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne", Kraków, Nakł. Autora.
- Obłak J./1977/, "Objawienia Matki Boskiej Gietrzwałdzkiej. Ich treść i autentyczność w opinii współczesnych. /W stulecie objawień 1877-1977/", Studia Warmińskie, T.14.
- Olszewski D./1987/, "Pobożność pątnicza w polskiej kulturze religijnej przełomu XIX i XX wieku", Studia Claromontana, T.7.
- Olszewski D./1988/, "Motywy maryjne w polskiej religijności w XIX wieku". W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red.Wyd. KUL.
- "Ośrodki kultu religijnego w Polsce" /1984/, Warszawa, PPWK [mapa].
- Oursel R./1978/, "Pèlerins du Moyen Age. Les hommes, les chemins, les sanctuaires", Paris, Fayard.

- Paszenda J./1967/, "Dzieje Świętej Lipki", Biul.Hist.Sztuki, nr.3.
- Paszkiewicz J./1990/, "Grabarka", Warszawa, Wyd.PTTK "Kraj". Na Pątnicznym Szlaku.
- Pawlik J./1975/, "Miejsca pątnicze i ruch pielgrzymkowy w diecezji katowickiej", Nasza Przeszłość, T.44.
- Pawlik J./1987/, "Europäer Pilgern Gemeinsam", Leuven, Bedevaarten in Europa.
- Pawlik J./1988/, "Społeczne oddziaływanie sanktuarium w Piekarach w XIX wieku", W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red.Wyd.KUL.
- "Les pèlerinages. Egypte Ancienne. Israël. Islam. Perse. Inde. Tibet. Indonésie. Madagascar. Chine" /1960/, Paris, Ed.du Seuil. Sources Orientales, 3.
- Pietrzykowski J./1987/, "Jasna Góra w okresie dwóch wojen światowych", Warszawa, Ośrodek Dokument. i Studiów Społ.
- "Pilgrimage in World Religions" /1988/. Eds. S.M. Bhardwaj, G. Rinschede, Berlin, D.Reimer Verlag, Geographia Religionum, Bd.4.
- Piwożyński M./1948/, "Ze statystyki kościoła w Polsce", Homo Dei, nr 4.
- Piskorska J./1977/, "Rozwój sanktuarium gietrzwałdzkiego", Studia Warmińskie, T.14.
- Piskorska J./1988/, "Kult Matki Bożej Gietrzwałdzkiej na Warmii w XIX wieku", W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red.Wyd. KUL.
- Piowarski W./1969a/, "Praktyki religijne w Diecezji Warmińskiej. Studium socjograficzne", Warszawa, Akad. Teologii Katol.
- Piowarski W./1969b/, "Z badań nad praktykami religijnymi w Diecezji Warmińskiej", Studia Warmińskie, T.6.
- Piowarski W./1977/, "Łosiere do Gietrzwałdu", Studia Warmińskie, T.14
- Piowarski W./1978/, "O socjologii ruchu pielgrzymkowego w Polsce", Za i Przeciw, nr 35.
- Poklewska J./1986/, "Święta Lipka", Warszawa, PWN. Tow.Nauk. w Toruniu. Prace Popularnonauk. nr 44. Zabytki Polski Północnej nr 7.
- Polackówna H./1937/, "O podróżnikach średniowiecznych z Polski i do Polski", Mies. Heraldyczny, 16.
- Proczek Z./1988/, "Kult maryjny w Licheniu w XIX wieku", W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red.Wyd.KUL.
- Pruszczyński P.H./1662/, "Morze łaski Bożej, które Pan Bóg w Koronie Polskiej, po różnych miejscach przy obrazach Chrystusa Pana i Matki Jego wylewa", Kraków, druk. dziedziców St. Leszczyńskiego.

- Przybyszewski B./1979/, "Romańskie kościoły pielgrzymkowe", Kraków, Polskie Tow. Teolog.
- R.M./1966/, "Sanktuaria maryjne diecezji podlaskiej", Wiad.Diecezji Podlaskiej.
- Rakoczy E./1988/, "Sanktuarium maryjne w Leśnej Podlaskiej w XIX wieku", W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red.Wyd.KUL.
- Raphaël F./1973/, "Le Pèlerinage. Approche sociologique", W: Les pèlerinages de l'antiquité biblique et classique à l'occident médiéval, Paris.
- Reymont W.St./1895/, "Pielgrzymka do Jasnej Góry. Wrażenia i notatki", Warszawa, Wyd. Tyg. Ilustr., Pisma, T.1.
- Rinschede G./1985/, "The Pilgrimage Town of Lourdes", Geographia Religionum, Bd.1.
- Rinschede G./1988/, "The Pilgrimage Centre of Fátima, Portugal", W: Pilgrimage in World Religions, Berlin, Geographia Religionum, Bd.4.
- Rinschede G., Sievers A./1987/, "The Pilgrimage Phenomenon in Socio-Geographical Research", Nat. Geogr. Journal of India, vol.33,nr 3.
- Ritter W./1975/, "Recreation and tourism in the Islamic countries", Ekistics, vol.40, nr 236.
- Roussel R./1954/, "Les pèlerinages à travers les siècles", Paris, Payot-Paris, Bibliothèque Historique.
- Rowley G., El-Hamdan S.A./1978/, "The pilgrimage to Mecca: an explanatory and predictive model", Environment and Planning A, vol.10.
- Rutkowska E./1988/, "Bardo Śląskie jako ośrodek kultu religijnego", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst.Geografii UJ.
- Rzeszowska H./1990/, "Licheń jako ośrodek kultu religijnego", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst.Geografii UJ.
- "Sanktuaria diecezji tarnowskiej"/1983/. Praca zbior. Red.P. Bednarczyk i in., Tarnowskie Studia Teolog., T.9.
- Schenk W./1979/, "Pielgrzymki Polaków do sanktuariów maryjnych i świętych Pańskich /X-XVI w./", Częstochowskie Studia Teolog., T.7.
- Schnayder J./1947/, "Podróże i turystyka w starożytności", Kraków, Księg. Wydawn. L.J. Jaroszewski.

- Schwarz G./1959/, "Allgemeine Siedlungsgeographie", Berlin, Walter de Gruyter and Co. Lehrbuch der Allgemeine Geographie, Bd.6.
- Shair I.M./1983/, "Geography Pattern of Southwest Asian Hajjis: A Regression Model", GeoJournal, vol.7, nr 3.
- Shair I.M., Karan P.P. /1979/, "Geography of the Islamic Pilgrimage", GeoJournal, vol.3, nr 6.
- Singh Rana P.B./1987a/, "Peregrinology and Geographic Quest /with Bibliography/", Nat.Geogr.Journal of India, vol.33, nr 4.
- Singh Rana P.B./1987b/, "Toward Myth, Cosmos, Space and Mandala in India: A Research in the Geography of Belief Systems", Nat.Geogr. Journal of India, Vol.33, nr 3.
- Singh Rana P.B./1988/, "Interplay of Sacred Time and Sacred Space in Hindu Belief System", W: Geisteshaltung und Umwelt. Festschrift zum 65. Geburtstag von M.Büttner, Aachen.
- Skibińska L./1988/, "Geografia prawosławia w Polsce", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst.Geografii UJ.
- Skrudlik M./1927/, "Matka Boska Kodeńska. Szkic historyczno-ikonograficzny", Warszawa, Księg. Kroniki Rodzinnej.
- Smoleń W./1959-1962/, "Inwentarz kultu maryjnego w diecezji tarnowskiej", Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, T.1-4.
- Sopher D.E./1967/, "Geography of Religions", Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall. Foundations of Cultural Geography Series.
- Stangret J./1990/, "Kodeń- ośrodek kultu religijnego", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst. Geografii UJ.
- Starowolski S./1632/, "Polonia sive status Regni Poloniae descriptio; Coloniae, Henricum Crithium. [Wyd.polskie "Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego", Kraków 1976, Wyd. Liter.].
- Szablowski J./1933/, "Architektura Kalwarii Zebrzydowskiej /1600-1702/", Kraków, Tow. Miłośników Hist. Zabytków Krakowa.
- Szafraniec K.S./1980/, "Z dziejów Jasnej Góry. Próba wyjaśnienia genezy klasztoru i sanktuarium w świetle analizy źródeł historycznych", Warszawa, Akad.Teolog.Katol.
- Szołdrski W./1959-1960/, "Z dziejów kultu Najświętszej Maryi Panny w Bardo Śląskim", Homo Dei, nr 6,1.
- Szostek M./1986/, "Kalwaria Zebrzydowska jako ośrodek kultu religijnego", praca magist. Instytut Geografii UJ, Zakład Geografii Turyzmu.

- Szulist W./1974/, "Pielgrzymki na Kaszubach", Studia Pelplińskie.
- Szwarga K./1967/, "Społeczny charakter pielgrzymek starosądeckich XIV-XVII w.", Roczniki Teolog.-Kanonicz., T.14, z.4.
- Szyfer A./1975/, "Zwyczaj, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków", Wyd.2, Olsztyn, Wyd. "Pojezierze".
- Szymusiak J.M., Starowieyski M./1971/, "Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa", Poznań, Księg. św.Wojciecha. Starożytna Myśl Chrześcijańska, T.2.
- Śliwa F./1939/, "Odpust w Mogile", Turyzm Polski, nr 2.
- Tanaka H./1988/, "On the Geographic Study of Pilgrimage Places". W: Pilgrimage in World Religions, Berlin, Geographia Religio-num, Bd.4.
- Tomziński J./1979/, "Pielgrzymki mieszczan krakowskich", Biul. Zakonu Paulinów, T.8, z.5.
- Tomziński J./1981/, "Jasna Góra. Informator", Jasna Góra-Częstochowa, Nakład. OO. Paulinów.
- "Trends in the Geography of Pilgrimages. Homage to David E. Sopher" /1987/. Eds. R.L.Singh, Rana P.B. Singh, Varanasi, The Nat. Geogr. Society of India. Banaras Hindu University.
- Trzebińska B./1985/, "Przewodnik po centralnych sanktuariach maryjnych w Polsce", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst. Geografii UJ.
- Turner V./1972/, "The Center Out There: Pilgrim's Goal", History of Religions, Chicago, vol.12.
- Turner V./1974/, "Pilgrimage and Communitas", Studia Missionalia, vol.23.
- Turner V., Turner E./1978/, "Image and Pilgrimage in Christian Culture. Anthropological perspectives", New York, Columbia Univ.Press. Lectures of the History of Religions, N.S., nr 11.
- "Wallfahrt kennt keine Grenzen" /1984/. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert Stifter Vereins, München, Hrsg. von L. Kriss-Rettenbeck, G. Möhler, München-Zürich, Verlag Schnell und Steiner.
- Witkowska A. /1971a/, "Miracula małopolskie z XIII i XIV wieku. Studium źródłoznawcze", Roczniki Humanist., T.19, z.2.

- Witkowska A. /1971b/, "Przemiany w ruchu pielgrzymkowym i praktyce odpustów w Kościele zachodnim w XIV-XV wieku", Znak, T.23, nr 205/206
- Witkowska A. /1974/, "Z zagadnień "Peregrinationis religiosae" w średniowiecznej Europie", Roczniki Humanist., T.22, z.2.
- Witkowska A./1977/, "Miracula średniowieczne. Forma przekazu i możliwości badawcze", Studia Źródłoznawcze, 22.
- Witkowska A./1978/, "Miracula średniowieczne. Funkcja przekazu ustnego i zapisu literackiego", W: Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza, Wrocław.
- Witkowska A./1979/, "Peregrinatio ad loca sacra. Refleksja antropologiczno-socjologiczna", Roczniki Humanist., T.28, z.2.
- Witkowska A./1981/, "Najstarsze źródła do dziejów jasnogórskiego kultu pątniczego", Studia Claromontana, T.1.
- Witkowska A./1982/, "Badania nad rozwojem i treścią kultu jasnogórskiego od XV do XX w. /Program studiów/", Studia Claromontana, T.3.
- Witkowska A./1984a/, "Kult jasnogórski w formach pątniczych do połowy XVII wieku", Studia Claromontana, T.5.
- Witkowska A./1984b/, "Kulty pątnicze piętnastowiecznego Krakowa. Z badań nad miejską kulturą religijną", Lublin, Wyd.Tow.Nauk.KUL. Biblioteka Historii Społeczno-Religijnej, 3.
- Witkowska A./1986a/, "Prace nad Atlasem ośrodków kultu maryjnego w Polsce", Jasna Góra, 4, nr 4.
- Witkowska A./1986b/, "Sanktuaria z koronowanymi wizerunkami maryjnymi, stan na 1.IX.1986", Lublin, KUL, [mapa].
- Witkowska A./1988/, "Ośrodki kultu maryjnego na ziemiach polskich w XIX wieku", W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red. Wyd. KUL.
- Wyczawski H.E./1987/, "Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru Bernardynów i kalwaryjskich drózek", Kalwaria Zebrzydowska, "Calvarianum".
- "Z dawna Polski Tyś Królową. Przewodnik po sanktuariach maryjnych. Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717-1983" /1984/. Materiały zebrały i opracowały S.M. Grażyna i S.M. Gizela, Szymanów, Siostry Niepokalanki.

- Zaborski B., Wrzosek A./1939/, "Antropogeografia", Warszawa, Trzaska, Evert, Michalski. Wielka Geografia Powszechna.
- Zaleski W./1988/, "Sanktuaria polskie. Katalog encyklopedyczny miejsc szczególnej czci Osób Trójcy Przenajświętszej, Matki Bożej i Świętych Pańskich". Oprac. M.J. Łempiccy. Warszawa, Wyd. Salezjańskie.
- Zalewski Z./1988/, "Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie", Studia Claromontana, T.9.
- Zbudniewek J./1981/, "Jasna Góra w okresie okupacji hitlerowskiej", Studia Claromontana, T.1.
- Zbudniewek J./1982/, "Problematyka badawcza dziejów Jasnej Góry", Studia Claromontana, T.3.
- Zbudniewek J./1988/, "Jasna Góra w dobie dwóch powstań", W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku, Lublin, Red. Wyd. KUL.
- Zdaniewicz W./1986/, "Kościół katolicki w Polsce 1982 jako fakt społeczny", W: Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały, Poznań-Warszawa, Pallottinum.
- Zieliński Z./1981/, "Wielkopolskie pielgrzymki na Jasną Górę w czasie niewoli narodowej", Studia Claromontana, T.1.
- Zug H./1984/, "Pieszy ruch pielgrzymkowy do Częstochowy", praca magist., Zakład Geografii Turyzmu Inst. Geografii UJ.
- Zyskowska A./1982/, "Praktyki religijne i zasięg geograficzno-społeczny kultu Matki Bożej Jasnogórskiej w XVI w. w świetle "Liber Miraculorum", Studia Claromontana, T.3.
- Zerek H./1978/, "Społeczny i terytorialny zasięg oddziaływania kultu cudownych obrazów w Polsce w XVII i pierwszej połowie XVIII w.", Acta Univ. Lodz. Zesz. Nauk. Uł. Nauki Humanist.-Społ., Ser. I, z. 40.

Przypisy

- 1/ 11 lutego 1936 r. Stolica Apostolska wydała Dekret Kongregacji Soboru, m.in. dla podtrzymania religijnego charakteru pielgrzymek do sanktuariów wobec rozwijającego się masowo ruchu turystycznego. W Dekrecie stwierdza się wyraźnie, że pielgrzymką nie może być określona podróż do sanktuarium podjęta z szeroko rozumianych motywów poznawczych / np. krajoznawczych, artystycznych itp./. Tym samym Dekret wyłączył z grupy sanktuariów te obiekty sakralne, które są masowo odwiedzane i zwiedzane z racji wyłącznie pozareligijnych / J.Dudziak 1983 / .
- 2/ Szczegółową analizę pielgrzymek w poszczególnych religiach może znaleźć Czytelnik w pracy autora pt. "Zarys geografii pielgrzymek", Kraków 1991 UJ (w druku).
- 3/ Linga - falliczny symbol boga Śiwy. Stylizowany, znajduje się w każdej jego świątyni. Najbardziej cenione są tzw. "lingi samorodne" / 12/ i "lingi światła" / 12 /.
- 4/ Tirthankara - twórca brodu, przejścia na drugą stronę życia.
- 5/ Zob. T.M. Trajdos: "Kult wizerunków maryjnych na ziemiach ruskich Korony i Litwy drugiej połowy XIV w. i pierwszej połowy XV w. w społecznościach katolickiej i prawosławnej", Studia Claromontana 5, 1984, s.127 - 147 oraz wypowiedź T.M. Trajdosa tamże, s.485.
- 6/ Dotyczy okresu 1396 - 1642 / zob. A. Witkowska 1984a /
- 7/ A. Witkowska / 1984a / dokonała szczegółowej analizy ruchu pątniczego do Jasnej Góry w l. 1396 - 1642.
- 8/ Działo się tak do 1875 r., kiedy sanktuarium maryjne w Łeśnej Podlaskiej ukazem carskim zostało zamienione na cerkiew prawosławną.
- 9/ Dla Wilna brak danych statystycznych, stąd nie zostało wykazane w Tab.1.
- 10/ Do tej pory takie procesy w skali światowej notowano prawie wyłącznie w odniesieniu do kultu Matki Boskiej z Lourdes i Fatimy.

11/ Jedną z podstawowych trudności w badaniu migracji pielgrzymkowych stanowi dla geografa brak materiałów pozwalających na dokładne określenie wielkości i kierunków tego zjawiska - zarówno w skali krajowej, jak i lokalnej. Na ogół do dyspozycji są tylko dane szacunkowe. Inną sytuację notuje się w przypadku Jasnej Góry, która ma opracowywane materiały statystyczne, częściowo publikowane w miesięczniku "Jasna Góra".

Autor pragnie w tym miejscu gorąco podziękować O.Dr. Jerzemu Tomzińskiemu, Przeorowi Jasnej Góry oraz O.Dr. ^{Sicilianowi} Zachariaszowi Jabłońskiemu za wielką życzliwość i pomoc w uzyskaniu podstawowych informacji związanych z ruchem pielgrzymkowym w sanktuarium jasnogórskim.

12/ W kwietniu 1988 r. odbyła się w Australii pierwsza na tym kontynencie pielgrzymka piesza z Campbelltown do sanktuarium OO. Paulinów p.w. Jasnogórskiej Matki Miłosierdzia w Berrima - Penrose Park / Nowa Południowa Walia /. Trasa pielgrzymki liczyła 110 km.

13/ Do trzech głównych typów "rosier" ^(rosier - wotywny) należą / M.Falk 1973 / :

1. Rosiera błagalna - głównie w XVII - XVIII w., składana była w czasie grożącego niebezpieczeństwa,
2. Rosiera dziękczynna - głównie w XVIII - XIX w., była wyrazem wdzięczności za Bożą opiekę,
3. Rosiera uwielbiająca - trwająca do chwili obecnej, ma na celu uwielbienie Boga lub Matki Bożej,

14/ Potwierdza to badania pielgrzymek w diecezji tarnowskiej / E. Kreżel 1983 /,

15/ Podobnie jak wskaźnik "aktywności turystycznej" oznacza liczbę wyjeżdżających w odniesieniu do liczby mieszkańców.

16/ Odsetek uczestniczących w niedzielnej / obowiązkowej / mszy św. w stosunku do ogółu wierzących.

17/ Odsetek przystępujących do komunii św. w stosunku do ogółu uczestników niedzielnej mszy św.

18/ M.in. na podstawie opracowania M.Szostek pt. "Baza noclegowa ośrodków kultu religijnego", wykonanego w ramach CPB.08.06.1.1.3.

- 19/ Dane odnoszą się do 1982 r. i brak jest późniejszych .Cytuje się więc te dane tym bardziej ,że lata 80 -te były w Polsce okresem " martwym " w rozwoju bazy turystycznej i do chwili obecnej sytuacja w tym zakresie niewiele się zmieniła .
- 20/ Dla porównania Lourdes ma 5000 łóżek / 1000 mieszkańców , Fatima - około 1000 , Mekka i Medyna po około 100 łóżek .
- 21/ Dla Lourdes analogiczny wskaźnik wynosi 18,0
- 22/ Wg danych uzyskanych w Duszpasterskim Ośrodku dla pielgrzymów Polskich " Corda Cordi " w Rzymie . Wykorzystano też sprawozdania K.Hejmo i W.Liwińskiej z lat 1985 - 1989 z wizyt Polaków u Ojca Świętego . Autor dziękuje O.Konradowi Hejmo za życzliwość i udostępnienie materiałów źródłowych .
- 23/ Według szacunków włoskich około 75 % Polaków spośród przyjeżdżających do Włoch indywidualnie lub w ramach wyjazdów turystycznych pozostało w tym kraju jako emigranci .Ich liczba wyniosła w 1986 r. 4.200 osób.
(Natomiast w przypadku pielgrzymek we Włoszech pozostało w 1987 r . około 100 osób / K. Hejmo , W.Liwińska 1986 , 1987 /.
- 24/ Na podstawie materiałów Mairie de Lourdes oraz Bureau de Presse Sanctuaires - Lourdes .
- 25/ Materiały Wojewódzkiego Biura Projektów w Częstochowie i Wydziału Kultury Fizycznej ,Sportu i Turystyki Urzędu Miasta w Częstochowie.
- 26/ Materiały statystyczne udostępnione przez Przeora Jasnej Góry O. Dr Jerzego Tomzińskiego
- 27/ Dla porównania w Lourdes / około 18 tys. mieszkańców / dla potrzeb pielgrzymów czynnych jest około 420 hoteli, liczących łącznie 18 tys. p.oi / 1 pokój na 1 mieszkańca / i 30 tys. łóżek. Wraz z innymi typami obiektów rejestruje się w Lourdes blisko 90 tys. miejsc noclegowych .
- 28/ Opracowano na podstawie rozprawy magisterskiej M.Szostek / 1986 /.

29/ Wobec braku bardziej szczegółowych informacji o wielkości ruchu pielgrzymkowego w rozważaniach uwzględniono liczbę rozdanych Komunii św. , które przynajmniej częściowo pozwalają określić liczbę pątników . Miernik ten jest często stosowany w piśmien - nictwie światowym.

30/ Opracowano na podstawie ^{pracy J. Bukowicza (1990) oraz} rozprawy magisterskiej H. Rzeszowskiej /1990/

31/ Opracowano na podstawie rozprawy magisterskiej G. Burzawy / 1990/.

32/ Opracowano na podstawie rozprawy magisterskiej J. Sangreta / 1990/.

33/ Dane zawarte w Tab.21 pochodzą z ksiąg pielgrzymkowych , prowadzonych przez Ojców Oblatów dopiero od 1983 r. Informacje o pielgrzymkach w poprzednich latach zawierają tylko księgi mszalne , które jednak nie rejestrują wszystkich pielgrzymów . Tym nie mniej wykorzystano je dla zilustrowania rozwoju ruchu pielgrzymkowego do Kodnia w la - tach 1930 - 1987 / Rys. 39/.

34/ Opracowano na podstawie rozprawy magisterskiej J. Kuzy / 1990/.

35/ Opracowano na podstawie rozprawy magisterskiej J. Maciejewskiego / 1990/

36/ Opracowano na podstawie rozprawy magisterskiej E. Rutkowskiej /1988/.

37/ Cyt. E. Rutkowskiej /1988/ za A. Stankiewiczem / 1983 / , " Rola sanktuarium maryjnego w życiu religijnym diecezji . Studium socjologiczne na przykładzie sanktuarium maryjnego w Bardzie Śląskim." Wrocław , rozprawa doktorska .

38/ Opracowano głównie na podstawie rozpraw magisterskich L. Skibińskiej / 1988 / i I. Czyrwik / 1988 / .

39/ Cerkiew spłonęła w sierpniu 1990 r. Podjęto już kroki zmierzające do rekonstrukcji świątyni .

40/ Według legend podczas najazdów Tatarów i Litwinów teren dzisiejszej Grabarki był miejscem schronienia świętej ikony " Spasa ~~Ł~~bawnika" , cieszącej się dużą czcią wiernych . Z czasem na terenie sanktuarium zaczęto chować ofiary epidemii i najazdów . Stąd zapewne pochodzi nazwa Grabarka - od białoruskiego " hrabar " , oznaczającego czło - wieka kopiącego groby . W lecie 1710 r. wybuchła w Siemiatyczach i w całym powiecie epidemia cholery . →

Według tradycji jeden z parafian obrządku wschodniego miał we śnie widzenie, z którego dowiedział się, że ludzi może uratować od śmierci wykonanie dużego krzyża i zanieśenie go w pielgrzymce na pobliską górę (11 km od miasteczka) w pobliżu wsi Grabarka. Wkrótce epidemia rzeczywiście ustała. Nazwano wówczas to wzgórze Świętą Górą. Od tego też momentu do chwili obecnej ludzie stawiają na Grabarce krzyże wotywnie w najróżniejszych intencjach, które poświęcano i wkopywano wokół świątyni. Według lokalnych tradycji wielkość krzyża zależała od wielkości choroby lub cierpień pątnika. Po zlikwidowaniu epidemii ludność wybudowała na Świętej Górze cerkiew, która do czasów kasaty kościoła unickiego przez cara Mikołaja II w 1859 r. była filią unickiej parafii w Siemiatyczach. Następnie stała się ona własnością prawosławnych. W latach 1884 - 1895 przeprowadzono gruntowny remont i rozbudowano to sanktuarium.

41/ " Spas " to ludowa nazwa tego święta / ros. " spasiťiel " = "zbawiciel" / . Znamienne jest bowiem, że tradycja ludowa do dziś wiąże początki sanktuarium z pojawieniem się na Grabarce ikony "Spasa Zbawnika". Podtrzymuje się legendę, według której Bóg wysłał z nieba dwóch świętych: Rocha i Spasa. Roch przyszedł na ziemię 16 sierpnia i stał się opiekunem zwierząt. Spas natomiast przybył 19 sierpnia i został patronem ludzi. Na pamiątkę tego wydarzenia ustanowiono święto w dniu 19 sierpnia.

42/ Miejscowe przekazy głoszą, że nad Bugiem, w miejscu gdzie obecnie znajduje się monastyr w Jabłecznej, ukazał się rybakom św. Onufry wypowiadający słowa: " W tym miejscu będzie rozbrzmieć inie moje. Wkrótce po tym wydarzeniu miała przypłynąć do tego miejsca ikona z wizerunkiem świętego. Na miejsce cudu niebawem zaczęli ściągac wierni z okolicznych miejscowości. W miejscu tym postawiono kapliczkę, w której umieszczono ikonę, następnie założono pierwszą pustelnię, która z czasem dała początek monastysi p.w. św. Onufrego / L. Sibińska 1988 / .

Załącz. Tab. 1. Wykaz miejscowości pielgrzymkowych o znaczeniu międzynarodowym / M / , krajowym / K / , ponaddiecezjalnym / PD / i diecezjalnym / D /

L.p.	MIEJSCOWOŚĆ	WOJEWÓDZTWO	ZASIĘG	GŁÓWNY OBIEKT KULTU	UWAGI
1.	2.	3.	4.	5.	6.
1.	Boćki	białost.	D	św. Antoni, obraz, sukienka XVIII w.	
2.	Białystok	"	D	Matka Boża Ostrobramska, kopia obrazu z 1927 r.	
3.	Drohiczyn	"	D	św. Antoni, obraz XVIII w.	
4.	Grabarka	"	K	Cerkiew Przemienienia Pańskiego, XVI w.	Prawosł.
5.	Krypno	"	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
6.	Niewodnica	"	D	św. Antoni, obraz XVIII w.	
7.	Kościelna	"	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	
8.	Ostrożany	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
9.	Płonka Kośc.	"	PD	Matka Boża, obraz XVII w.	
10.	Różanystok	"	K	Matka Boża, obraz XVII w., Kult Męki Pańskiej	Kalwaria, Misterium Pasyjne, Pogrzeb Matki B.
11.	Kalwaria Zebrzydowska	bielskie			
12.	Maków Podh.	"	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
13.	Oświęcim	"	K	Cela śmierci św. Maksymiliana Kolbe	
14.	Rychwałd	"	D	Matka Boża, obraz XV w.	
15.	Jabłeczna	bielsko podlask.	K	św. Onufry, ikona XV w.	Prawosł.
16.	Kodeń	"	PD	Matka Boża, obraz VI w.	Kalwaria
17.	Leśna Podlaska	"	PD	Matka Boża, kamienny wizerunek XVII w. / płaskorzeźba	
18.	Bydgoszcz	bydgos.	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
19.	Byszewo	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
20.	Markowice	"	D	Matka Boża, figura XV w.	
21.	Pakość	"	PD	Matka Boża, rzeźba XVII w., Kult Męki Pańskiej, relikwie Krzyża św.	Kalwaria
22.	Pieranie	"	D	Matka Boża, obraz XVI/XVII w.	
23.	Rostkowo	ciechan.	D	św. Stanisław Kostka, obraz XIX w.	
24.	Chełm	chełmsk.	D	Matka Boża, obraz XVII w. / kopia z XX w. /	
25.	Surhów	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
26.	Częstochowa	częstoch.	K	Matka Boża, obraz IX-XIV w.	Kalwaria
27.	Gidle	"	PD	Matka Boża, figura XVI w.	
28.	Leśniów	"	D	Matka Boża, figura XIV w.	
29.	Święta Anna	"	D	św. Anna, rzeźba XVI w.	
30.	Gdańsk	gdańsk.	D	Matka Boża	m.in. obraz z M. Bożej ze Lwowa, Bołszowic, Stanisławowa.
31.	Piaseczno	"	D	Matka Boża, figura XIV w.	

1.	2.	3.	4.	5.	6.
31.	Puck	gdańskie	D	sw. Piotr, faraśw. św. Piotra i Pawła	Pielgrybaków
32.	Sianowo	"	D	Matka Boża, figura XV w.	
33.	Swarzewo	"	PD	Matka Boża, obraz XV w.	
34.	Trąbki Wielkie	"	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	
35.	Wejherowo	"	PD	Kult Męki Pańskiej, Matka Boża, obraz XVII w.	Kalwaria
36.	Wiele	"	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	
37.	Rokitno	gorzowsk.	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
38.	Krzeszów	jeleniog.	D	Matka Boża, obraz XIV/XV w.	Kalwaria
39.	Golina	kaliskie	D	Matka Boża, obraz XVII	
40.	Kalisz	"	D	św. Józef, obraz św. Rodziny XVII w.	
41.	Mikorzyn	"	D	św. Idzi, statua XVI w.	
42.	Skalmierzyce	"	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
43.	Tursko	"	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	
44.	Żegocin	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
45.	Dąbrowa Górnicza	katowick.	D	Matka Boża, rzeźba XX w.	
46.	Gliwice	"	D	Matka Boża, obraz XVII	obraz z Kochawiny
47.	Piekary Śląskie	"	K	Matka Boża XVII, obraz XIX w. / kopia XVII w. /	Kalwaria
48.	Płoki	"	PD	Matka Boża, obraz XV w.	
49.	Pszów/Wodzisław Śląski /	"	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	Kalwaria
50.	Racibórz/Stara Wieś /	"	D	Matka Boża, obraz XVI/XVII w.	
51.	Jędrzejów	kieleck.	D	Cela i grobowiec bł. Wincentego Kadłubka	
52.	Piekoszów	"	D	Matka Boża, obraz XVII/XVIII w.	
53.	Piotrkowice	"	D	Matka Boża, figura XV w.	
54.	Święty Krzyż	"	D	Reliwię św. Krzyża	
55.	Wiślica	"	D	Matka Boża, figura XIII / XIV w.	
56.	Zielenice	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
57.	Brdów	konińska	D	Matka Boża, obraz XV w.	
58.	Kawnice	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
59.	Licheń	"	K	Matka Boża, obraz XIX w.	
60.	Czerń	krakowsk.	D	Matka Boża, obraz XVIII w. bł. Rafał Kalinowski	
61.	Kraków	"	K	św. Stanisław, bł. Jadwiga Królowa	wiele miejsc kultu
62.	Myślenice	"	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
63.	Podkamień	"	D	Matka Boża, obraz ok. XVII w.	
64.	Przegonia	"	D	Kult Męki Pańskiej, obraz Pana Jezusa XVI/XVII w.	
65.	Smardzowice	"	D	Matka Boża, obraz XV w.	
66.	Staniatki	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
67.	Jasień	krośnien.	D	Matka Boża, obraz XVI w.	obraz z Rudek
68.	Lipinki	"	D	Matka Boża kopia XX w. figury z XV w. kopia XX w.	
69.	Stara Wieś	"	D	Matka Boża, obraz XVI w. figura XVIII w.	
70.	Tarnowiec	"	D	Matka Boża, figura XV w.	
71.	Wysoka Cerkiew	legnickie	D	Matka Boża, figura XVI / XVII w.	Kalwaria
72.	Borek Wlkp.	leszczyń.	PD	Matka Boża, obraz XVI w.	
73.	Gostyń	"	PD	Matka Boża, obraz XVI w.	

1.	2.	3.	4.	5.	6.
74.	Górka Duchowna	leszczyń.	D	Matka Boża, obraz XVII w. kopia z XX w.	
75.	Kopaszewo	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
76.	Osieczna	"	D	Matka Boża, obraz XVII w. Kult Męki Pańskiej, obraz XVII w.	
77.	Kazimierz Dłh.	lubelsk.	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
78.	Lublin	"	D	Kult Matki Bożej i Męki Pańskiej	m.in. obraz M. Bożej z Latyczowa /XVII w/
79.	Wąwolnica	"	D	Matka Boża, figura XV w.	
80.	Hodyszewo	łomżyńsk.	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
81.	Łódź	łódzkie	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	M. Boża Bałucka
82.	Kobylanka	nowosąd.	D	Kult Męki Pańskiej, obraz Chrystusa XVII w.	
83.	Limanowa	"	D	Matka Boża, rzeźba XIV w.	
84.	Ludźmierz	"	PD	Matka Boża, figura XV w.	
85.	Nowy Sącz	"	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
86.	Wiktorówki /Rusinowa Polana/	"	D	Matka Boża, rzeźba XIX w.	
87.	Stary Sącz	"	D	Bł. Kinga, rzeźba XV w., relikwie	
88.	Szczyrzyc	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
89.	Gietrzwałd	olsztyńsk.	PD	Matka Boża, obraz XVI w.	
90.	Głotowo	"	D	Kult Najśw. Sakramentu	Kalwaria
91.	Lubawa	"	D	Matka Boża, figura ok. XVI w.	
92.	Soczek Warmiński	"	PD	Matka Boża, obraz XVII w. cela, w której trzymany był w l. 1953-1954 Pry- mas S. Wyszyński	
93.	Święta Lipka	"	PD	Matka Boża, obraz XVII w.	
94.	Dobrzeń Wielki	opolskie	D	Kult św. Rocha, obraz XX w.	
95.	Góra św. Anny	"	K	Kult św. Anny, Matki B. i Męki Pańskiej, rzeźba św. Anny Samotrzeć XV w.	Kalwaria
96.	Opole	"	D	Matka Boża, obraz XV w.	
97.	Pilszcz	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
98.	Przasnysz	ostrołęck.	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
99.	Święte Miejsce	"	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	
100.	Wasewo	"	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	
101.	Górka Klasztorna	pilskie	D	Matka Boża, obraz-kopia XX w.	
102.	Skrzatusz	"	D	Matka Boża, figura XV w.	
103.	Wjście	"	D	Kult Najdroższej Krwi Pana Jezusa	Kalwaria
104.	Studzianka	piotrkow.	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
105.	Czerwińsk n/Wisła	płockie	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
106.	Głogowiec	"	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	
107.	Płock	"	D	Matka Boża, figura XVII w.	
108.	Sierpc	"	D	Matka Boża, figura XIV w.	
109.	Biechowo	poznańs.	D	Matka Boża, obraz XV w.	
110.	Dąbrówka Kościelna	"	PD	Matka Boża, obraz-XVII w. kopia z XX w.	
111.	Gniezno	"	K	św. Wojciech, relikwie	
112.	Lutynia	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	

1.	2.	3.	4.	5.	6.
113.	Oborniki	poznans.	D	Matka Boża, obraz	
114.	Pniewy	"	D	Bł. Urszula Ledóchowska	
115.	Poznań	"	D	Matka Boża, Chrystus	
				Zbawiciel	
116.	Szamotuły	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
117.	Tulce	"	D	Matka Boża, figura XV/XVI w.	
118.	Jarosław	przemyskie	D	Matka Boża, figura XIV w.	
119.	Jodłówka	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
120.	Kalwaria		PD	Matka Boża, obraz XVIII w.	Kalwaria
	Paczkowska			Kult Męki Pańskiej	obraz
121.	Lubaczów	"	D	Matka Boża, obraz XVI w.	ze Lwowa
122.	Przemyśl	"	D	Matka Boża, figura XV w.	
				obraz XVI w.	
123.	Tuligłowy	"	D	Matka Boża, obraz XV w.	
124.	Lewiczyn	radomskie	PD	Matka Boża, obraz XVII w.	
125.	Stara Błotnica	"	D	Matka Boża, obraz XIV w.	
126.	Wysokie Koło	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
				/ kopia XIX w. /	
127.	Domaradz	rzeszowsk	D	Matka Boża, obraz XX w.	
128.	Hyżne	"	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
129.	Leżajsk	"	PD	Matka Boża, obraz	
				XVI/XVII w.	
130.	Rzeszów	"	D	Matka Boża, figura XVI w.	
131.	Stary Borek	"	D	Matka Boża, obraz XIII w.	
~~132.~~	~~Wyżne~~	~~"~~	~~D~~	~~Matka Boża, obraz~~	
132.	Wola Gułowska	siedleckie	D	Matka Boża, obraz	
				XV/ XVI w.	
133.	Charkupia Mała	sieradzkie	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
134.	Wieluń	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
135.	Zduńska Wola	"	D.	Kult św. Maksymiliana	
				Kolbe	
136.	Miedniewice	skierniew.	D.	Matka Boża, obraz XVII w.	
137.	Niepokalanów	"	K.	Kult św. Maksymiliana	
				Kolbe	
138.	Szymanów	"	D	Matka Boża, figura XIX w.	z Jazłowa
139.	Sejny	suwalskie	PD	Matka Boża, figura XV w.	ca
140.	Studzieniczna	"	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	
	/ Augustów /				
141.	Janów Lubelski	tarnobrzeg	D	Matka Boża, obraz XVIII w.	
142.	Sulisławice	"	D	Matka Boża, obraz XV w.	
143.	Tarnobrzeg	"	D	Matka Boża, obraz XVI/	
	/ Dzików/			XVII w.	
144.	Bochnia	tarnowsk.	D	Matka Boża, obraz XV/XVI w.	
145.	Domosławice	"	D	Matka Boża, obraz XVI/XVII w.	
146.	Odporyszów	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
147.	Okulice	"	D	Matka Boża, obraz XV w.	
148.	Pilzno	"	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
149.	Przeczyca	"	D	Matka Boża, figura XV w.	
150.	Szczepanów	"	D	Kult św. Stanisława Biskupa, figura XVII w.	
151.	Tarnów	"	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
				św. Antoni, obraz	
152.	Tuchów	"	PD	Matka Boża, obraz XVI w.	
153.	Zabawa/Wał-Ruda	"	D	Bł. Karolina Kózkówna	
154.	Zawada	"	D	Matka Boża, obraz XVI w.	
155.	Chełmno Pomor.	toruńskie	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
156.	Nowe Miasto	"	D	Matka Boża, figura XV/	
	Lubawskie	"		XVI w.	
157.	Rywałd Królewski	"	PD	Matka Boża, figura XIV w.	

1.	2.	3.	4.	5.	6.
158.	Toruń	toruńskie	D	Matka Boża, obraz XX w.	
159.	Bardo Śląskie	wałbrzysk.	PD	Matka Boża, figura XII w.	Kalwaria
160.	Międzygórze	"	PD	Matka Boża, figura XVIII w.	
161.	Wambierzyce	"	PD	Matka Boża, figura XIV w.	Kalwaria
162.	Leszno	warszawsk.	D	kult Meki Pańskiej	
163.	Warszawa	"	M	Matka Boża	
164.	Obory	wrocławsk.	D	Groby ks. J. Popiełuszki i Prymasa S. Wyszyńskiego	
165.	Skepe	"	D	Matka Boża, figura XIV/XV w.	
166.	Trzebnica	wrocławsk.	PD	Matka Boża, figura XV w.	
167.	Wrocław	"	D	św. Jadwiga Śląska	
				Matka Boża,	cudowne obrazy M. Bożej z terenów wschodnich
168.	Krasnobród	zamojskie	D	Matka Boża, obraz XVII w.	
169.	Radecznica	"	D	św. Antoni Padewski, obraz XX w.	
170.	Gościkowo /Paradyż/	zielonogór.	D	Matka Boża, obraz XVII w.	

1/ Cerkiew w Grabarce spłonęła w sierpniu 1990 r. Niezwłocznie podjęto działania zmierzające do rekonstrukcji tego sanktuarium.

2/ W 1953 r. był tu więziony Prymas Stefan Wyszyński.

Spis rysunków

- Rys.1. Najważniejsze ośrodki pielgrzymkowe chrześcijaństwa na świecie
- Rys.1a. Najważniejsze ośrodki pielgrzymkowe chrześcijaństwa w Europie
- Rys.2. Główne ośrodki pielgrzymkowe świata /1985-1987/
- Rys.3. Zasięg przestrzenny pielgrzymek na Jasną Górę w latach 1396-1642 /liczba pielgrzymek z województw: /
- Rys.4. Zasięg przestrzenny pielgrzymek do Świętej Lipki z ziem Rzeczypospolitej w XVII w.
- Rys.5. Ośrodki pielgrzymkowe w Karpatach w XVI-XVII w.
- Rys.6. Ośrodki pielgrzymkowe w Karpatach w XVIII w.
- Rys.7. Ośrodki kultu maryjnego na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w początkach XIX w.
- Rys.8. Ruch pielgrzymkowy na Jasnej Górze w latach 1833-1938
- Rys.9. Pielgrzymki na Jasną Górę z Królestwa Polskiego w latach 1864-1914
- Rys.10. Zasięg przestrzenny pielgrzymek do Gietrzwałdu w latach 1882-1914
- Rys.11. Ośrodki pielgrzymkowe w Karpatach w XIX w.
- Rys.12. Wędrowki koronowanych wizerunków Matki Bożej w wyniku zmiany granic Polski po II. wojnie światowej
- Rys.13. Podróże Apostolskie Jana Pawła II w Polsce
- Rys.14. Główne ośrodki pielgrzymkowe w Polsce
- Rys.15. Ośrodki pielgrzymkowe w Karpatach
- Rys.16. Sezonowość ruchu pielgrzymkowego w Kalwarii Zebrzydowskiej /1985/ i Świętej Lipce /1988/
- Rys.17. Diecezje Kościoła rzymskokatolickiego na tle podziału administracyjnego kraju
- Rys.18. Wskaźnik aktywności pielgrzymkowej /pielgrzymki piesze do Częstochowy, 1987/
- Rys.19. Główne szlaki pielgrzymek pieszych na Jasną Górę w miesiącach lipiec-sierpień
- Rys.20. Szlak pierwszej pielgrzymki pieszej na Świętą Górę Grabarkę /1987/

- Rys.21. Szlaki autokarowych tras pielgrzymkowych /bez Częstochowy/
Rys.22. Ogólnie dostępna /otwarta/ baza noclegowa w ośrodkach pielgrzymkowych /1982/
Rys.23. Kwatery prywatne /rejestrowane/ w ośrodkach pielgrzymkowych /1982/
Rys.24. Wyjazdy pielgrzymkowe Polaków do Rzymu w 1989 r.
Rys.25. Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę w latach 1961-1989
Rys.26. Główne pielgrzymki piesze /powyżej 1000 osób/ na Jasną Górę w sierpniu 1986
Rys.27. Główne pielgrzymki piesze na Jasną Górę w 1979 r. wg diecezji
Rys.28. Główne pielgrzymki piesze na Jasną Górę w 1989 r. wg diecezji
Rys.29. Kierunki pieszych pielgrzymek przybywających na Jasną Górę w okresie 8-15 sierpnia 1987
Rys.30. Kierunki pieszych pielgrzymek przybywających na Jasną Górę w okresie 22-30 sierpnia 1987
Rys.31. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany i liczba wydanych Komunii św. w Kalwarii Zebrzydowskiej w latach 1953-1985
Rys.32. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany do Kalwarii Zebrzydowskiej w 1975 r. wg diecezji.
Rys.33. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany do Kalwarii Zebrzydowskiej w 1985 r. wg diecezji
Rys.34. Zasięg przestrzenny pielgrzymek autokarowych do Lichenia w 1988 r.
Rys.35. Pielgrzymki autokarowe w Licheniu w 1988 r. wg województw
Rys.36. Rozdane Komunie św. na Górze Świętej Anny w latach 1957-1989
Rys.37. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany podczas odpustów wielkich na Górze Świętej Anny w latach 1966-1989
Rys.38. Zasięg przestrzenny pielgrzymek na Górę Świętej Anny w 1989 r.
Rys.39. Rozwój ruchu pielgrzymkowego zorganizowanego do Kodnia w latach 1930-1987

- Rys.40. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany do Kodnia w 1977 r. wg województw
- Rys.41. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany do Kodnia w 1987 r. wg województw
- Rys.42. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany i wycieczkowy do Gietrzwałdu w latach 1965-1989
- Rys.43. Sezonowość ruchu pielgrzymkowego zorganizowanego i wycieczkowego do Gietrzwałdu w 1989 r.
- Rys.44. Zasięg przestrzenny pielgrzymek zorganizowanych do Gietrzwałdu^v/1979 r.
- Rys.45. Zasięg przestrzenny pielgrzymek zorganizowanych do Gietrzwałdu w 1989 r.
- Rys.46. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany do Gietrzwałdu w 1989 r. wg diecezji
- Rys.47. Zasięg przestrzenny pielgrzymek zorganizowanych do Świętej Lipki w 1988 r.
- Rys.48. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany do Świętej Lipki w 1988 r. wg województw
- Rys.49. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany do Barda Śląskiego w latach 1967-1986
- Rys.50. Sezonowość ruchu pielgrzymkowego zorganizowanego w Bardzie Śląskim w latach 1980 i 1986
- Rys.51. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany do Barda Śląskiego w 1986 r. wg diecezji.

Spis tabel

- Tab.1. Ruch pielgrzymkowy w wybranych ośrodkach w 1938 r.
- Tab.2. Ośrodki pielgrzymkowe wg typów jednostek osadniczych
- Tab.3. Ruch pielgrzymkowy w wybranych ośrodkach
- Tab.4. Zasięg przestrzenny wybranych ośrodków pielgrzymkowych /lata 1987-1989/
- Tab.5. Liczba pątników w przeliczeniu na 100 mieszkańców danego ośrodka pielgrzymkowego
- Tab.6. Diecezje wg wielkości wskaźników "aktywności pielgrzymkowej" /pielgrzymki piesze do Częstochowy w 1987 r./, "Dominicantes" i "Communicantes" /w 1980 r./
- Tab.7. Wybrane szlaki pielgrzymek pieszych na Jasną Górę /Częstochowa/ w 1987 r.
- Tab.8. Szlaki autokarowych wędrówek pielgrzymkowych /bez Częstochowy/
- Tab.9. Pielgrzymki Polaków do Rzymu w 1989 r.
- Tab.10. Struktura ruchu pielgrzymkowego Polaków do Rzymu w 1989 r. wg typu i wielkości jednostek osadniczych
- Tab.11. Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę w okresie 1961-1989
- Tab.12. Natężenie dobowe ruchu pielgrzymkowego do Częstochowy w latach 1982-1984
- Tab.13. Uczestnicy ważniejszych pielgrzymek pieszych na Jasną Górę w latach 1979-1989
- Tab.14. Ważniejsze pielgrzymki piesze na Jasną Górę w miesiącach czerwiec, lipiec i sierpień 1987 r.
- Tab.15. Piesza Pielgrzymka Warszawska w latach 1926-1989
- Tab.16. Ogólny ruch pielgrzymkowy i wydane Komunie św. w Kalwarii Zebrzydowskiej w latach 1945-1985.
- Tab.17. Zorganizowany ruch pielgrzymkowy do Kalwarii Zebrzydowskiej w latach 1975 i 1985 wg diecezji
- Tab.18. Pielgrzymki autokarowe do Lichenia w latach 1977-1988
- Tab.19. Pielgrzymki autokarowe do Lichenia w 1988 r. wg województw

- Tab.20. Pielgrzymki zorganizowane na odpusty Wniebowzięcia N.M.P., Aniołów Stróżów i Podwyższenia Krzyża św. na Górę Świętej Anny w latach 1966-1989
- Tab.21. Pielgrzymki zorganizowane do Kodnia w latach 1983-1987
- Tab.22. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany a ruch wycieczkowy do Gietrzwałdu w latach 1965-1989
- Tab.23. Zasięg przestrzenny zorganizowanego ruchu pielgrzymkowego do Gietrzwałdu w latach 1979 i 1989 wg diecezji
- Tab.24. Rejestrowany ruch pielgrzymkowo-turystyczny do Świętej Lipki w latach 1978-1988
- Tab.25. Pochodzenie pielgrzymów w Bardzie Śląskim w zależności od wielkości parafii.

BIBLIOTEKA IT
Archiwum Prac
Naukowo-Badawczych

Tab.1. Ruch pielgrzymkowy w wybranych ośrodkach w 1938 r.

L.p.	Miejscowość	Liczba pielgrzymów / w tys. /
1.	Częstochowa-Jasna Góra	420
2.	Kalwaria Zebrzydowska	200
3.	Tuchów	90
4.	Górka Duchowna	80
5.	Gidle	75
6.	Pszów	75
7.	Kalwaria Pacławska	50
8.	Piekary Śląskie	50
9.	Góra św. Anny	45
10.	Gietrzwałd	40
11.	Gniezno	30
12.	Górka Klasztorna	30
13.	Skępe	30
14.	Łęсна Półlaska	24
15.	Kęden	20
16.	Borek Wlkp.	15
17.	Dąbrówka Kościelna	15

Źródło : M. P. Prożyński / 1948/ oraz materiały dotyczące poszczególnych sanktuariów.

Tab. 2. Ośrodki pielgrzymkowe wg typów jednostek osadniczych

Typ jednostki osadniczej	zasięg ośrodka ^{1/}				Razem	%
	K	PD	D			
Ogółem	3	25	134		171	100,0
Wieś	1	16	88		109	63,7
Miasta	2	9	46		62	36,3
w tym:						
< 5 tys. mieszkańców	-	2	3		5	2,9
5-10 tys. -"	-	3	5		9	5,3
11-20 tys. -"	-	3	10		13	7,6
21-50 tys. -"	-	1	7		8	4,7
51-100 tys. -"	-	-	5		8	4,7
101-500 tys. -"	1	-	12		13	7,6
501-1000 tys. -"	-	-	4		5	2,9
> 1000 tys. -"	1	-	-		1	0,6

1/ M- międzynarodowy ; K- krajowy ; PD- ponaddiecezjalny ; D- diecezjalny .

Tab. 3. Ruch pielgrzymkowy w wybranych ośrodkach .

Lp.	Nazwa ośrodka	województwo	zasięg ośrodka ^{1/}	Rok	liczba pielgrzymów /tys.osób/
1.	Częstochowa-Jasna Góra	częstochowskie	M	1988	4 000
2.	Warszawa ^{2/}	st.warszawskie	M	1987	2 000
4.	Piekary Śląskie	katowickie	K	1987	600
5.	Niepokalanów	skierniewickie	M	1987	500
6.	Kalwaria Zebrzydowska	bielskie	K	1988	500
7.	Góra św. Anny	opolskie	K	1988	400
3.	Licheń	koninśkie	K	1988	800
8.	Gniezno	poznańskie	K	1987	200
9.	Święta Lipka	olsztyńskie	PD	1988	200
10.	Tuchów	ternowskie	PD	1986	100
11.	Wambierzyce	wałbrzyskie	PD	1986	100
12.	Kodeń	bielsko - podl.	PD	1987	90
13.	Kalwaria Pałacowska	przemyskie	PD	1985	80
14.	Leśna Półdłaska	bielsko - podl.	PD	1987	80
15.	Gietrzwałd	olsztyńskie	PD	1989	70
16.	Gostyń	leszczyńskie	PD	1987	50
17.	Grabarka ^{3/}	białostockie	K	1986	50
18.	Swarzewo	gdańskie	PD	1987	50
19.	Borek Wlkp.	leszczyńskie	PD	1987	30
20.	Stoczek Warmiński	olsztyńskie	PD	1987	30
21.	Lewiczyn	radomskie	PD	1987	25
22.	Ludźmierz	nowosądeckie	PD	1987	25
23.	Sejny	suwalskie	PD	1987	25
25.	Bardo Śląskie	wałbrzyskie	PD	1986	20
26.	Dąbrówka Kościelna	poznańskie	PD	1987	20
27.	Gidle	częstochowskie	PD	1987	20
27.	Jabłeczna ^{3/}	bielsko - podl.	K	1986	20
28.	Płoki	katowickie	PD	1987	20
29.	Różanystok	białostockie	PD	1987	20
30.	Rywałd Królewski	toruńskie	PD	1987	20

1/ M - międzynarodowy ; K - krajowy ; PD - ponaddiecezjalny

2/ grób ks. Jerzego Popiełuszki

3/ sanktuaria prawosławne .

Źródła : Materiały z poszczególnych sanktuariów , publikowanych sprawozdań oraz z badań Zakładu Geografii Turyzmu . Inst. Geografii UJ.

Tab.4 Zasięg przestrzenny wybranych ośrodków pielgrzymkowych / lata 1987 - 1989 /
/ w % ogółu pielgrzymek /

Odległość miejscowości wyjściowej od ośrodka / w km /	Jasna-Góra-Częstochowa (Miejscowości pielgrzymki pieszej)		Góra Świętej Anny /k/		Licheni Kłodzki (K)	Święta Lipka (PD)	Gietrzwałd (PD)	Święta Sławków (PD)	Turów (P)
	8 - 15 VII	22 - 30 VIII	uroczystość podwyższenia Krzyża Św.	pielgrzymki indywidualne					
do 100	13,9	57,4	95,6	53,1	21,8	25,8	41,4	30,0	85,0 98,
100 - 200	13,9	20,4	1,1	25,8	31,3	20,1	37,6	38,0	10,0 2,
200 - 300	30,6	20,4	2,2	10,9	35,0	12,2	13,0	18,5	5,0
300 - 400	19,4	1,8	1,1	-	11,3	27,4	4,5	9,2	-
400 - 500	11,1	-	-	4,8	0,1	8,5	3,5	2,5	-
powyżej 500	11,1	-	-	5,4	-	6,0	-	1,8	-

M- miejscowości o znaczeniu międzynarodowym, K'- krajowym, PD - ponadkrajowym

Źródło : a/ Materiały z poszczególnych ośrodków ; b/ Prace magisterskie w Zakładzie Geografii Turystyki Instytutu Geografii UJ.

Tab.5. Liczba pątników w przeliczeniu na 100 mieszkańców danego ośrodka pielgrzymkowego

Liczba pielgrzymów na 100 mieszkańców					Przykłady zagraniczne / pielgrzymi / 100 miesz.
> 20 tys.	10 - 20 tys.	5 - 9 tys.	2-4 tys.	1 - 2 tys.	
Niepokalanów / 25000 /	Góra św. Anny / 19 000 /	Łódź / 8000 /	Swarzewo / 4000 /	Płock / 1600 /	Fatima 120 000
Święta Lipka / 25000 /	Grabarka / 17 000 /	Kalwaria Zebrzydowska / 5000 /	Lewiczyn / 4000 / Wambierzyc / 4000 /	Tuchów / 1400 / Częstochowa / 1350 / Borek Wlkp. / 1000 /	Medjugorje 55 000
Kalwaria Pacławska / 20 000 /	Gietrzwałd / 12 000 /		Jabłeczna / 4000 /	Ludźmierz / 1000 /	Mariazell 40 000
	Licheń / 20 000 /		Rożanystok / 2000 /		Lourdes 25 000
			Stoczek Warmiński / 4000 /		Einsiedeln 6 000
			Rywałd Królewski / 3500 /		Loreto 4 000
			Dąbrówka Kościelna / 2500 /		Lisieux 4 000
			Kodeń / 2000 /		Asyż 3 000
					Santiago de Compostela 1 400
					Kerbel 1 200
					Medyna 1 000
					Jerozolima 700
					Mekka 700
					Waranasi 350
					Rzym 300
					Padwa 200

Tab. 6. Diecezje wg wielkości wskaźników „aktywności pielgrzymkowej”
/ pielgrzymki piesze do Częstochowy w 1987 roku/
„Dominicantes” i „Communicantes” w 1980 r./

L.p.	Diecezja	Liczba Pielgrzymów na 10,000 katolików	L.p.	Diecezja	% „Dominicantes”	L.p.	Diecezja	% „Communicantes”
1.	Warszawska	145,8	1.	Tarnowska	73,2	1.	Gorzowska	19,7
2.	Sandomiersko-Radomska	127,8	2.	w Lubaczowie	71,4	2.	Koszalińska	19,0
3.	Częstochowska	122,1	3.	Krakowska	65,7	3.	Kołoobrzeska	18,3
4.	Opolska	116,2	4.	Przemyska	61,9	4.	Poznańska	18,2
5.	Siedlecka	114,5	5.	Opolska	57,6	5.	Opolska	18,2
6.	Tarnowska	107,3	6.	Siedlecka	57,6	6.	Szczecińska	18,2
7.	Kielecka	88,1	7.	w Białymstoku	56,2	7.	Kamieńska	17,3
8.	Łódzka	67,8	8.	Katowicka	56,2	8.	Warszawska	17,2
9.	Krakowska	66,7	9.	Gnieźnieńska	54,0	9.	Katowicka	17,0
10.	Płocka	64,7	10.	Sandomiersko-Radomska	53,9	10.	Warmińska	16,9
11.	Łomżyńska	58,3	11.	Poznańska	52,5	11.	Gdańska	16,7
12.	Gnieźnieńska	57,3	12.	Łomżyńska	52,0	12.	Gnieźnieńska	16,7
13.	w Lubaczowie	55,6	13.	Wrocławska	51,6	13.	Wrocławska	16,5
14.	Lubelska	54,7	14.	Chełmińska	51,0	14.	w Drohiczynie	16,4
15.	Wrocławska	53,7	15.	w Drohiczynie	50,5	15.	Lubelska	15,9
16.	Poznańska	52,7	16.	Kielecka	50,3	16.	Chełmińska	15,4
17.	w Białymstoku	50,0	17.	Gdańska	46,6	17.	Łódzka	15,4
18.	Wrocławska	50,0	18.	Koszalińska	43,6	18.	Częstochowska	15,3
19.	Chełmińska	46,0	19.	Kołoobrzeska	45,2	19.	Kielecka	14,8
20.	Gdańska	45,9	20.	Gorzowska	42,6	20.	w Lubaczowie	14,6
21.	Przemyska	39,2	21.	Warmińska	42,1	21.	Łomżyńska	14,4
22.	Gorzowska	34,3	22.	Wrocławska	41,0	22.	Siedlecka	14,2
23.	Koszalińska	33,3	23.	Płocka	40,3	23.	Sandomiersko-Radomska	14,1
24.	Kołoobrzeska	30,9	24.	Częstochowska	40,0	24.	Radomska	14,0
25.	Katowicka	23,6	25.	Lubelska	39,2	25.	Wrocławska	13,8
26.	Warmińska	17,2	26.	Szczecińska	36,6	26.	Płocka	13,8
27.	w Drohiczynie	0,0	27.	Łódzka	35,3	27.	Krakowska	13,3
							Tarnowska	13,3
							w Białymstoku	13,1
							Przemyska	10,2

Źródło: W. Zdaniewicz /1986/, materiał klasztoru jasnogórskiego oraz obliczenia własne.

Tab. 7 Wybrane szlaki^{4/} pielgrzymek pieszych na Jasną Górę / Częstochowa / w 1987 r.

L.p	Nazwa szlaku	Długość szlaku / km /	Czas po- na trzebný na przebycie szlaku/dni/	Miejscowości, przez które przebiega szlak
1.	2.	3.	4.	5.
1.	Szczeciński	610	19	Swinoujście-Skoszewo-Goleniów,Szczecin-Kunowo-Dolice-Lubicz-Miegos ~~ak~~ -Sieraków-Duszniki -Łódź- Śrem-Borek Wlkp.-Kobro- G ~~arny~~ -Łas- Olszowa -Skomlin-Zajaczkilgota - Częstochowa.
2.	Warmiński	610	16	Elbląg-Pasłęk-Morąg-Olsztyn-Gietrzwałd-Kurki-Janowiec Kość-S ~~łupsk~~ -Małuzyn-Naruszewo-Młodzieszyn-Białchów-Jeżów-Wolbórz-Wola Krzysztoporska-Wiewiec-Rad ~~ot~~ ków - Częstochowa
3.	Pomorsko-Kaszubski	600	20	Swarzewo-Wejherowo-Sianowo-Symbark-Stare Polaszki - ~~La~~ biechów-Łochocin-Swiecie-Nawra-Toruń-Ostrowas-P ~~o~~ wałkowie-Brdów - Dąbie-Zad ~~zi~~ m-Piaski-Szczerców-Nowa B ~~rze~~ źni-Kiedrzyn-Częstochowa .
4.	Gd-ański	480	16	Gdańsk-Godziszewo ~~skórcz~~ - Osie-Grucznobydgoszcz Fordon-Złotniki Kuj-Kruszwica-Slesin-Koło-Turek-Warta-Burzenin-Osjaków-Zawady -Kamyk- Częstochowa

Tab. 7, s. 2

1	2	3	4	5
5.	Łomżyński	436	13	Łomża-Sulęcín-Mrozowa Wola-Zawiszyn-Brzóz- Regut-Piasieczno-kołd ^u arki-Promna-Klwów-Morzy- wół-Pilczyce-Kurzelów-Przyrów-Częstochowa
6.	Koszaliński	400	13	Skrzatusz-Piła-Chodzie ^ż -Wągrowiec-Kłęcko-Wit- kowo-Łąd-Grodziec-Morawin-Błaszniki-Złoczew- Szczyty-Łobodno- Częstochowa
7.	Podlaski	400	13	Siedlce-Wodynie-Żelechów-Dęblin-Czarnolas- Ciepielów- Jasieniec- ~~U~~ żecki -Suchedniów-Kost- młoty-Jedle-Czarna ^{ca} - Przyrów-Mirów-Częstoch
8.	Gorzowski	384	13	Gorzów Wlkp.-Chełmsko-Silna-Bukowiec-Kamieni- Jurkowo -Strzelce Wlk.-Romanów-Huta-Przytocz- ca-Czastary-Dzietrznik-Libidza-Częstochowa
9.	Lubaczowski	360	12	Lubaczów-Dobra-Rakuszawa-Raniżów-Przyłęk-Wado- wice ^{Gn.} - Oblekoń-Jurków-Lubcza-Tarnawa-Nakł- Przymisławice -Częstochowa.
10	Gnieźnieński	344	12	Bydgoszcz- Nurczy-Trzemeszno-Gnieszno-Biechowo Komorze-Broniszewice-Kościel ^{na} Wieś- Brzeziny Świątkowice- ~~Ż~~ yczyty-Mied ^{no} - Częstochowa

1.	2	3	4	5
11.	Lubelski	330	11	Lublin-Giełczów-Łomierz-Czarnów-Ostrowiec-Podlaski-Buków-Łelichno-Łoszczowa-Stary Knieciopol-Kuścia-Częstochowa.
12.	Warszawski	300	9	Warszawa-Targzyn-Mogilnica-Studzianka-Janków-Skotniki-Wielgomłyn-Owita Anna-Łstów-Częstochowa.
13.	Rzeszowski	290	10	Rzeszów-Przedbórz-Łączki Brzeskie-Małec-Brzsków-Chroberz-Kawarzycze-Słupia-Lelów-Kotysów-Częstochowa
14.	Płocki	276	9	Płock-Sieraków-Romartów-Wielka Wieś-Kwiatkowiec-Wygwizdów-Kaszowice-Wola Wiewiecka-Wierzchowska-Częstochowa.
15.	Wrocławski	240	9	Wrocław-Trzebnica-Dobrzeń-Bukowice-Dębowa-Stare Budkowice-Łomnica-Jezioro-Gnuszyn-Częstochowa,
16.	Góralski	240	6	Bachledówka-Łudźmierz-Raba Wyżna-Haków Podhalański-Kalawaria-Zebrzydowska-Rybna-Nowa Góra-Rodaki-Leśniów-Częstochowa.
17.	Kielecki	200	8	Łislica-Chmielnik-Morawica-Kielce-Gnieździska-Włoszczowa-Łuboreza-Łstów-Częstochowa.
18.	Radomski	200	8	Radom-Oronoko-Chlewiska-Czarnea-Radoszyce-Oleczno-Oblasz-Kokrzysz - Częstochowa

Tab.7, s.4.

1	2	3	4	5
19	Kaliski ^{2/}	160	4	Kalisz-Głuszyno-Jieluń-Krzepice-Częstochowa
20	Krakowski	158	6	Kraków-Smarzewice-Zadole-Szczepowa -Włodowice-Chorzeń-Częstochowa

Źródło : 1/J. Pawlik: "Europber pilgern Gemeinſam", "Deuven 1937, Bedevaarten in Europa;
2/ materiały klasztoru jasnogórskiego

1/ Nazwy szlaków nawiązują do tradycyjnych nazw pielgrzymek ;
2/ Pielgrzymka kaliska wędruje piezo w obie strony /dojście do Jasnej Góry i powrót / .

Tabela 8. Szlaki autokarowych wędrówek pielgrzymkowych /bez Częstochowy/

NR. SZLAKU / rys. 24/	PRZEBIEG SZLAKU
I	Toruń-Chełmno Pomorskie -Piaseczno-TrąbkiWielkie-Kościierzyna Sianowo-Gdańsk-Wejherowo-Puck-Swarzewo
II	Toruń-Pieranie-Markowice-Pakość-Bydgoszcz-Górka Klasztorna- Byszewo-Chełmno Pomorskie -Rywałd-Nowe Miasto Lubawskie - -Lubawa
III	Studzieniczna/Augustów/-Sejny-Święta Lipka-Stoczek Warmiński Głotowo-Gietrzwałd-Lubawa
IV	Białystok-Krypno-Rożanystok-Studzieniczna/Augustów/-Sejny
V	Chełm-Włodawa-Kodeń-Leśna Podlaska-Drohiczyn-Ostrożany- Płońka Kościelna-Boćki-Białystok
VI	Poznań-Tulce-Biechowo-Wilkowo-Pniewy-Szamotuły-Skrzatusz- Ujście-Oborniki-Dąbrówka Kościelna -Gniezno-Licheń
VII	Gostyń-Kopaszewo-Osieczna-Święciechowa-Wschowa-Gościkowo .. / Paradyż/-Rokitno-Wieleń Zaobrzański-Górka Duchowna-Wilkowo- Poznań
VIII	Gostyń-Borek Wielkopolski-Zegocin-Lutynia-Golina-Turko- Kalisz-Skalmierzyce-Mikorzyn-Trzebnica-Wysoka Cerkiew-Wrocław
IX	Kawnice-Licheń-Brdów-Obory-Skępe-Sierpc-Płock-Głogowiec- Niepokalanów-Szymanów-Miedniewice-Leszno/k. Warszawy/-Warszawa
X	Warszawa-Czerwińsk nad Wisłą-Sierpc-Rostkowo-Przasnysz-Święte Miejsce-Wąsewo-Hodyszewo-Drohiczyn-Wola Gułowska-Stara Błot- nica- Lewiczyn-Miedniewice-Niepokalanów-Warszawa
XI	Warszawa-Góra Kalwaria-Lewiczyn-Stara Błotnica-Studzianka - Wysokie Koło-Kazimierz Dolny-Wąwolnica-Lublin-Chełm-Surhów- Zamość-Krasnobród-Radecznica-Janów Lubelski-Lubaczów-Jarosław Przemyśl-Kalwaria Pacławska
XII	Kraków- Kalwaria Zebrzydowska-Wadowice-Oświęcim-Płoki-Dąbro- wa Górnicza-Piekary Śląskie-Gliwice-Pszów-Racibórz-Pilszcz- Góraśw. Anny-Opole-Dobrzeń Wielki-Mikorzyn-Wieluń-Charłupia Mała-Zduńska Wola-Łask-Łódź-Kawnice-Licheń
XIII	Wieluń-Gidle-Święta Anna-Leśniów-Piekary Śląskie
XIV	Wrocław-Świdnica-Krzeszów-Wambierzyce-Kłodzko-Międzygórze- Bardo Śląskie-Oława-Święta Katarzyna-Trzebnica

Tab.9. Pielgrzymki Polaków do Rzymu w latach 1985 - 1989

L.p.	D i e c e z j e	1985		1986		1987		1988		1989	
		grupy	osoby	grupy	osoby	grupy	osoby	grupy	osoby	grupy	osoby
	O g ó ł e m	439	23786	353	16346	281	13542	380	18 112	463	22 877
1.	Białostocka	5	255	2	95	3	146	4	176	5	220
2.	Chełmińska	15	983	14	655	8	498	12	529	17	794
3.	Częstochowska	4	222	2	93	3	142	3	145	9	485
4.	Drohiczynska	1	55	-	-	2	90	-	-	-	-
5.	Gdańska	13	992	14	745	15	728	15	675	21	1015
6.	Gnieźnieńska	15	879	5	367	3	285	9	496	10	565
7.	Gorzowska	-	-	4	222	7	307	12	654	9	1 063
8.	Katowicka	12	521	19	806	26	1145	23	1098	28	1 297
9.	Kielecka	4	84	3	131	5	189	6	208	8	312
10.	Koszalińską - Kołobrzęska	5	3154	3	129	4	190	8	399	23	989
11.	Krakowska	94	47313	78	3365	40	1617	48	2011	52	2 390
12.	Lubaczowska	3	130	-	-	1	50	1	45	1	31
13.	Lubelska	16	804	13	568	5	195	17	788	11	430
14.	Łomżyńska	2	181	1	45	4	199	5	232	3	113
15.	Łódzka	5	227	7	275	5	210	10	472	16	696
16.	Opolska	13	582	30	1160	9	436	7	337	15	864
17.	Płocka	4	152	7	205	2	98	5	230	4	207
18.	Poznańska	41	2065	25	1187	21	1031	32	1535	22	833
19.	Przemyska	19	921	12	534	6	240	6	237	10	409
20.	Sandomiersko-Radomska	8	441	5	264	4	215	12	612	20	890
21.	Siedlecka	6	355	12	546	15	642	17	765	23	1050
22.	Szczeciński - Kamieńska	8	389	7	322	3	140	11	611	8	366
23.	Tarnowska	36	1697	12	491	12	592	14	654	21	1167
24.	Warmińska	3	268	5	240	3	90	11	441	11	455
25.	Warszawska	38	1997	26	1379	37	1716	35	1642	36	1810
26.	Wrocławska	5	217	6	223	4	190	6	285	7	331
27.	Wrocławska	52	2352	32	1239	22	900	24	1062	38	1643
28.	Pielgrzymki ogólnopolskie	12	1930	14	1060	12	1261	27	1723	35	2452

Zródło : K. Hejmo - , W. Liwińska " Polacy u Ojca Świętego. / Sprawozdanie z roku ... / 1985- 1989
- Kronika Rzymska 1986 - 1990 ..

Tab. 10 . Struktura ruchu pielgrzymkowego Polaków do Rzymu w 1989r.
wg. typu i wielkości jednostek osadniczych .

Wyszczególnienie	Liczba pielgrzymów / % % /
Ogółem	100,0
Wieś	7,8
Miasta :	
< 10 tys.mieszkańców	7,0
10 - 20 tys. - " -	7,1
21 - 50 tys. - " -	11,1
51 -100 tys. - " -	10,6
101 -500 tys. - " -	27,4
> 500 tys. - " -	29,0

Źródło : Obliczenia.własne wg.

materiałów Duszpasterskiego Ośrodka dla
Pielgrzymów Polskich " Corda Cordi " w Rzymie.

Tab. 11 Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę
w okresie 1961 - 1989

Lata	liczba pielgrzymów		liczba piel - grzymek pieszych
	Ogółem	w tym pieszych	
1961	400000	36000	64
1963	300000	10500	37
1966	1000000	20000	30
1969	1690000	17000	30
1974	1300000	25000	40
1977	2000000	33000	66
1980	3000000	75000	74
1982	5000000	150000	120
1983	5000000	220000	150
1984	4500000	250000	120
1987	5000000	270000	150
1989	4000000	300000	150

Źródło : H. Zag / 1984 / oraz materiały klasztoru na Jasnej Górze

Tab. 12. Natężenie dobowe ruchu pielgrzymkowego do Częstochowy w latach 1982 - 1984.

Nateżenie ruchu w ciągu doby w tys. osób	Liczba dni w ro- ku		Średnie dobowe natężenie ruchu w tys. osób		wielkości bezwzględne ruchu w tys. osób.	
	a/ 1982	b/ 1983	a/ 1982	b/ 1983	a/ 1982	b/ 1983
Ogółem	365	365	19,8	21,8	7.209	7.959
2 - 10	210	231	3,7	4,9	778	1.124
11 - 20	76	75	14,9	17,7	1.136	1.325
21 - 40	44	36	29,1	30,5	1.280	1.100
41 - 60	14	9	47,3	53,3	662	480
61 - 80	6	4	63,3	70,0	380	280
81 - 100	4	1	97,5	100,0	390	100
101 - 200	8	5	164,1	140,0	1.333	700
powyżej 200	3	4	416,7	712,5	1.250	2.850
						1.239
						1.472
						695
						570
						70
						100
						360
						870

Źródło : E. Borecka / 1987/ oraz materiały Wojewódzkiego Biura Projektów w Częstochowie i Wydziału Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki Urzędu Miasta w Częstochowie.

a/ 1982 r. - pierwszy **rok** stanu wojennego oraz rozpoczęcie obchodów 600 -lecia klasztoru;
b/ 1983 r. - wizyta Ojca Świętego Jana Pawła II oraz zakończenie uroczystości 600 -lecia.

Tab. 13 . Uczestnicy ważniejszych pielgrzymek pieszych
na Jasną Górę w latach 1979 - 1989 1/

Pielgrzymka	1979	1981	1984	1989
1.	2.	3	4	5
<u>Pielgrzymki diecezjalne</u>				
Warszawska	31 000	29 820	41 068	22 677
Sandomiersko-Radomska	220	5 000	13 205	14 138
Tarnowska	-	-	11 000	14 000
Krakowska	-	2 000	9 423	12 300
Wrocławska	-	6 000	14 000	10 301
Opolska	3 000	12 000	17 000	9 500
Łódzka	-	7 300	11 500	8 806
Łódzka	1 500	2 000	7 500	7 800
Poznańska	5 000	1 500	6 000	7 000
Warszawska Akademicka	-	-	-	-
Piesza Piel.Diecez.	-	1 780	5 200	6 800
Kielecka	-	-	5 000	6 000
Płocka	-	-	7 100	6 000
Pomorska	1 500	6 200	10 000	5 500
Lubelska	200	3 600	10 000	4 800
Rzeszowska	600	2 500	4 800	4 700
Gnieźnieńska	-	-	3 200	3 476
Warmińska	-	-	1 300	2 641
Koszalińsko-Kołobrz.	-	-	2 150	2 555
Gorzowska	-	-	1 800	2 500
Gdańska	-	-	3 200	2 000
Szczecińska	-	-	-	1 450
Diec.Pielgrz.Rolników Gorzowskich	-	-	500	1 366
Białostocka	-	-	-	1 100
Przemyska	-	-	-	800
z Lubaczowa	-	-	-	470
z Drohiczyzna	-	-	300	-
<u>Pielgrzymki inne</u>				
z Rybnika	1 800	2 800	4 000	4 000
Zamojska	-	-	1 000	3 500
Kaliska	1 400	1 550	3 500	3 470

Tab.13, s.2.

1	2	3	4	5
z Zawiercia	-	-	2 500	3 100
ze Stalowej Woli	-	-	1 210	2 600
z Radomska	600	.	1 500	2 500
z Sieradza	700	.	1 800	1 500
z Żywca	300	.	1 000	1 500
Góraliska	-	-	300	1 200
z Oświęcimia	-	-	350	1 200
z Tomaszowa Mazow.	1.000	1.000	1 500	1 100
z Piotrkowa Tryb.	500	.	2 000	1 050
z Pabianic	560	.	1 500	800

Źródło : jak w Tab.11

1/ Kolejność w/g wielkości w 1989 r.
pielgrzymek

Tab. 14. Ważniejsze pielgrzymki piesze na Jasną Górę^{1/}
w miesiącach czerwcu, lipcu i sierpniu 1987 r.

L.p.	Numer kolejny pielgrzym- ki	Nazwa pielgrzymki	Miejsce wyjścia	Liczba osób	Długość trasy km	Liczba dni
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
C Z E R W I E C						
1.	331	-	Łowicz	650	240	6
L I P I E C						
1.	53	Poznańska	Poznań	3200	320	11
2.	118	-	Piotrków Trybunalski	1700	180	7
3.	4	Roników Gorzowskich	Gorzów Wielkopolski	1000	350	11
4.	4	-	Przemyśl	650	350	12
S I E R P I E Ń / 8 - 15 /						
1.	276	Warszawska	Warszawa	35000	240	9
2.	7	Wrocławska	Wrocław	14500	240	9
3.	9	Sandomiersko- Radomska	Sandomierz, Radom	14127	200	8
4.	7	Krakowska	Kraków	9852	158	6
5.	7	Podlaska	Siedlce	9500	450	14
6.	9	Pomorska	Swarzewo, Lubawa, Toruń	7000	430- 600	14-20
7.	7	Warszawska Akademicka	Warszawa	6500	290	10
8.	9	Lubelska	Lublin	6000	330	12
9.	6	Płocka	Płock	5950	276	9
10.	6	Kielecka	Wiślica	5200	200	8
11.	10	Rzeszowska	Rzeszów	5053	300	10
12.	5	Gnieźnieńska	Gniezno	4500	360	12
13.	42	-	Rybnik, Tychy	4000	120	4

Tab. 14, s. 2.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
14.	5	Zamojska	Zamość	3800	350	12
15.	4	Łomżyńska	Łomża	3500	436	13
16.	4	Warmińska	Elbląg, Olsztyn, Gołdap	3259	450 - 610	14 - 18
17.	5	Koszalińsko- Kołobrzeska	Słupsk, Skrzatusz	3100	400 - 600	14 - 19
18.	350	Kaliska	Kalisz	3000	160	4
19.	5	Gdańska	Gdańsk	2800	480	16
20.	4	-	Stalowa Wola	488	262	9
21.	3	Szczecińska	Szczecin, Swinoujście	1600	505 - 613	16 - 19
22.	5	Gorzowska	Gorzów Wlkp.	1510	384	13
23.	1	Białostocka	Białystok	1500	450	13
24.	28	"Promienista"	Gniezno	1200	300	10
25.	7	Ziemi Głogow- skiej	Głogów	1200	298	10
26.	4	Oświęcimska	Oświęcim	1000	110	4
27.	5	-	Janów Lub.	1000	320	11
28.	3	-	Lubaczów	500	300	12

S I E R P I E Ń / 22 - 30 /

1.	11	Opolska	Nysa, Gliwice, Racibórz	19000	152 - 195	9 - 10
2.	5	Tarnowska	Tarnów	13000	233	9
3.	-	-	Łódź	5000	264	8
4.	5	Regionu Zawierc.	Zawiercie	2500	150	6
5.	5	Zagłębiow- ska	Będzin, Sos- nowiec, Dąbrowa	2500	150	6
6.	3	Góralaska	Tarnowska Zakopane, Ludźmierz, Nowy Targ, Rabka	2380	240	9
7.	-	-	Kłomnice	2000	48	2

Tab.14,s.3.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
8.	-	-	Mstów	2000	48	2
9.	-	-	Radomsko	2000	92	2
10.	376	-	Sieradz	2000	240	6
11.	-	-	Żywiec	1350	.	.
12.	4	Praska Pomocn. Maryi Matki Kościoła	Warszawa	1200	282	10
13.	-	-	Bełchatów	1000	160	6

Źródło : Materiały klasztoru jasnogórskiego

1/ wszystkie decezjalne oraz inne liczące 1000 i więcej osób

Tab. 15. Piesza Pielgrzymka Warszawska
w latach 1926 - 1989

Rok	Liczba uczestników	Rok	Liczba uczestników
1926	680	1976	17 500
1930	2400	1977	20 000
1936	2500	1978	25 660
1937	1700	1979	31 000
1938	1600	1980	37 000
1961	5500	1981	29 820
1965	6000	1982	49 000
1966	10000	1983	46 500
1967	10000	1984	41 068
1968	10000	1985	39 500
1969	8000	1986	32 798
1970	8830	1987	35 000
1971	4000	1988	27 773
1972	10500	1989	22 677
1973	12267		
1974	14800		
1975	15400		

Źródło : jak w Tab.11

Tab. 16 . Ogólny ruch pielgrzymkowy¹⁾ i wydane komunie św.
w Kalwarii Zebrzydowskiej w latach 1945 - 1985.

Rok	Ruch pielgrzymkowy		Wydane komunie św. / tys. sztuk /
	Grupy	Osoby	
1945	•	•	113,2
1946	•	•	193,3
1947	•	•	186,8
1948	•	•	186,4
1949	•	•	202,8
1950	•	•	244,1
1955	155	15 526	216,6
1960	270	21 292	212,6
1965	322	19 332	174,2
1970	256	12 976	171,0
1975	472	26 384	192,5
1980	1321	88 216	202,0
1981	1687	117 562	261,0
1982	1719	93 652	251,0
1983	1042	72940	276,0
1984	1605	81 114	296,0
1985	1680	85 809	280,0

Źródło : M. Szostek / 1986 / oraz materiały klasztorne .
1/ Pielgrzymki zorganizowane.

Tab. 17. Zorganizowany ruch pielgrzymkowy do Kalwarii
Zebrzydowskiej w latach 1975 i 1985 wg diecezji 1/

L.p.	D i e c e z j a	Pielgrzymki				Pielgrzymi			
		1975		1985		1975		1985	
			%		%		%		%
	O g ó ł e m	435	100,0	1533	100,0	25852	100,0	35433	100,0
1.	krakowska	83	19,1	230	15,0	6099	23,4	18650	21,8
2.	tarnowska	53	12,2	130	8,5	2850	11,0	7363	8,6
3.	przemyska	22	5,0	116	7,6	1226	4,7	7187	8,4
4.	katowicka	39	9,0	108	7,0	2481	9,6	8062	9,4
5.	lubelska	51	11,7	107	7,0	2608	10,1	5106	6,0
6.	wrocławska	15	3,4	84	5,4	789	3,0	4350	5,1
7.	sandomierska	23	5,3	83	5,4	1185	4,6	5668	7,7
8.	kielecka	30	6,9	83	5,4	1740	6,7	5574	6,5
9.	warszawska	24	5,5	79	5,2	1379	5,3	3972	4,6
10.	łódzka	1	0,2	74	4,8	52	0,2	3487	4,1
11.	siedlecka	14	3,2	70	4,6	769	3,0	3174	3,7
12.	częstochowska	16	3,7	60	3,9	1034	4,0	3619	4,2
13.	opolska	11	2,5	49	3,2	546	2,1	2683	3,1
14.	chełmińska	1	0,2	44	2,9	52	0,2	2137	2,6
15.	poznańska	3	0,7	31	2,0	107	0,4	1320	1,5
16.	łomżyńska	15	3,4	25	1,6	1110	4,3	1166	1,4
17.	gnieźnieńska	1	0,2	22	1,4	116	0,4	1004	1,2
18.	gdańska	5	1,1	19	1,2	416	1,6	874	1,0
19.	warmińska	1	0,2	19	1,2	50	0,2	712	0,8
20.	włocławska	4	0,9	13	1,2	187	0,7	773	0,9
21.	gorzowska	7	1,6	18	1,2	368	1,4	658	0,8
22.	białostocka	3	0,7	17	1,1	198	0,8	630	0,7
23.	płocka	1	0,2	15	1,0	47	0,2	714	0,8
24.	koszalińsko-kołobrzeska	1	0,2	14	0,9	36	0,1	540	0,6
25.	szczecińsko-ka mieniska	8	1,8	13	0,8	330	1,3	589	0,8
26.	drohiczyńska	1	0,2	12	0,8	20	0,1	505	0,6
27.	lubaczowska	2	0,4	11	0,7	57	0,2	435	0,5

Zródło : M. Szostek/1986/ oraz materiały klasztorne
1/ bez pielgrzymek ogólnopolskich i zagranicznych m

Tab.18. Pielgrzymki autokarowe do Lichenia w latach
1977 - 1988

Rok	Liczba grup ^{1/} pielgrzymkowych
1977	146
1978	218
1979	247
1980	211
1981	2637
1982	4410
1983	7110
1984	8027
1985	7560
1986	7435
1987	10000
1988	8071

Źródło: J.Bukowicz /1990/, H.Rzeszowska /1990/, księgi
pielgrzymkowe Księży Marianów

1/ Rejestrowane są tylko grupy liczące powyżej 40 osób.
Przyjmuje się szacunkowo, że jedna grupa liczy 75-100 osób.

Tab. 19. Pielgrzymki autokarowe do Lichenia w 1988 r .
w/g województw .

L.p.	Województwo	P i e l g r z y m k i	
		liczba	Udział %
1.	2.	3.	4.
	Razem	7 506 ¹⁾	100,0
1.	warszawskie	428	5,7
2.	bialskopodlaskie	30	0,4
3.	białostockie	143	1,9
4.	bielskie	150	2,0
5.	bydgoskie	480	6,4
6.	chełmskie	22	0,3
7.	ciechanowskie	83	1,1
8.	częstochowskie	82	1,1
9.	elbląskie	112	1,5
10.	gdanskie	428	5,7
11.	gorzowskie	150	2,0
12.	jeleniogórskie	67	0,9
13.	kaliskie	173	2,3
14.	katowickie	307	4,1
15.	kieleckie	143	1,9
16.	konińskie	97	1,3
17.	koszalińskie	63	0,9
18.	krakowskie	150	2,0
19.	krośnieńskie	112	1,5
20.	legnickie	106	1,1
21.	leszczyńskie	150	2,0
22.	lubelskie	150	2,0
23.	łomżyńskie	112	1,5
24.	łódzkie	285	3,8
25.	nowosądeckie	188	2,5
26.	olsztyńskie	128	1,7
27.	opolskie	203	2,7
28.	ostrołęckie	90	1,2
29.	pilskie	165	2,2
30.	piotrkowskie	53	0,7

Tab.19,s.2.

1.	2.	3.	4.
31.	płockie	98	1,3
32.	poznańskie	488	6,5
33.	przemyskie	90	1,2
34.	radomskie	120	1,6
35.	rzeszowskie	113	1,5
36.	siedleckie	150	2,0
37.	sieradzkie	128	1,7
38.	skierniewickie	165	2,2
39.	słupskie	82	1,1,
40.	suwalskie	83	1,1
41.	szczecińskie	60	0,8
42.	tarnobrzęskie	67	0,9
43.	tarnowskie	143	1,9
44.	toruńskie	150	2,0
45.	wałbrzyskie	143	1,9
46.	włocławskie	120	1,6
47.	wrocławskie	210	2,8
48.	zamojskie	98	1,3
49.	zielonogórskie	143	1,9

Źródło : jak w Tab. 18

1/ Różnica w porównaniu z Tab.18 wynika z faktu, że dla 565 grup nie udało się ustalić miejsca zamieszkania uczestników.

Tab.20. Pielgrzymki zorganizowane na odpusty Wniebowzięcia NMP,
Aniołów Stróżów i Podwyższenia Krzyża św. na Górę św.
Anny w latach 1966 - 1989 .

Rok	Ogółem		O d p u s t					
			Wniebowzięcie NMP		Aniołów Stróżów		Podwyższenie Krzyża św.	
	ilość grup	ilość pątni- ków	ilość grup	ilość pątni- ków	ilość grup	ilość pątni- ków	ilość grup	ilość pątni- ków
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1966	186	14198	39	3694	35	3168	112	7336
1967	197	17649	58	6210	35	3925	104	7514
1968	190	19340	53	5833	30	4275	107	9232
1969	192	19893	56	6675	27	4415	109	8803
1970	185	18739	55	7546	30	3835	100	7358
1971	195	15618	56	5950	31	3985	108	5683
1972	181	12356	53	5207	24	1642	104	5507
1973	197	15627	56	5583	33	3192	108	6852
1974	190	16425	50	5778	35	3703	105	6944
1975	193	15108	56	5595	32	3637	105	5876
1976	191	17582	54	6854	34	3586	103	7142
1977	182	14701	48	5588	31	3444	103	5669
1978	178	13113	54	5500	27	3250	97	4363
1979	182	16355	54	6860	33	3698	95	5797
1980	197	18244	58	7053	36	4404	103	6787
1981	196	17977	53	6570	35	4500	108	6907
1982	203	19331	57	5541	43	5770	103	8020
1983	201	18642	54	6111	40	4691	107	7840
1984	191	16529	51	5233	37	3831	103	7465
1985	186	16088	49	5152	40	4303	97	6633
1986	182	17071	48	5679	40	3935	94	7457
1987	181	15643	48	4706	40	4463	93	6474
1988	172	13863	46	5192	38	2884	88	5787
1989	174	11504	49	3807	35	2667	90	5016

Źródło : G. Burzawa/1990/ , materiały sanktuarium

Tab. 21. Pielgrzymki zorganizowane do 4 dnia
w latach 1983 - 1987 .

Lata	Ilość pielgrzymek	Ilość pielgrzymów
1983	200	54 000
1984	290	79 000
1985	275	84 000
1986	330	85 000
1987	350	37 000

Źródło : J. Stangret / 1990 / oraz księgi pielgrzymkowe
prowadzone przez Ojców Oblatów .

Tab. 22. Ruch pielgrzymkowy zorganizowany i ruch wycieczkowy
do Gietrzwałdu w latach 1965 - 1989

Rok	Pielgrzymki		Wycieczki	
	grupy	uczestnicy	grupy	uczestnicy
1965	68	33 120	6	140
1966	91	46 500	8	180
1967	210	158 530	15	405
1968	130	51 300	11	205
1969	92	42 986	8	200
1970	83	36 109	9	260
1971	63	32 155	10	300
1972	86	35 166	13	319
1973	77	35 095	14	323
1974	80	35 075	6	193
1975	109	33 111	27	856
1976	96	43 463	26	620
1977	245	161 297	21	801
1978	149	50 877	31	1158
1979	137	38 279	38	1394
1980	152	39 790	94	4031
1981	248	42 576	117	4419
1982	210	40 273	82	3209
1983	314	47 499	151	6008
1984	398	48 905	191	7757
1985	398	52 675	176	7043
1986	500	57 503	183	7511
1987	403	67 834	174	6842
1988	517	61 965	207	8766
1989	595	64 560	200	8975

Źródło : J. Kuza / 1990/ oraz Księgi pielgrzymkowe Sanktuarium
w Gietrzwałdzie .

Tab.23.

Zasięg przestrzenny zorganizowanego ruchu
pielgrzymkowego do Gietrzwałdu w latach 1979 i 1989
wg diecezji .

Diecezja	1979 rok				1989 rok			
	uczestnicy		grupy		uczestnicy		grupy	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
ogółem	8279	100,0	187	100,0	34560	100,0	595	100,0
białostocka	60	0,7	2	1,1	706	2,0	15	2,5
chełmińska	938	11,3	19	10,2	6688	19,3	98	16,5
częstochowska	38	0,5	1	0,5	-	-	-	-
drohiczyńska	-	-	-	-	85	0,2	2	0,3
gdańska	156	1,9	2	1,1	1236	3,6	23	3,9
gnieźnieńska	296	3,6	7	3,7	949	2,7	24	4,0
gorzowska	-	-	-	-	161	0,5	3	0,5
katowicka	-	-	-	-	600	1,7	13	2,2
kielecka	-	-	-	-	-	-	-	-
koszal.-kołob.	105	1,3	2	1,1	924	2,7	19	3,2
krakowska	36	0,4	2	1,1	120	0,3	2	0,3
lubaczowska	-	-	-	-	-	-	-	-
lubelska	128	1,6	3	1,6	241	0,7	5	0,8
łomżyńska	194	2,3	5	2,7	1149	3,3	31	5,2
łódzka	136	1,6	5	2,7	131	0,5	4	0,7
opolska	30	0,4	2	1,1	196	0,6	3	0,5
płocka	1509	18,2	27	14,4	2587	7,5	58	9,7
poznańska	153	1,8	3	1,6	705	2,0	15	2,5
przemyska	98	1,2	3	1,6	299	0,8	7	1,2
sandom.-radom.	-	-	-	-	370	1,1	8	1,3
siedlecka	36	0,4	1	0,5	1042	3,0	23	3,9
szczec.-kamień.	36	0,4	1	0,5	308	0,9	7	1,2
ternowska	-	-	-	-	30	0,1	1	0,2
warmińska	3542	42,8	39	47,6	11896	34,4	159	26,7
warszawska	582	7,0	10	5,3	3063	8,9	62	10,4
włocławska	159	1,9	2	1,1	585	1,7	12	2,0
wrocławska	47	0,6	1	0,5	80	0,2	1	0,2

Źródło : jak w Tab. 22

Tab. 24 . Rejestrowany ruch pielgrzymkowo - turystyczny
do Świętej Lipki w latach 1978 - 1988 .

Rok	liczba grup	liczba pielgrzymów i turystów
1978	1268	.
1979	1829	.
1980	1982	..
1981	1373	.
1982	917	.
1983	.	.
1984	1410	.
1985	3922	156 880
1986	3930	157 300
1987	4155	166 030
1988	4393	175 720

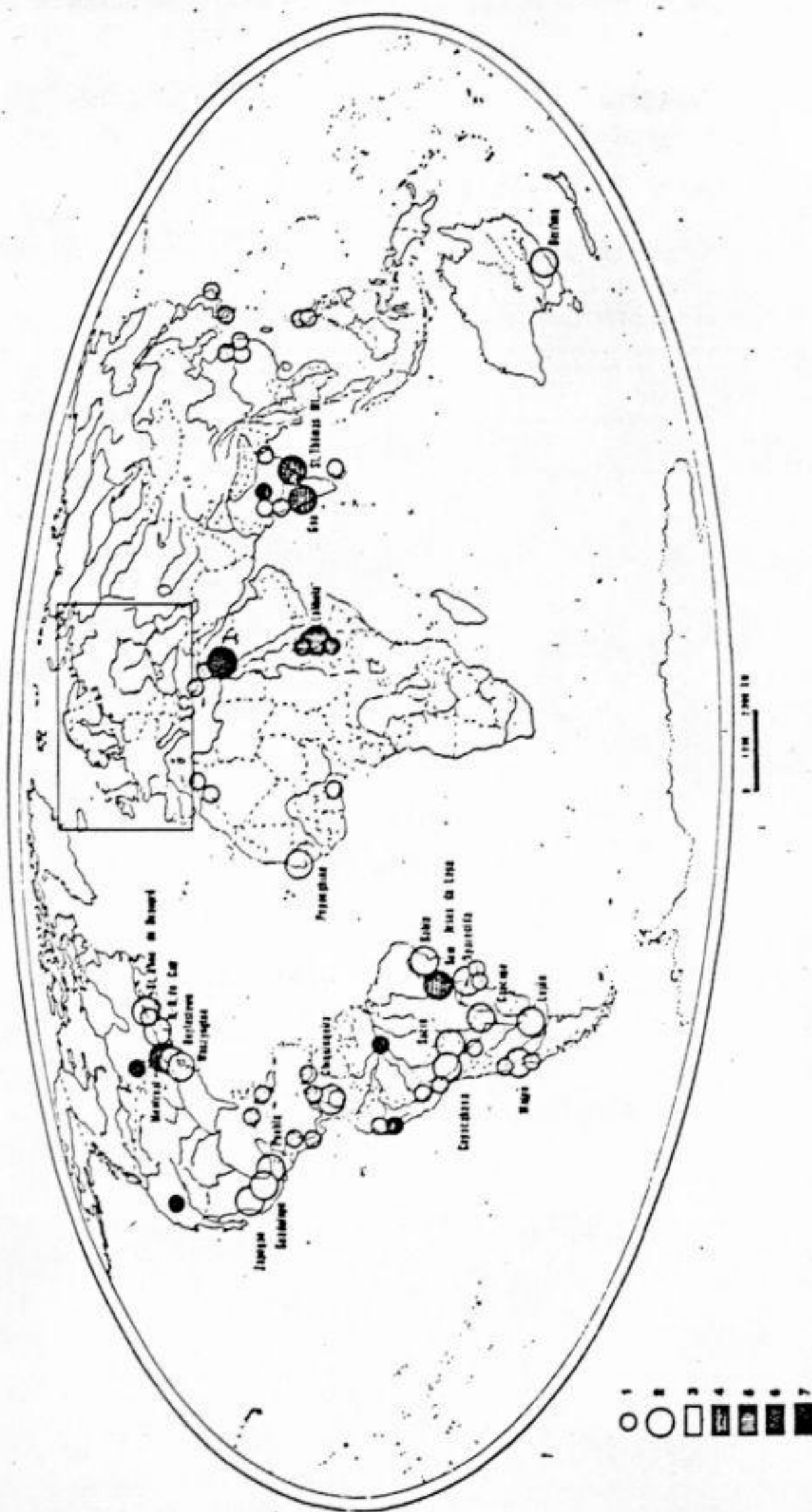
Źródło : J. Maciejewski / 1990 / oraz " Komunikaty koła
przewodników w Żętrzynie " .

Tab. 25. Pochodzenie pielgrzymów w Bardzie Śląskim
w zależności od wielkości parafii .

Parafie	% pielgrzymów
1. wiejskie do 2500- wiernych	40,3
2. małomiasteczkowe 2500 - 3000 wiernych	32,0
3. miejskie 5000 - 10000 wiernych	16,0
4. wielkomiejskie powyżej 10000 wiernych	11,7

Źródło : A. Stankiewicz / 1983 r/ -cyt.za E.Rutkowską / 1988 /

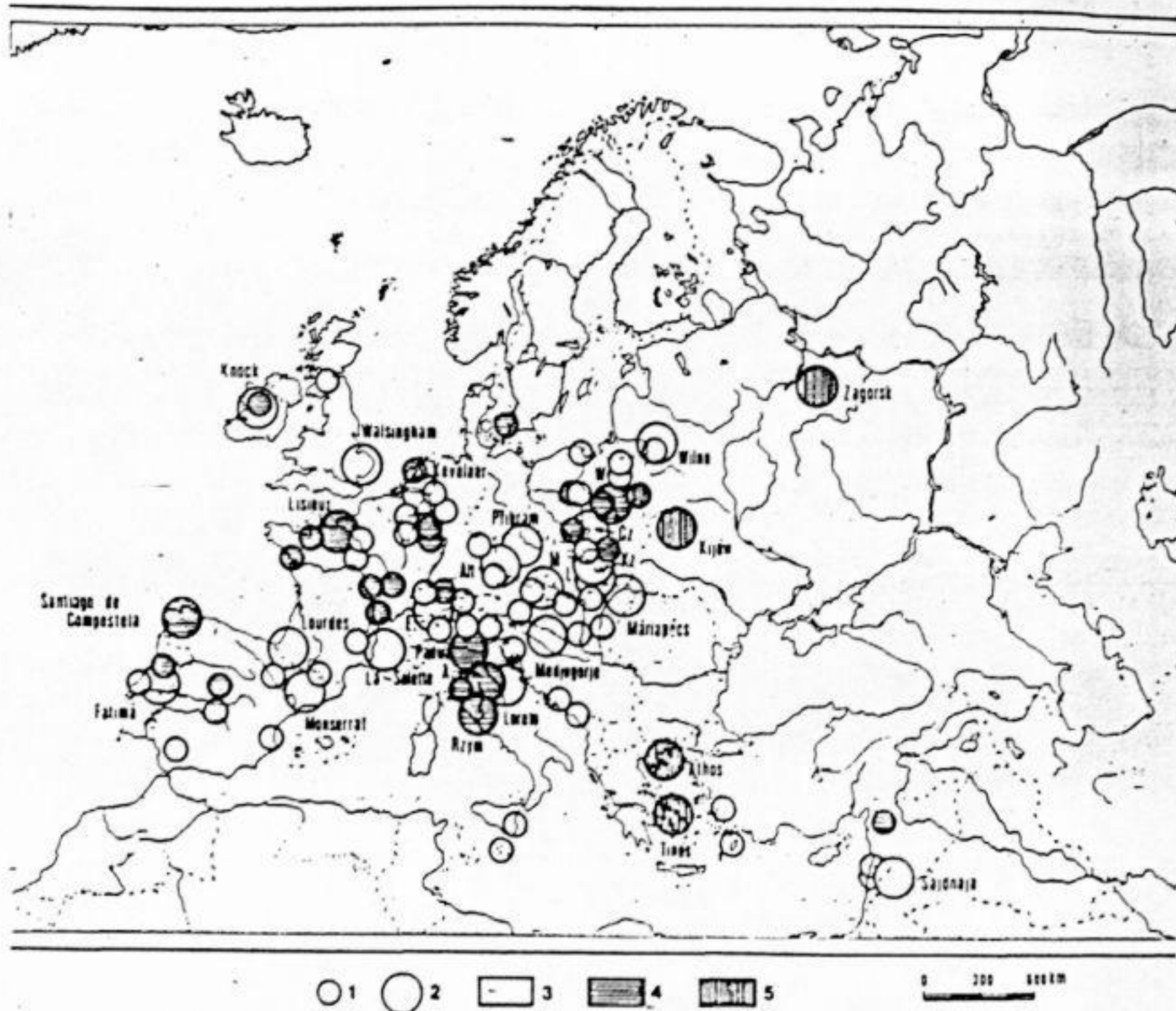

Rys.1. Najważniejsze ośrodki pielgrzymkowe chrześcijaństwa na świecie /wg A.Jackowskiego 1990 b/

1. Ważniejsze ośrodki o zasięgu ponadregionalnym i główne o zasięgu regionalnym;
2. Ośrodki o zasięgu międzynarodowym i główne o zasięgu krajowym; Ośrodki rzymsko-katolickie : 3. Maryjne; 4. Inne; 5. Ośrodki Kościołów Wschodnich; 6. Ośrodki mormonów; 7. Ośrodki pielgrzymkowe kilku religii.

J - Jerozolima.

Rys.1a. Najważniejsze ośrodki pielgrzymkowe chrześcijaństwa w Europie /wg A.Jackowskiego 1990 b/

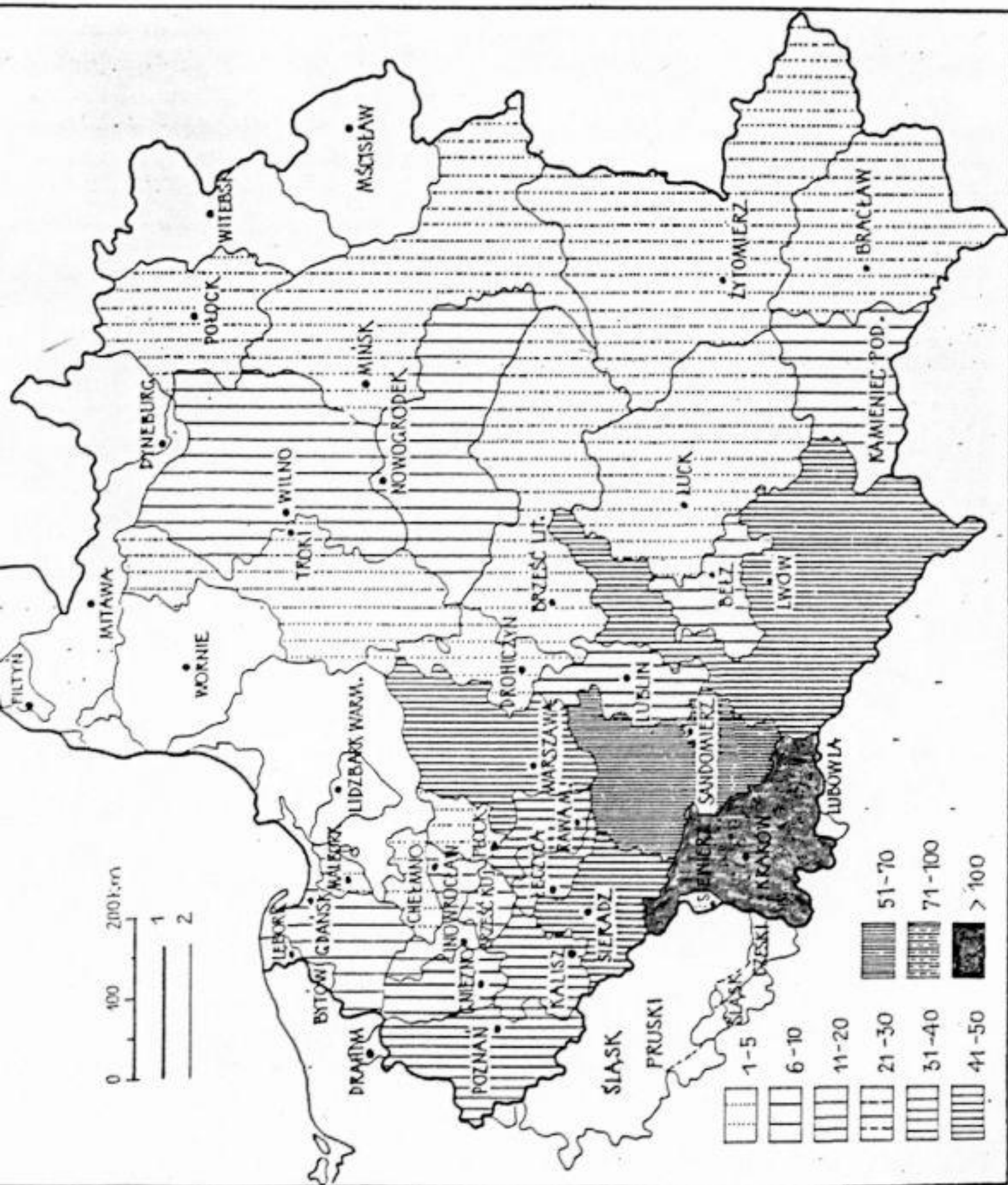
Objaśnienia - zob.Rys.1.

A-Asyż; Alt-Altötting; Cz-Częstochowa/Jasna Góra/; E-Einsiedeln; KZ-Kalwaria Zebrzydowska; L-Lewocza; M-Mariazell; W-Warszawa.

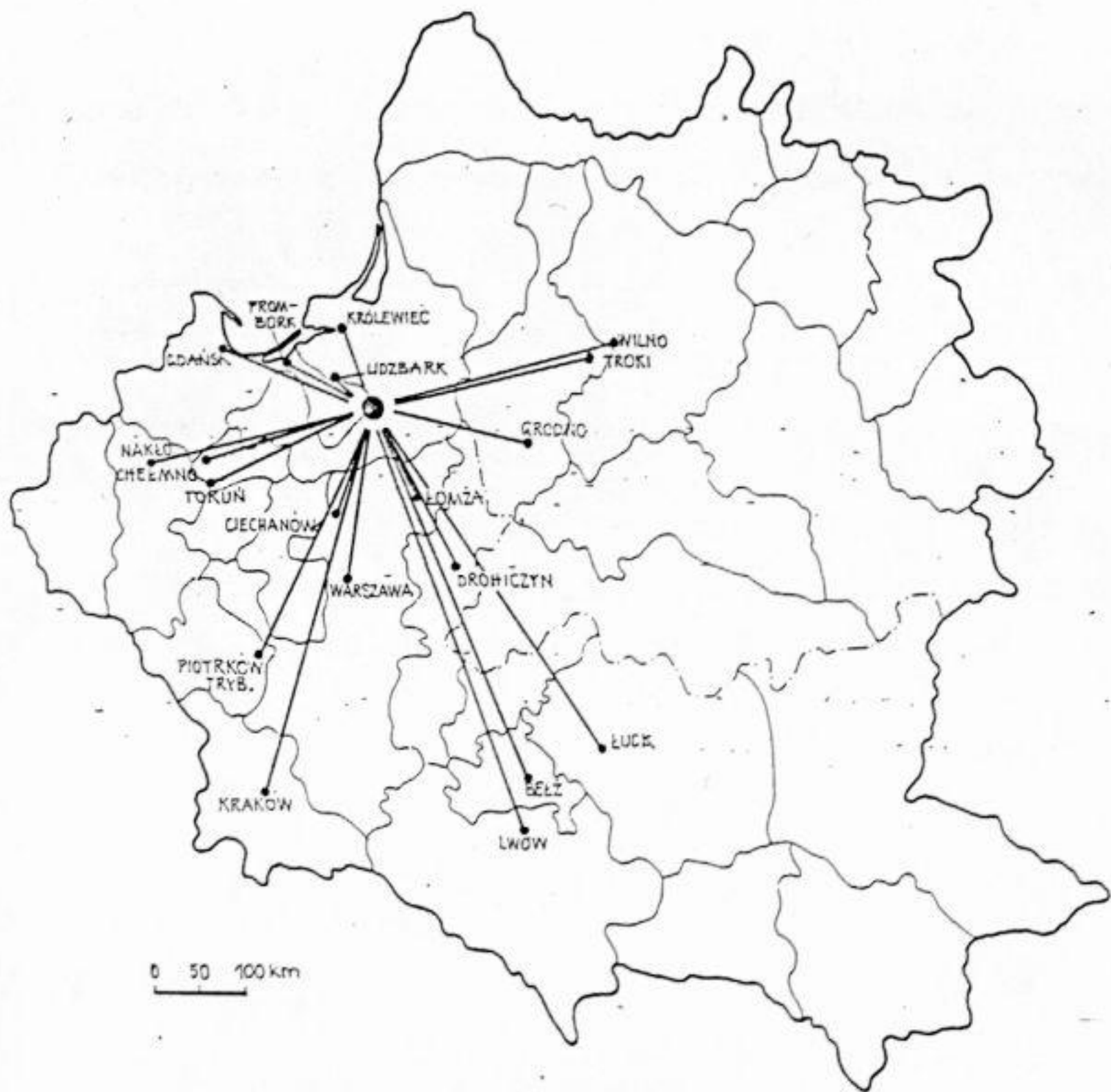

Rys. 2. Główne ośrodki pielgrzymkowe świata /1985-1987/ /wg A. Jackowskiego 1990 b/
 1. Chrześcijaństwo; 2. Islam; 3. Buddyzm; 4. Hinduizm; 5. Inne religie;
 6. Ośrodki pielgrzymkowe dwóch i więcej religii.

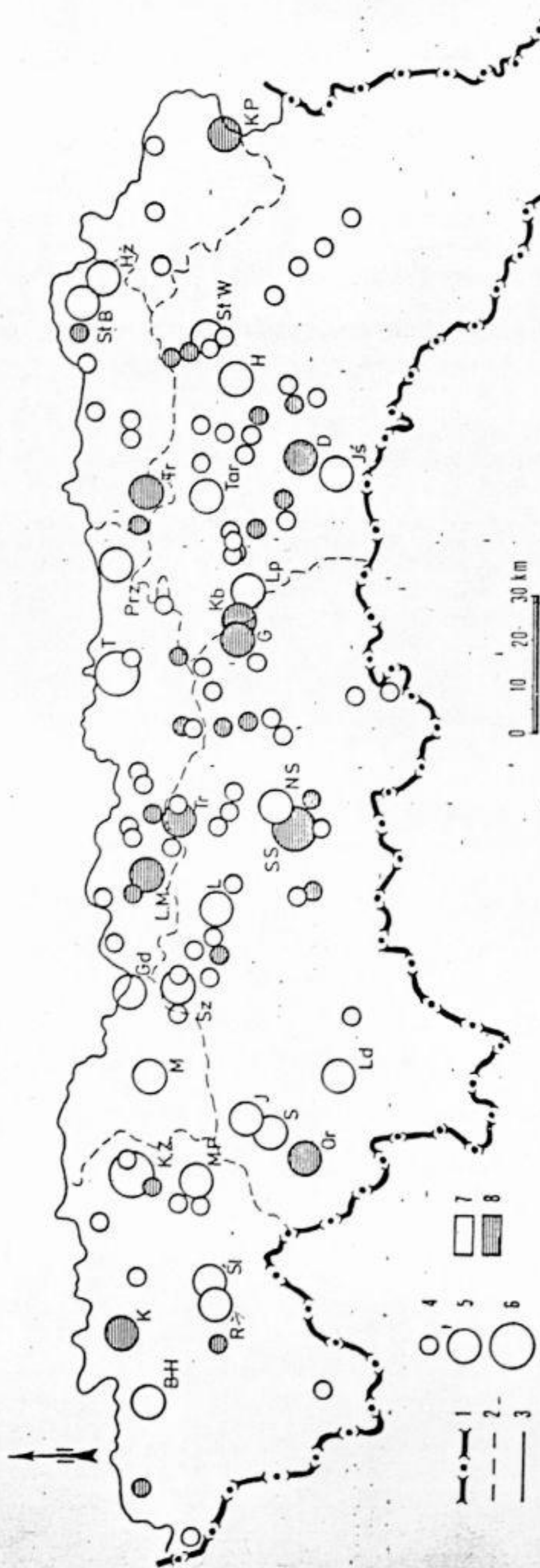

Rys.3. Zasięg przestrzenny pielgrzymek na Jasną Górę w latach 1396-1642 /liczba pielgrzymek z województw/ /wg A.Witkowskiej 1984 a/
 1. Granice Rzeczypospolitej; 2. Granice województw.

Rys.4. Zasięg przestrzenny pielgrzymek do Świętej Lipki z ziem Rzeczypospolitej w XVII w. /wg J.Maciejewskiego 1990/

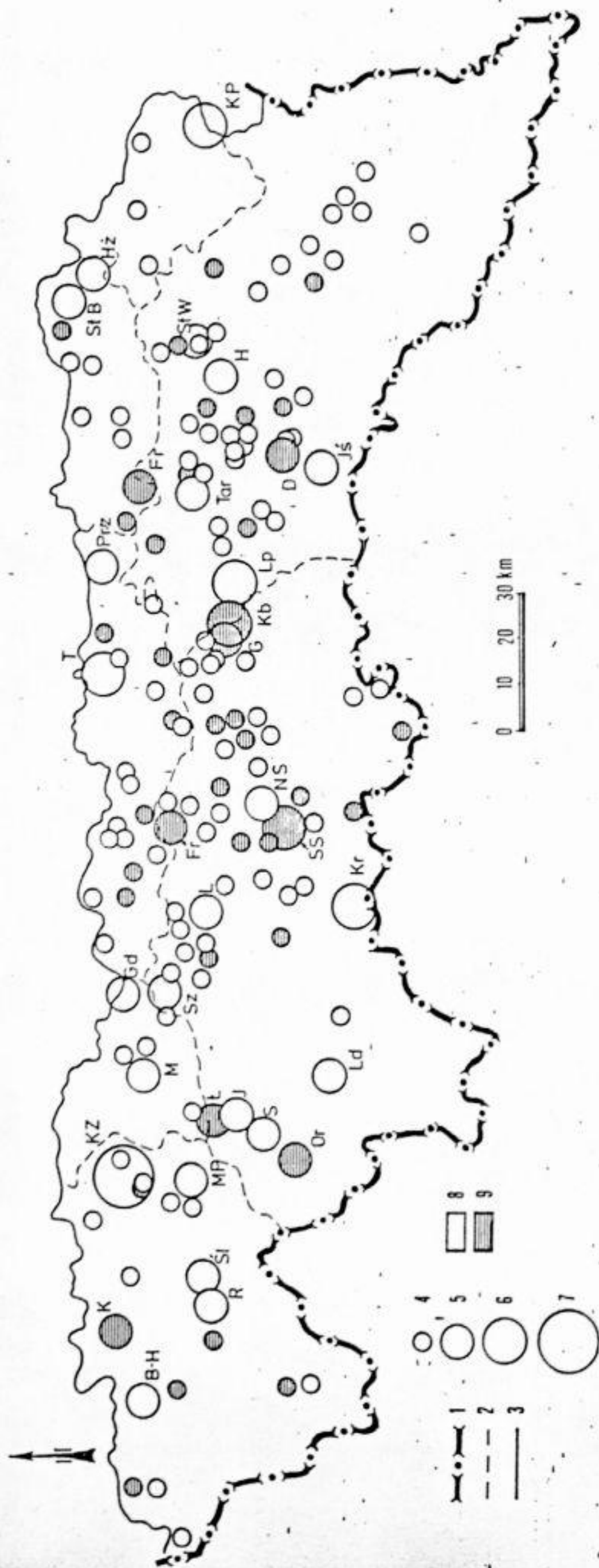

Rys. 5. Ośrodki pielgrzymkowe w Karpatach Polskich w XVI-XVII w.

1. Granice państwa; 2. Granice województw; 3. Granica północnego zasięgu Karpat /wg M. Klimaszewskiego/; Zasięg ośrodków pielgrzymkowych: 4. lokalny; 5. regionalny; 6. ponadregionalny; 7. kult maryjny; 8. Inny kult.

B-H-Bielsko Biała /Hałczów/; D-Dukla; Fr-Frysztak; G-Gorlice; H-Haczów; Hż-Hyżne; J-Jordanów; Jś-Jaślińska; K-Kęty; Kb-Kobylanka; KP-Kalwaria Pacławska; KZ-Kalwaria Zebrzydowska; L-Limanowa; Ld-Ludźmierz; Lp-Lipinki; LM-Lipnica Murówna; M-Myslenice; MP-Maków Rodhalański; NS-Nowy Sącz; Or-Orawka; Prz-Przeczyca; R-Rychwałd; S-Sidzina; StB-Stary Borek; StW-Stara Wieś; Sz-Szczyrzyc; SS-Stary Sącz; Śl-Ślemień; T-Tuchów; Tar-Tarnowiec; Tr-Tropie.

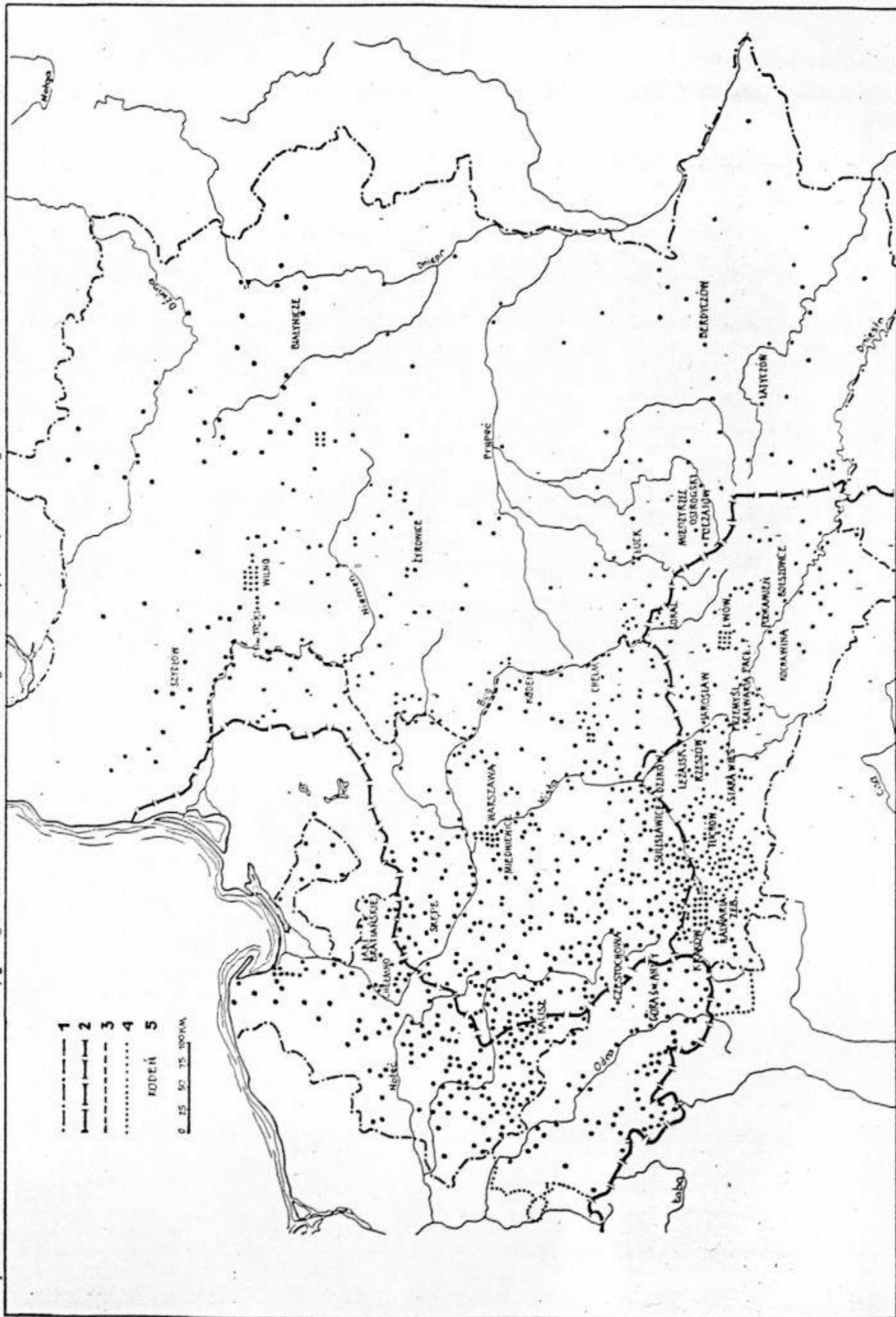
Rys.6. Ośrodki pielgrzymkowe w Karpatach Polskich w XVIII w.

1-6 i 8-9 - objaśnienia zob. Rys.5; 7. Ośrodki o zasięgu ponadregionalnym - krajowym i między-narodowym.

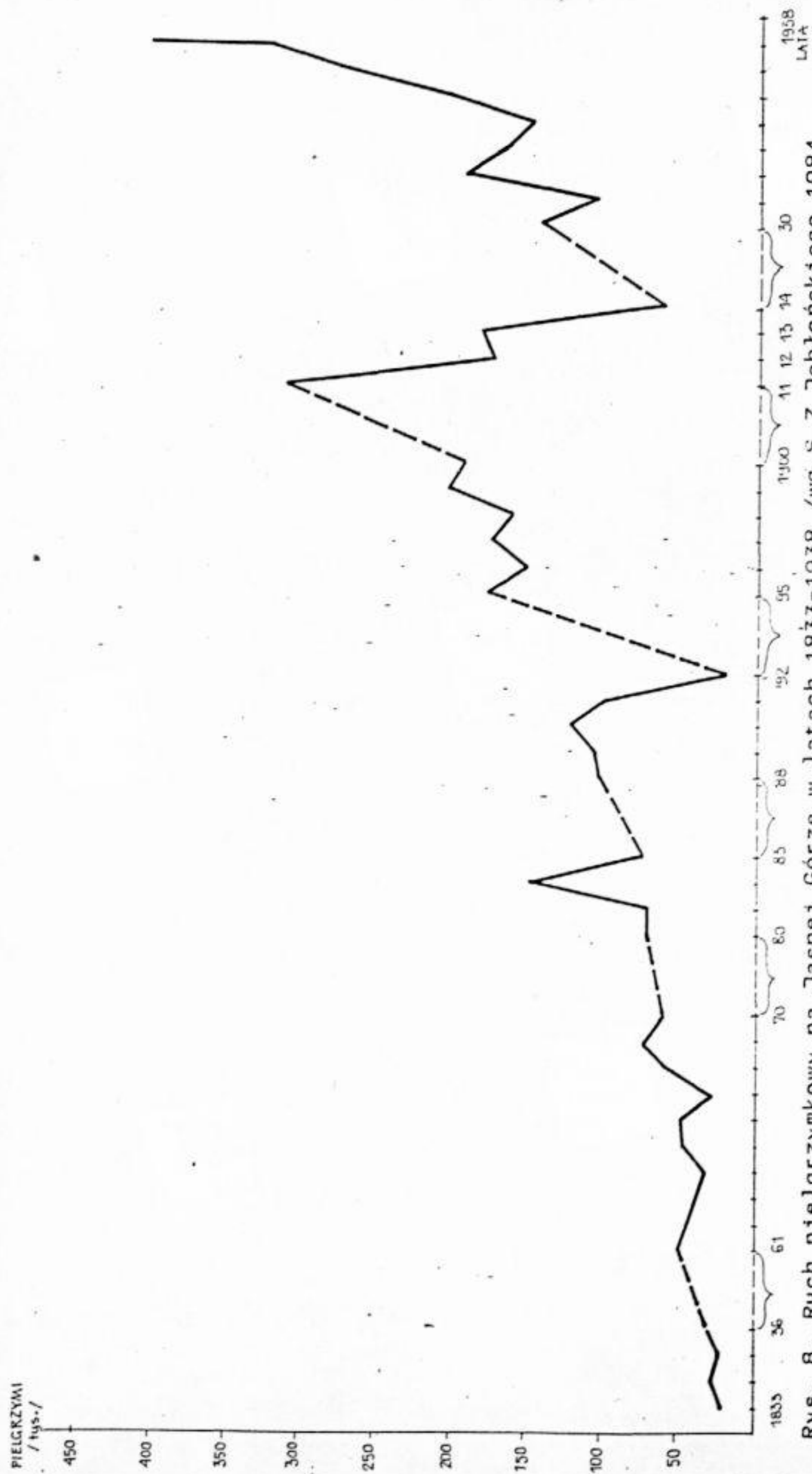
Kr-Krościenko n/Dunajcem; ł-Łętownia. Pozostałe nazwy miejscowości - zob. Rys.5.

Rys.7. Ośrodki kultu maryjnego na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w początkach XIX w.

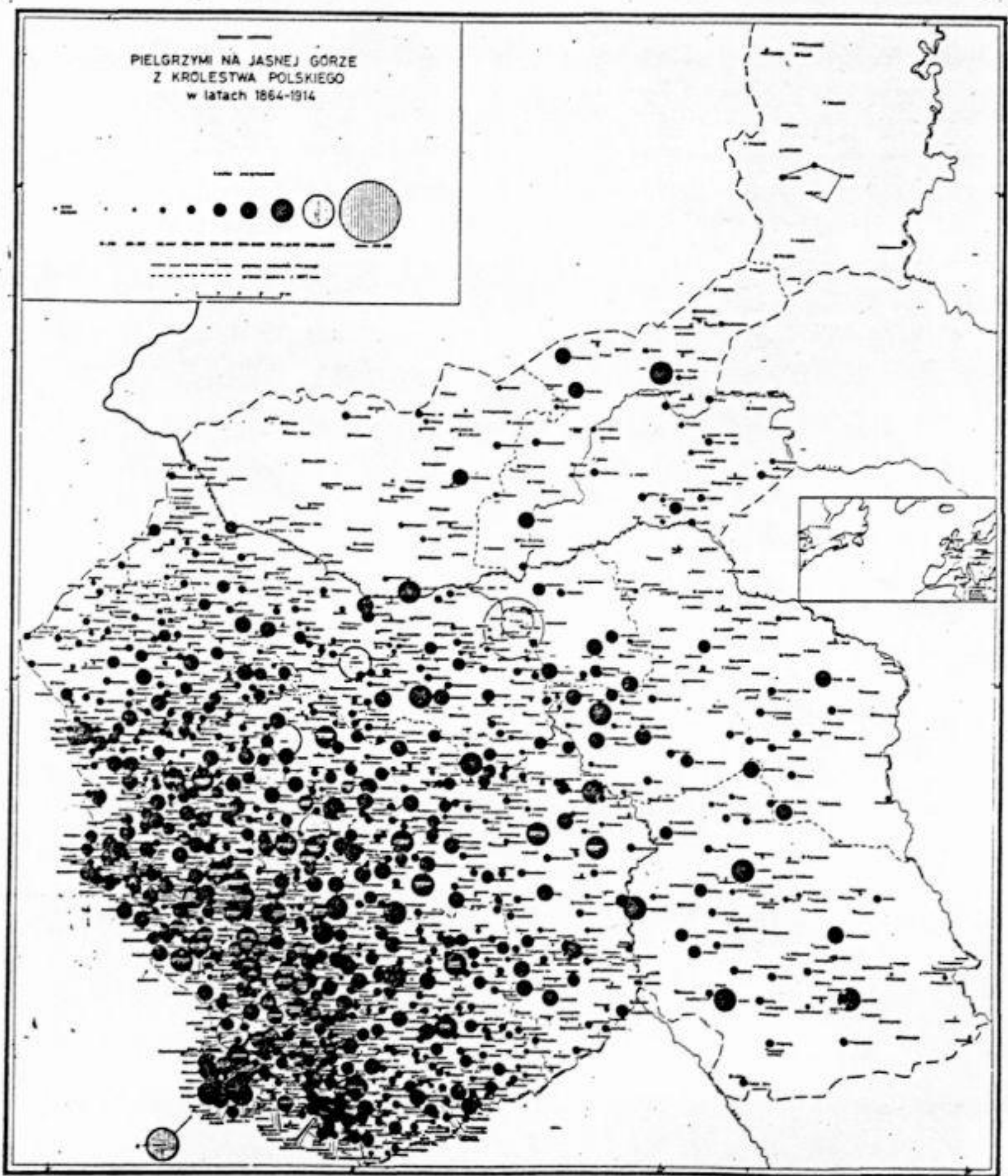

/wg. A. Witkowskiej 1988/. 1. Granice Rzeczypospolitej przed rozbiorami; 2. Granice państw zaborczych; 3. Granica Królestwa Polskiego; 4. Granica Śląska; 5. Wizerunki koronowane do 1914 r.

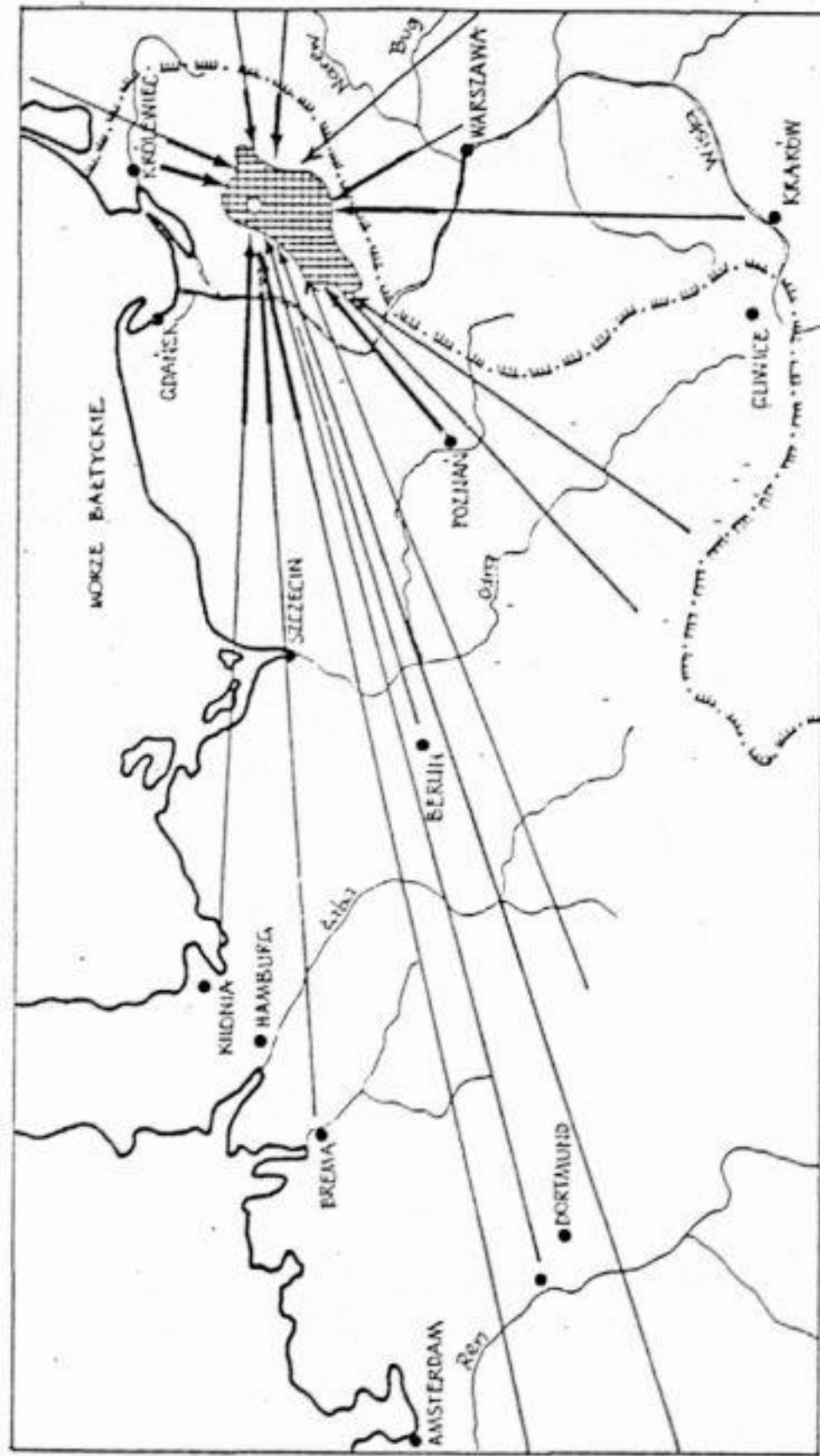
Rys. 8. Ruch pielgrzymkowy na Jasnej Górze w latach 1833-1938 /wg S.Z.Jabłońskiego 1984/
i H. Zuga 1984/

Rys.9. Pielgrzymki na Jasną Górę z Królestwa Polskiego w latach 1864-1914 /liczba pielgrzymów/. /źródło: S.Z.Jabłoński 1984/

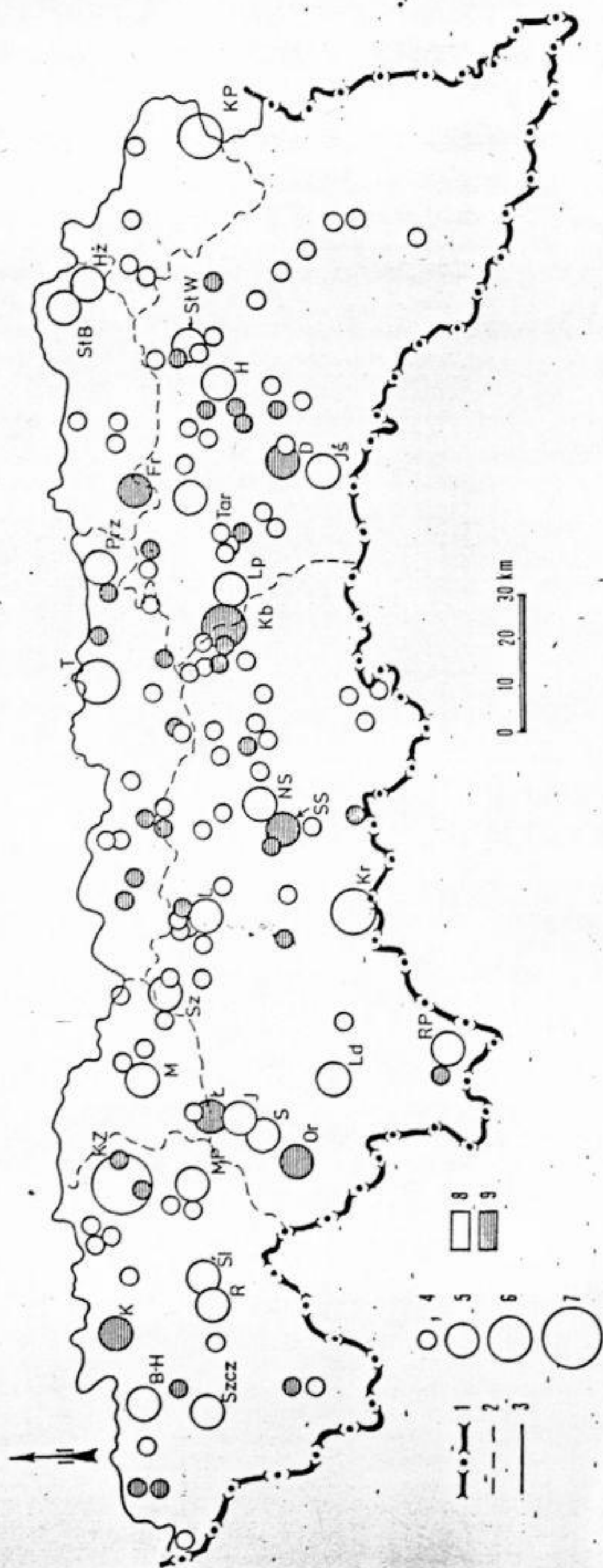
4. Szlaki pielgrzymek, którymi przybywało przeciętnie rocznie do 1 tys. pielgrzymów;
5. Gietrzwałd.

Rys.10. Zasięg przestrzenny pielgrzymek do Gietrzwałdu w latach 1882-1914 /wg T. Grygiera 1977/

1. Granice wschodnie Kzeszy Niemieckiej z 1914 r.;
2. Obszar czterech powiatów /Olsztyn, Reszel, Ostróda, Lubawa/ z których przeciętnie przybywało rocznie ponad 2 tys. pielgrzymów; 3. Szlaki pielgrzymek, którymi przybywało przeciętnie rocznie do 100 pielgrzymów;

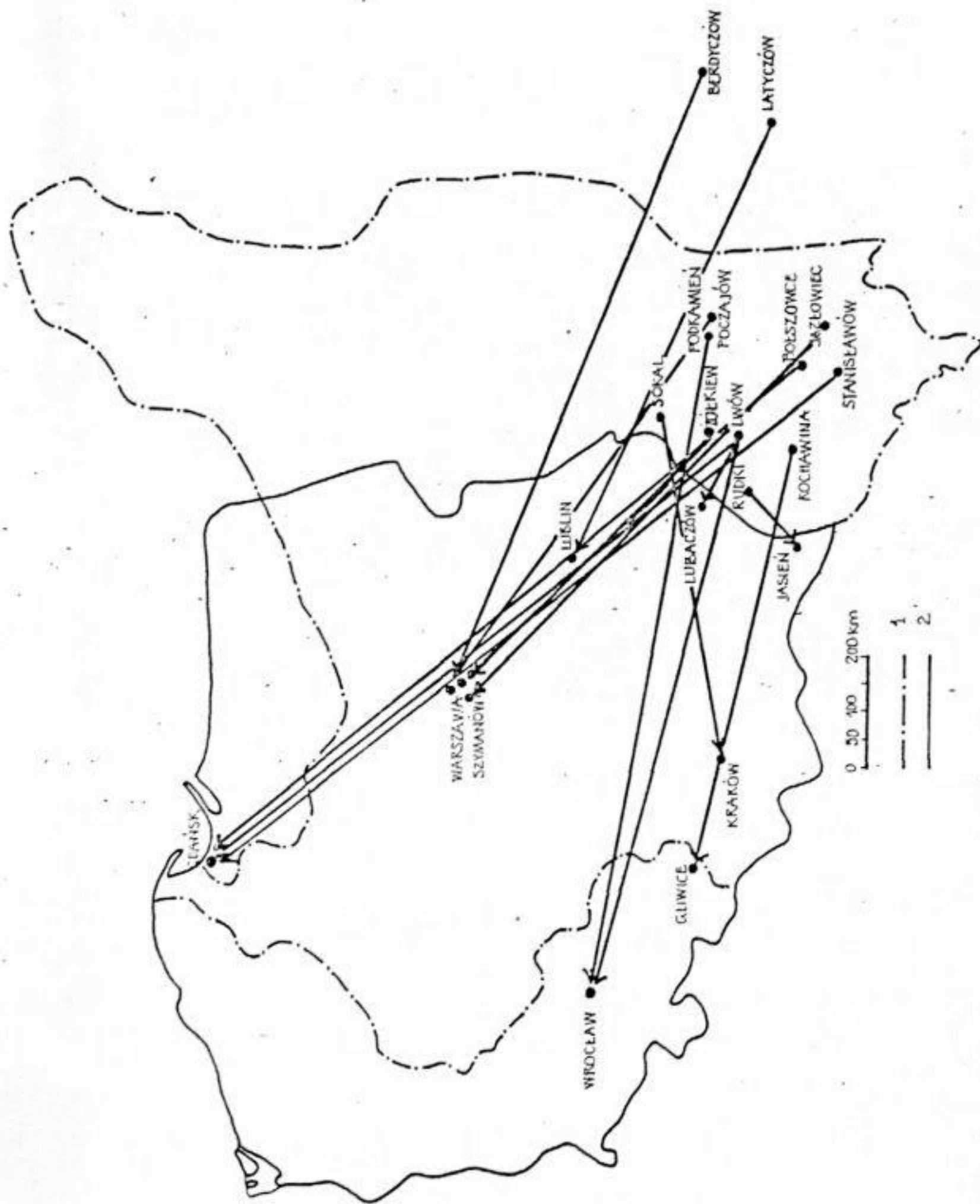

Rys.11. Ośrodki pielgrzymkowe w Karpatach Polskich w XIX. w.

Objaśnienia - zob. Rys. 5 i 6

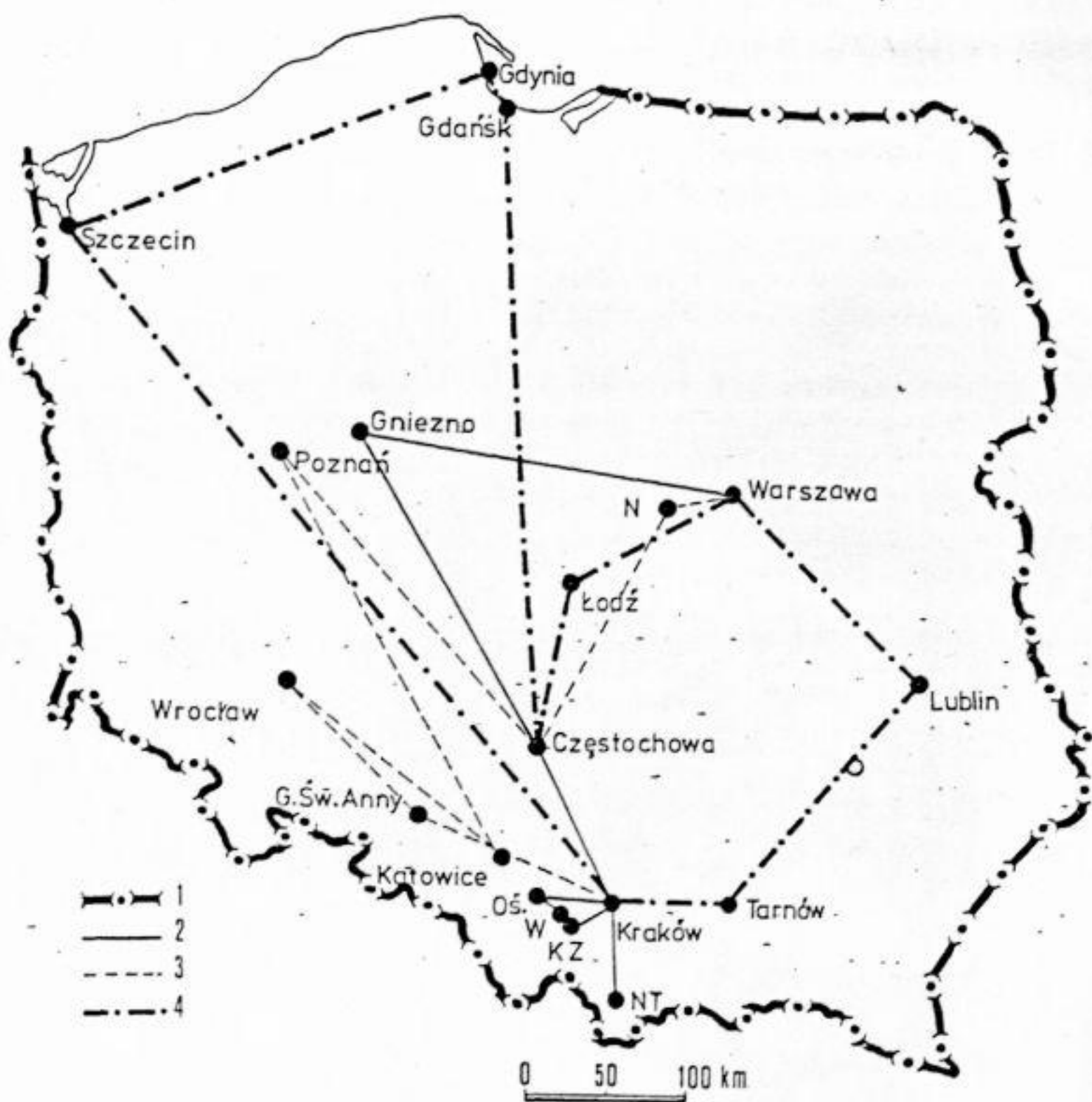
RP- Rusinowa Polana /Wiktorówki/; Szcz- Szczyrk. Nazwy pozostałych miejscowości -
- zob. Rys.5 i 6.

Rys.12. Wędrówki koronowanych wizerunków Matki Bożej w wyniku zmiany granic Polski po II. wojnie światowej /wg B. Trzebińskiej 1985/

1. Granice Polski z 1939 r.; 2. Obecne granice Polski.

Rys.13. Podróże Apostolskie Jana Pawła II w Polsce

1. Granice państwa; Podróże : 2. 1979; 3. 1983; 4. 1987.

KZ- Kalwaria Zebrzydowska; N- Niepokalanów; NT- Nowy Targ; Oś- Oświęcim; W- Wadowice.

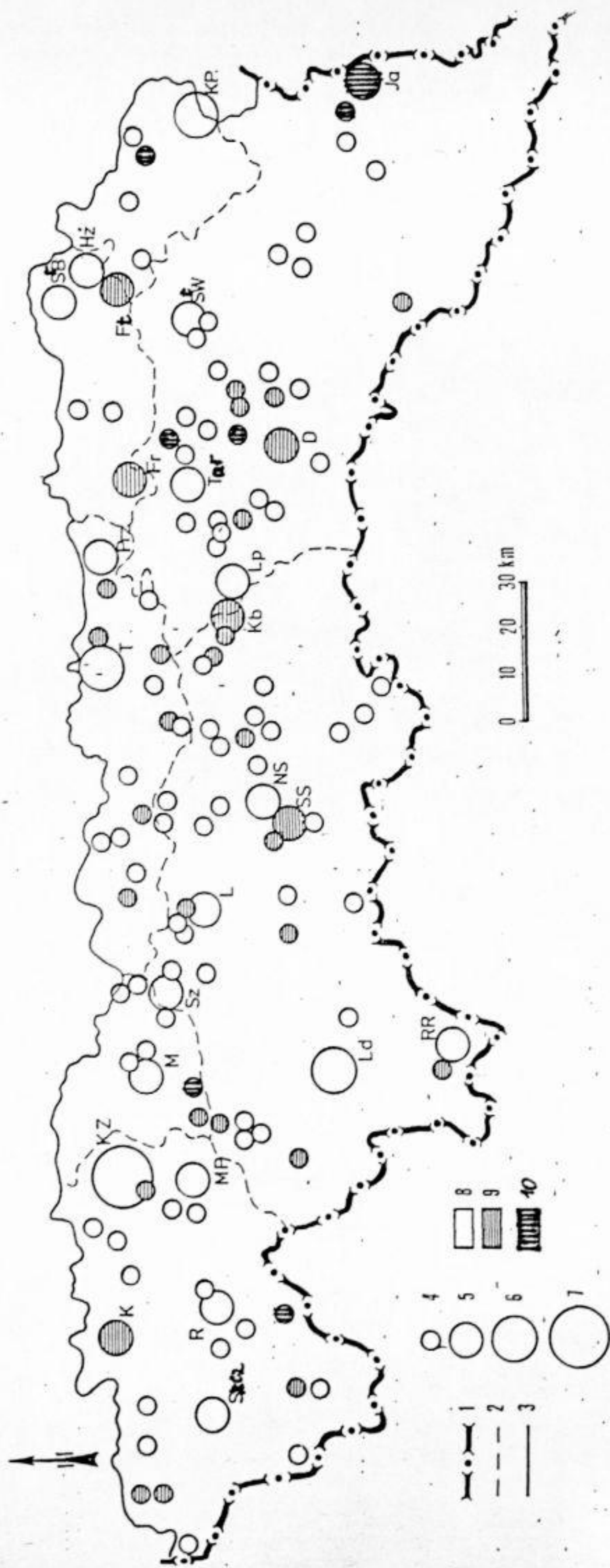
Rys.14. Główne ośrodki pielgrzymkowe w Polsce /wg A.Jackowskiego 1989/

Ośrodki o Zasięgu: 1. międzynarodowym; 2. krajowym; 3. ponaddiecezjalnym; 4. diecezjalnym.

BŚ- Bardo Śląskie; BW-Borek Wielkopolski; DK-Dąbrówka Kościelna; KP-Kalwaria Pacławska; KZ-Kalwaria Zebrzydowska; LP-Leśna Podlaska; M-Międzygórze; Ośw-Oświęcim; SW-Stoczek Warmiński; ŚL-Święta Lipka; W-Wambierzyce.

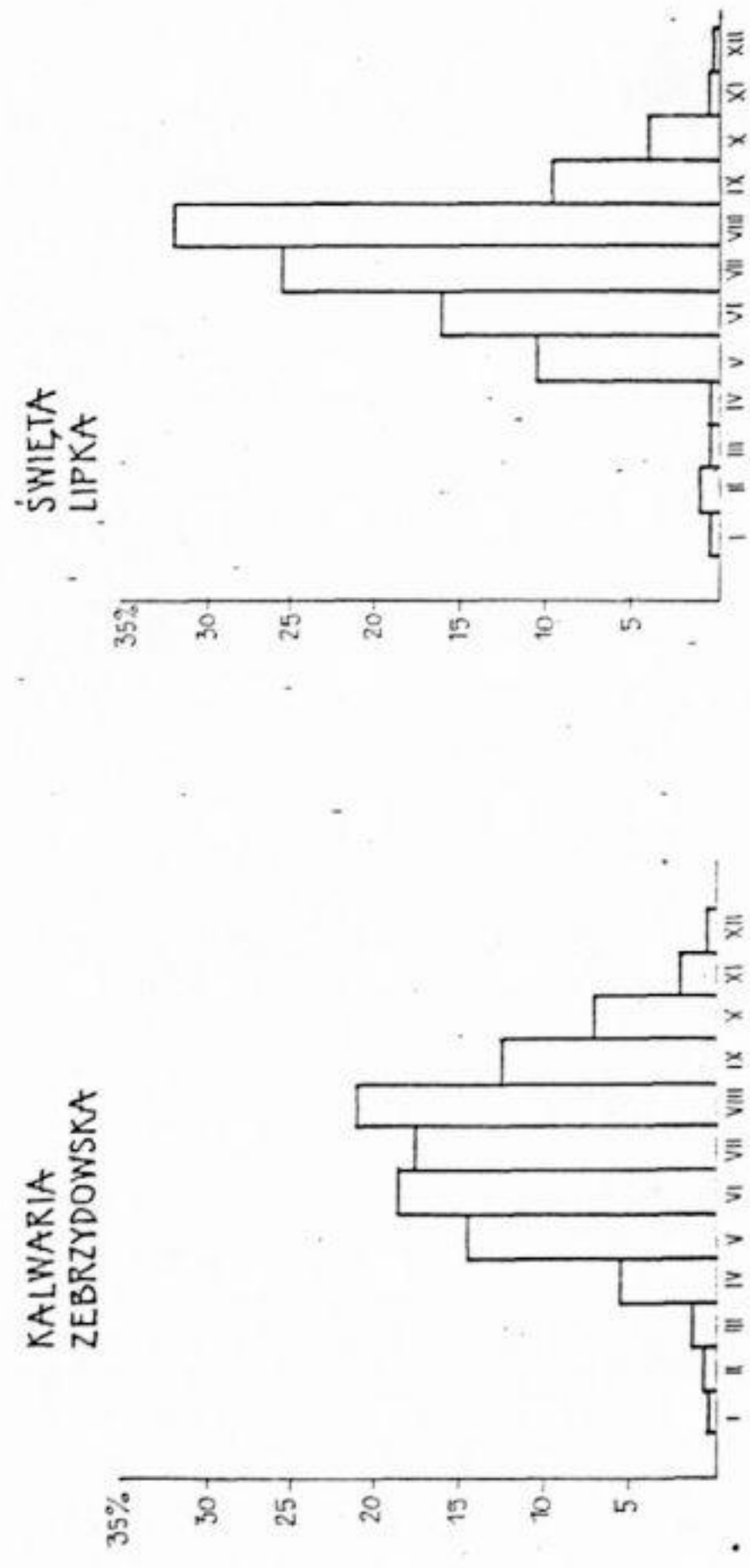

Rys.15. Ośrodki pielgrzymkowe w Karpatach Polskich.

1-9- objaśnienia zob. Rys.5,6,11; 10. Kult cudownych wizerunków Matki Bożej przywiezionych z dawnych terenów wschodnich Polski.

Ft-Futoma; Ja-Jasień. Nazwy pozostałych miejscowości - zob. Rys. 5,6,11.

Rys.16. Sezonowość ruchu pielgrzymkowego w Kalwarii Zebrzydowskiej /1985 r./ i Świętej Lipce /1988 r./ /wg M.Szostek 1986 i J. Maciejewskiego 1990/.

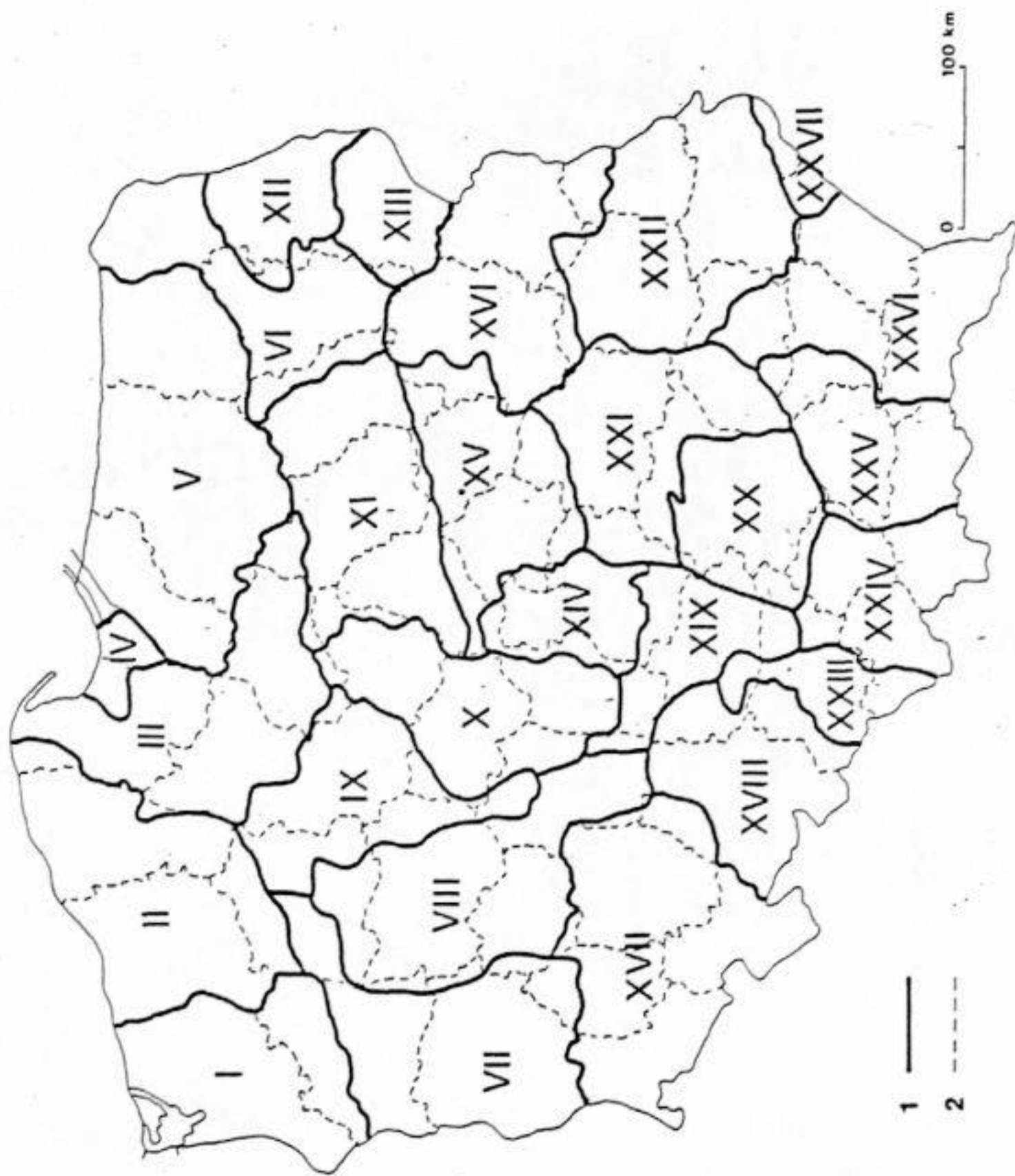

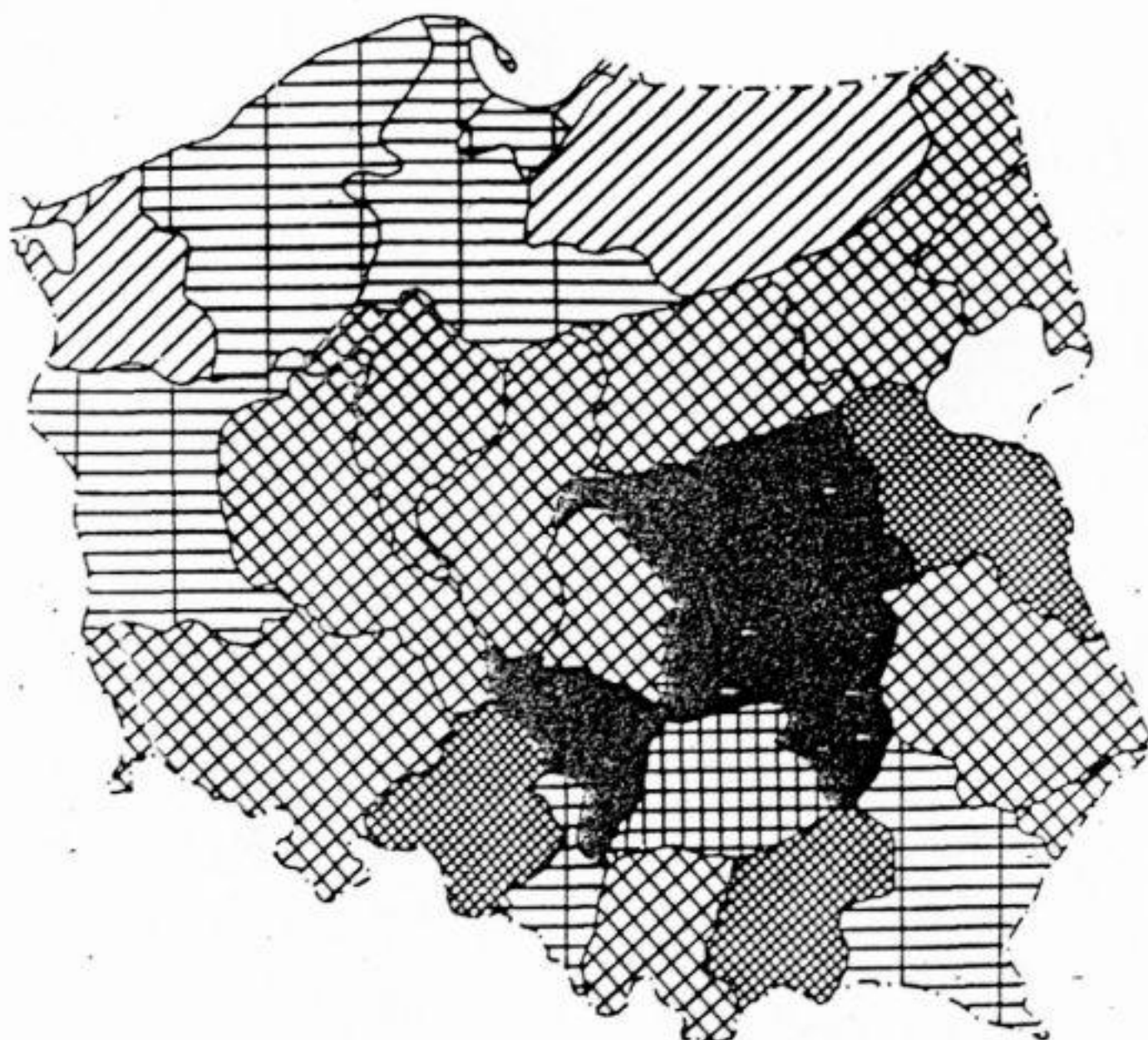

Rys.17. Diecezje Kościoła rzymskokatolickiego na tle podziału administracyjnego kraju.

1. Granice diecezji; 2. Granice województw.

Diecezje: I.szczecińsko-kamieńska; II.koszalińsko-kołobrzeska; III.chelińska /Pelplin/;
IV.gdańska; V.warmińska; VI.łomżyńska; VII.gorzowska; VIII.poznańska; IX.gnieźnieńska;
X.włocławska; XI.płocka; XII.w Białymstoku; XIII.w Drohiczynie; XIV.łódzka; XV.warszawska;
XVI.siedlecka; XVII.wrocławska; XVIII.opolska; XIX.częstochowska; XX.kielecka; XXI.sandomier-
sko-radomska; XXII.lubelska; XXIII.katowicka; XXIV.krakowska; XXV.tarnowska; XXVI.przemyska;
XXVII.w Lubaczowie.

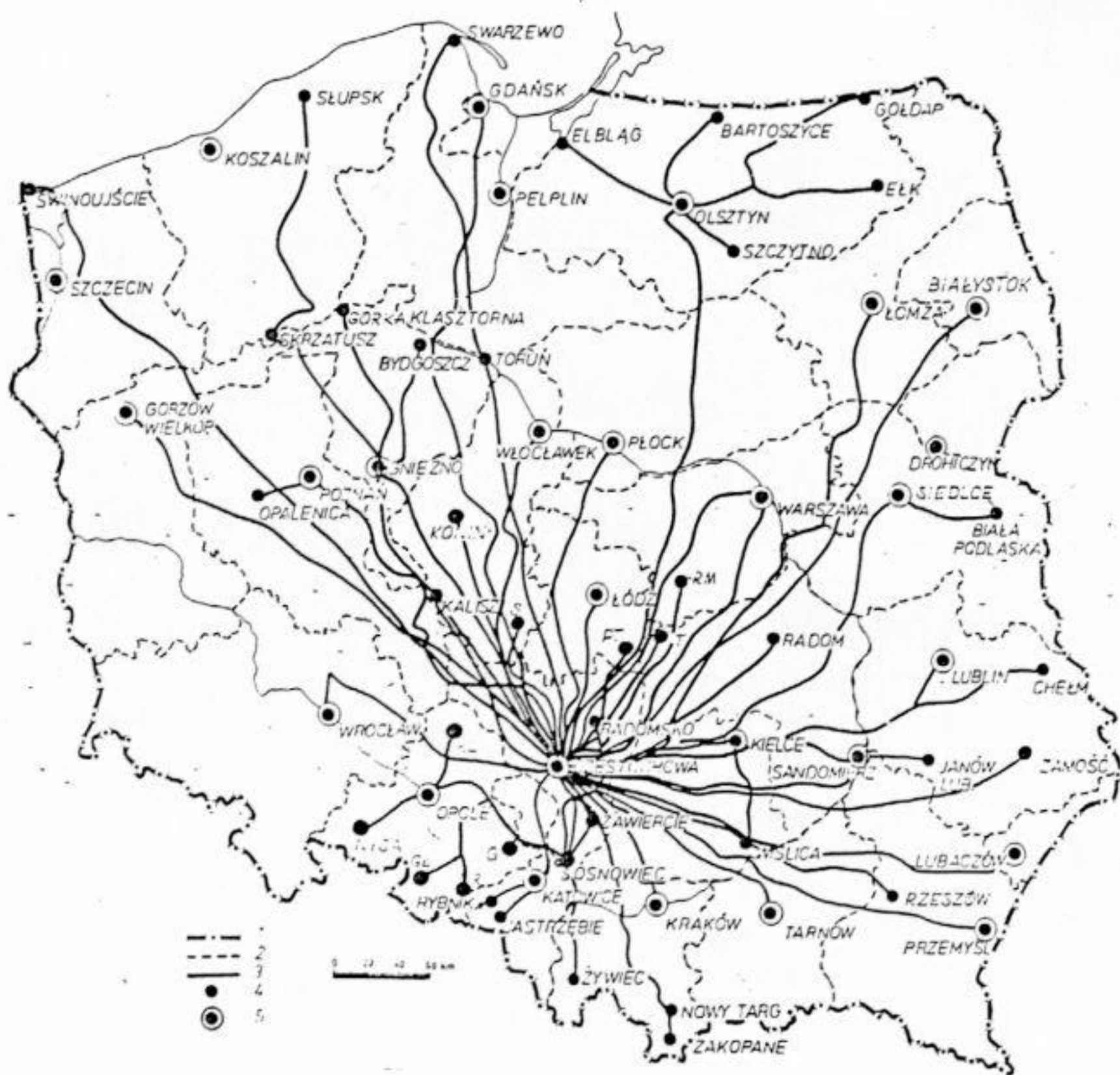

Rys.18. Wskaźnik aktywności pielgrzymkowej /pielgrzymki piesze do Częstochowy,1987/ /wg A.Jackowskiego 1989/

1.0 ,0-9,9 pielgrzymów na 10 000 katolików; 2.10,0-29,9;
3. 30,0-49,9; 4. 50,0-69,9; 5. 70,0-99,9; 6. 100,0-119,9;
7. $\geq$ 120 pielgrzymów.

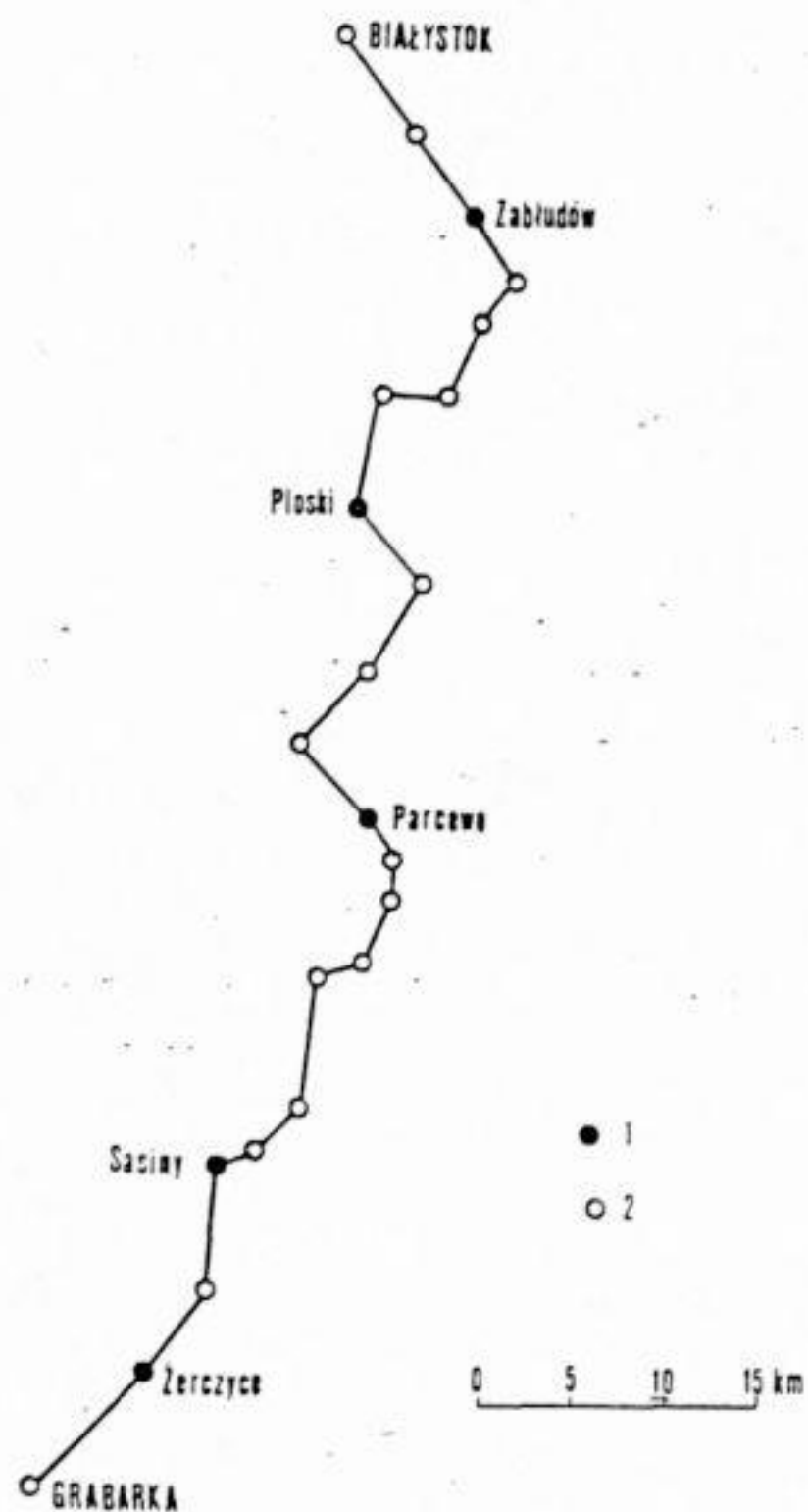

Rys.19. Główne szlaki pielgrzymek pieszych na Jasną Górę w miesiącach lipiec-sierpień.

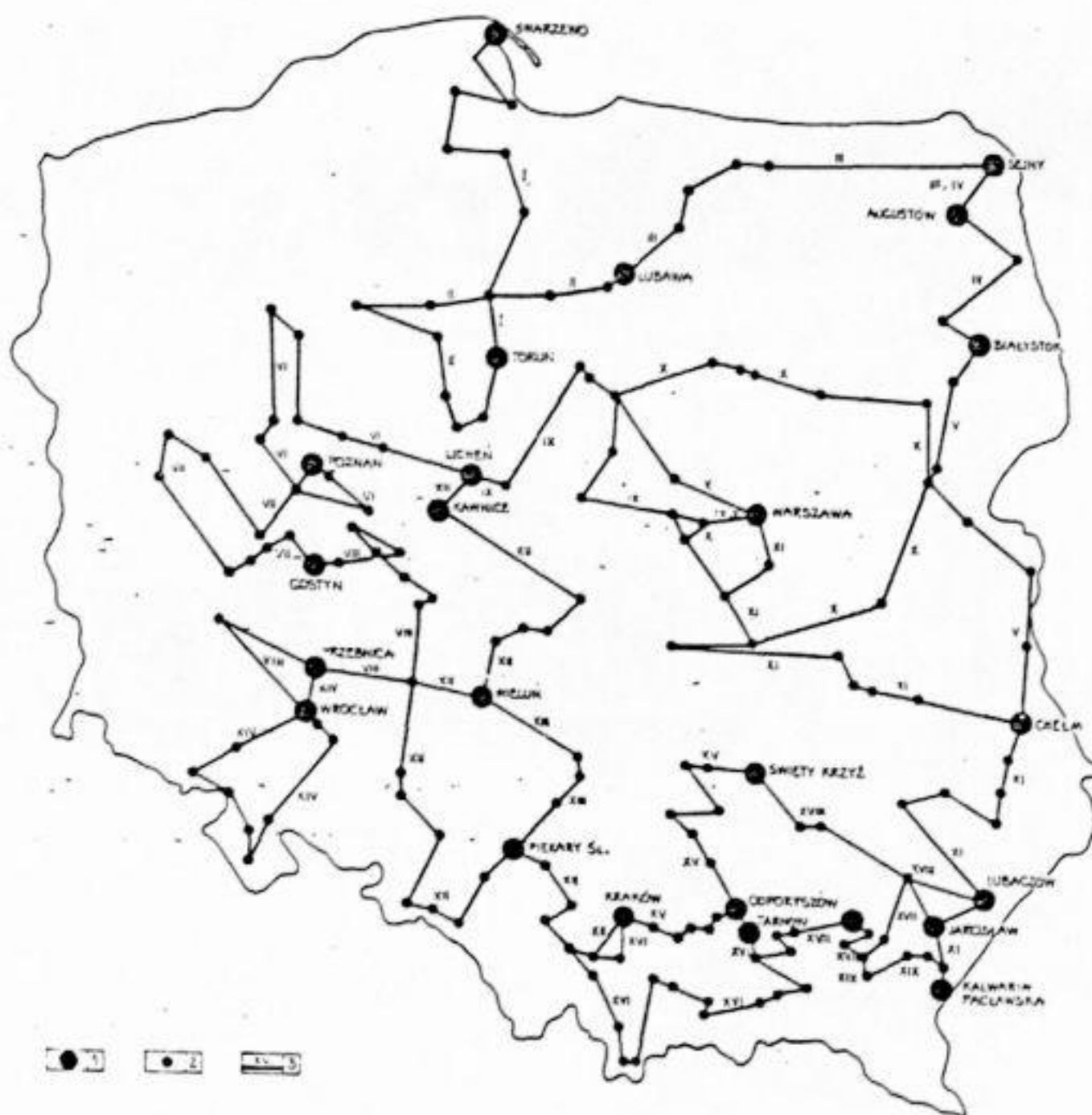
1. Granice państwa; 2. Granice diecezji; 3. Szlaki pielgrzymek pieszych; 4. Miejscowości wyjścia pielgrzymek nie będące stolicami diecezji; 5. stolice diecezji.

G-Gliwice; Gł-Głubczyce; Kl-Kluczbork; PT-Piotrków Trybunalski; R-Racibórz; RM-Rawa Mazowiecka; S-Sieradz; T-Tomaszów Mazowiecki.

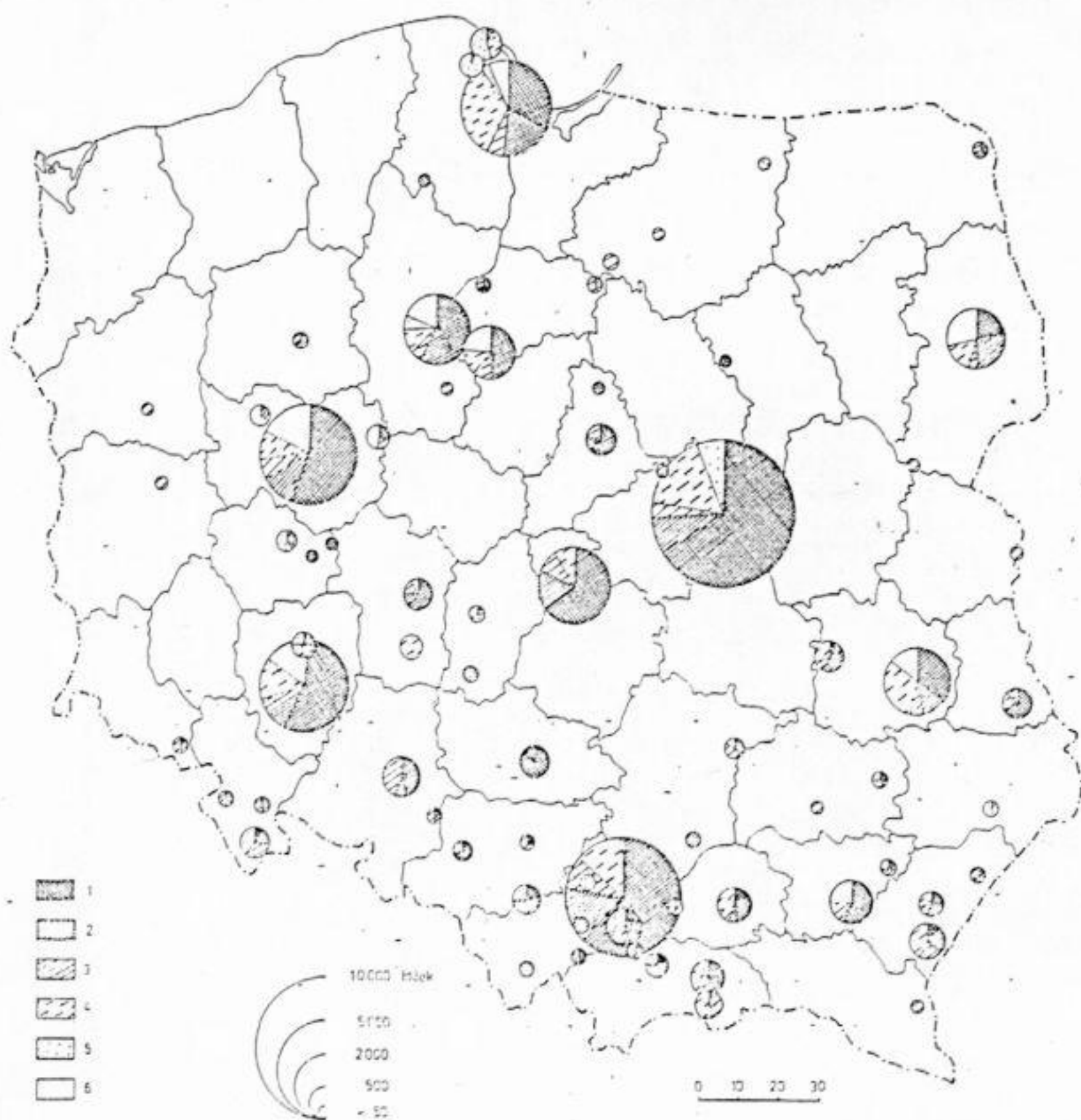
Rys. 20. Szlak pierwszej pielgrzymki pieszej na Świętą Górę Grabarkę /1987 r.//wg L. Skibińskiej 1988/
 1. Miejscowości etapowe /z noclegiem/; 2. Miejscowości postoju i nabożeństw w ciągu dnia.

Rys.21. Szlaki autołarowych tras pielgrzymkowych /bez Częstochowy/.

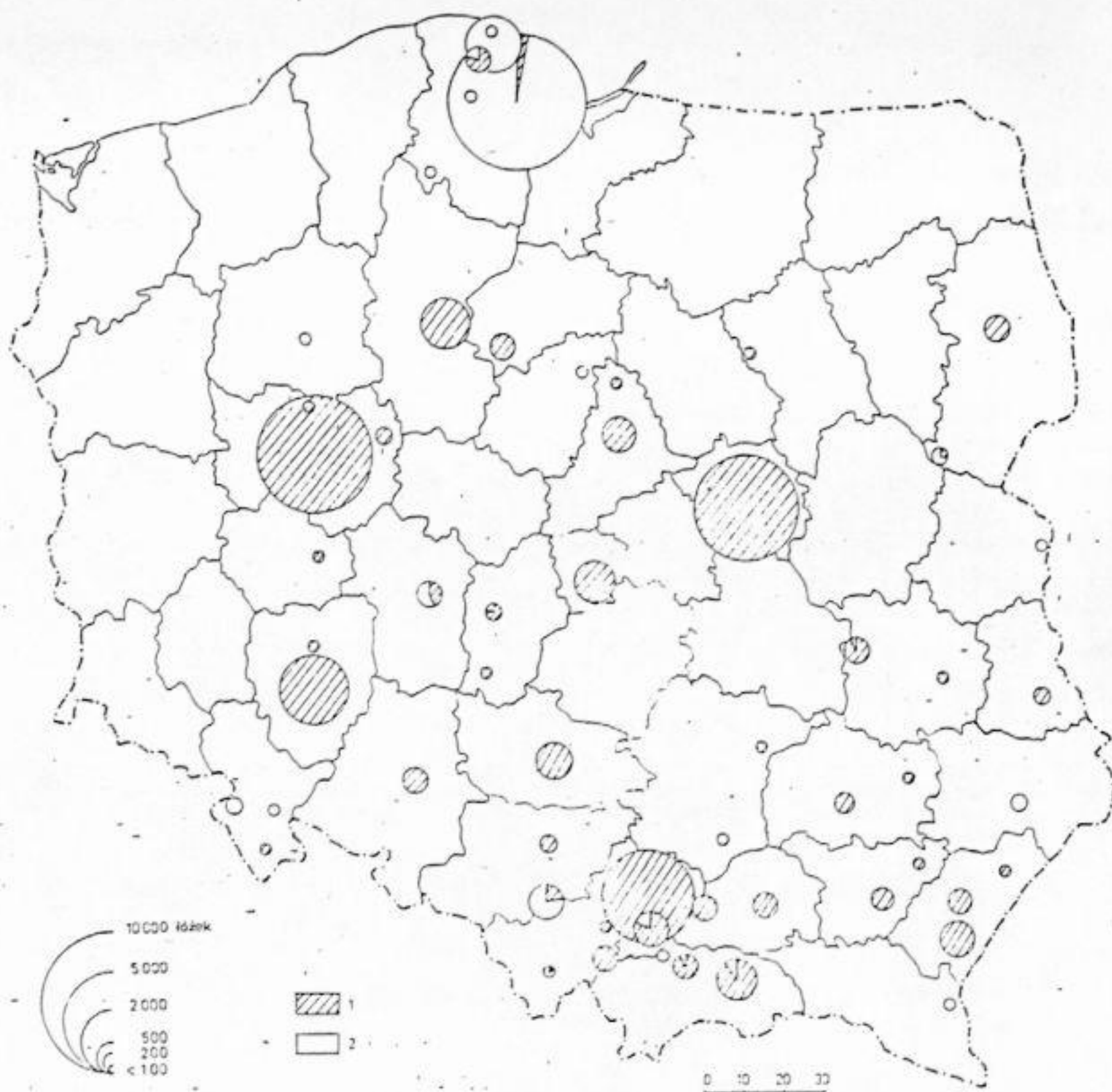
1. Miejscowości początkowe i końcowe tras pielgrzymkowych;
2. Miejscowości pielgrzymkowe pośrednie na trasach; 3, Numer trasy pielgrzymkowej /Tab.8/.

Rys.22. Ogólnie dostępna /otwarta/ baza noclegowa w ośrodkach pielgrzymkowych /1982 r./ /oprac. M.Szostek/

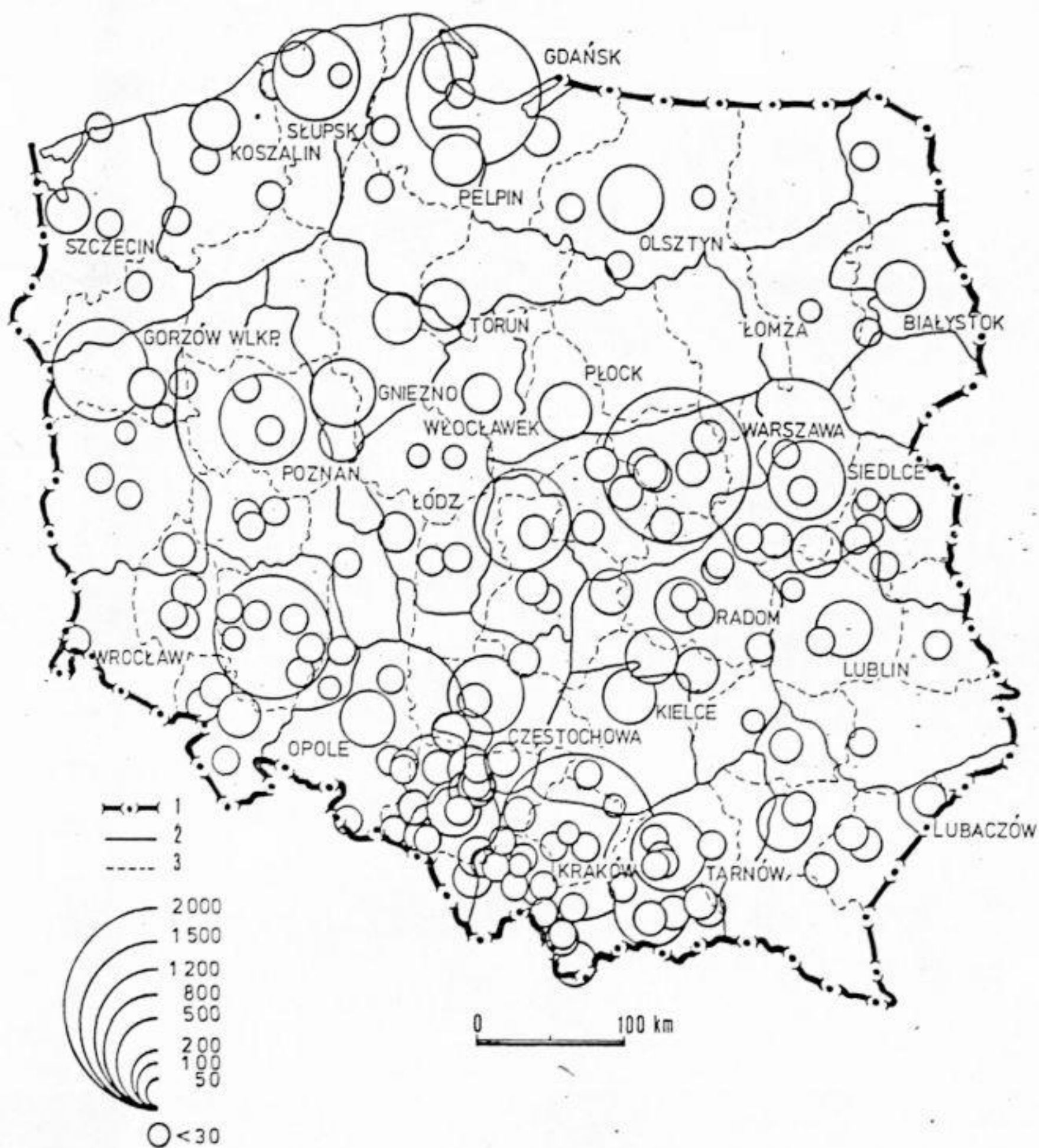
1. Hotele, motele, zajazdy; 2. Domy wycieczkowe; 3. Schroniska, stacje turystyczne; 4. Kempingi, obozowiska turystyczne; 5. Pola biwakowe; 6. Inne.

Rys. 23. Kwatery prywatne/rejestrowane/ w ośrodkach pielgrzymkowych /1982 r./ /oprac. M. Szostek/.

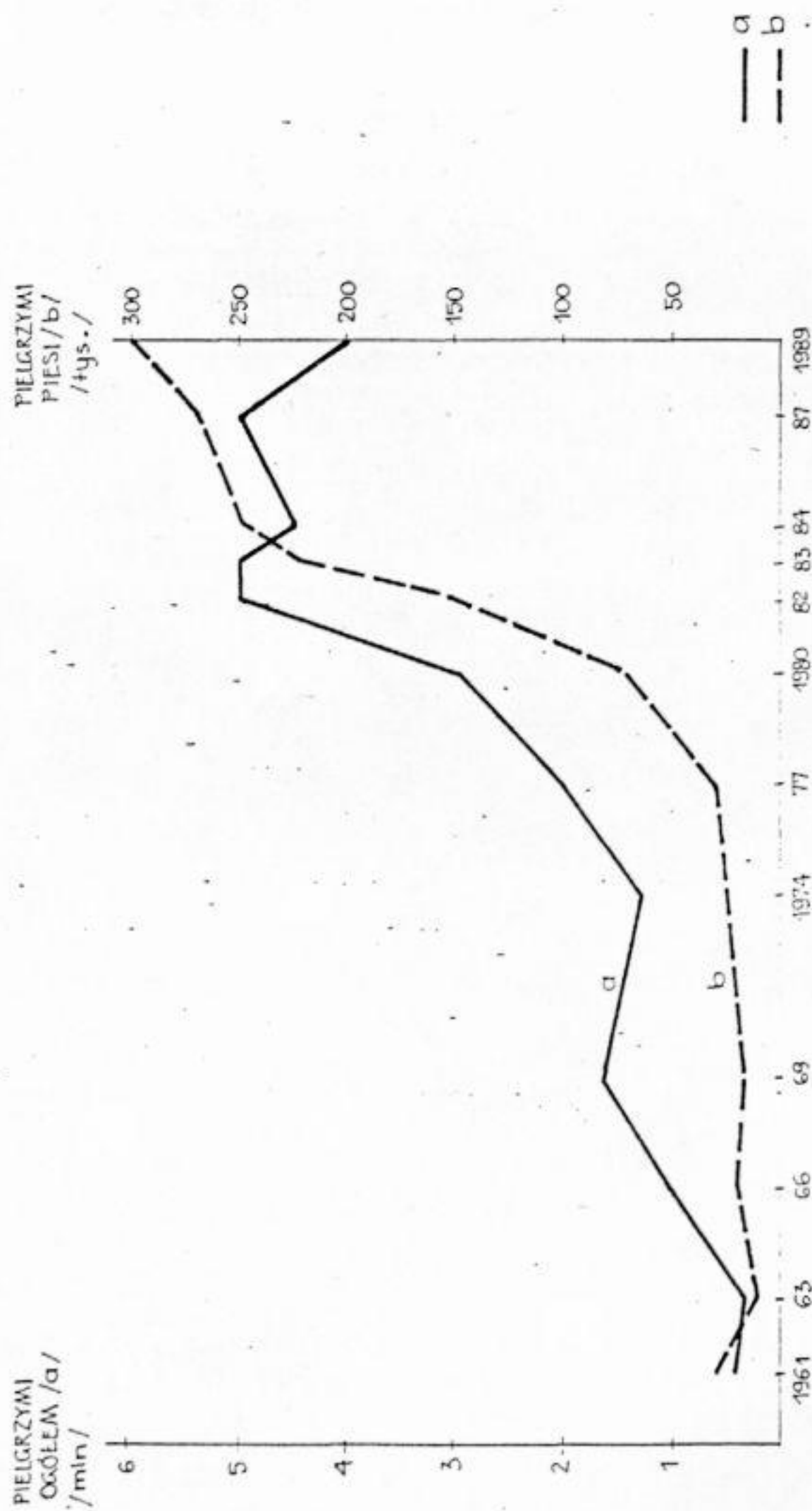
1. Kwatery nadające się do użytkowania całorocznego; 2. Kwatery użytkowane wyłącznie w sezonie letnim.

Rys.24. Wyjazdy pielgrzymkowe Polaków do Rzymu w 1989 r.
/wg K.Hejmo, W. Liwińskiej 1990/

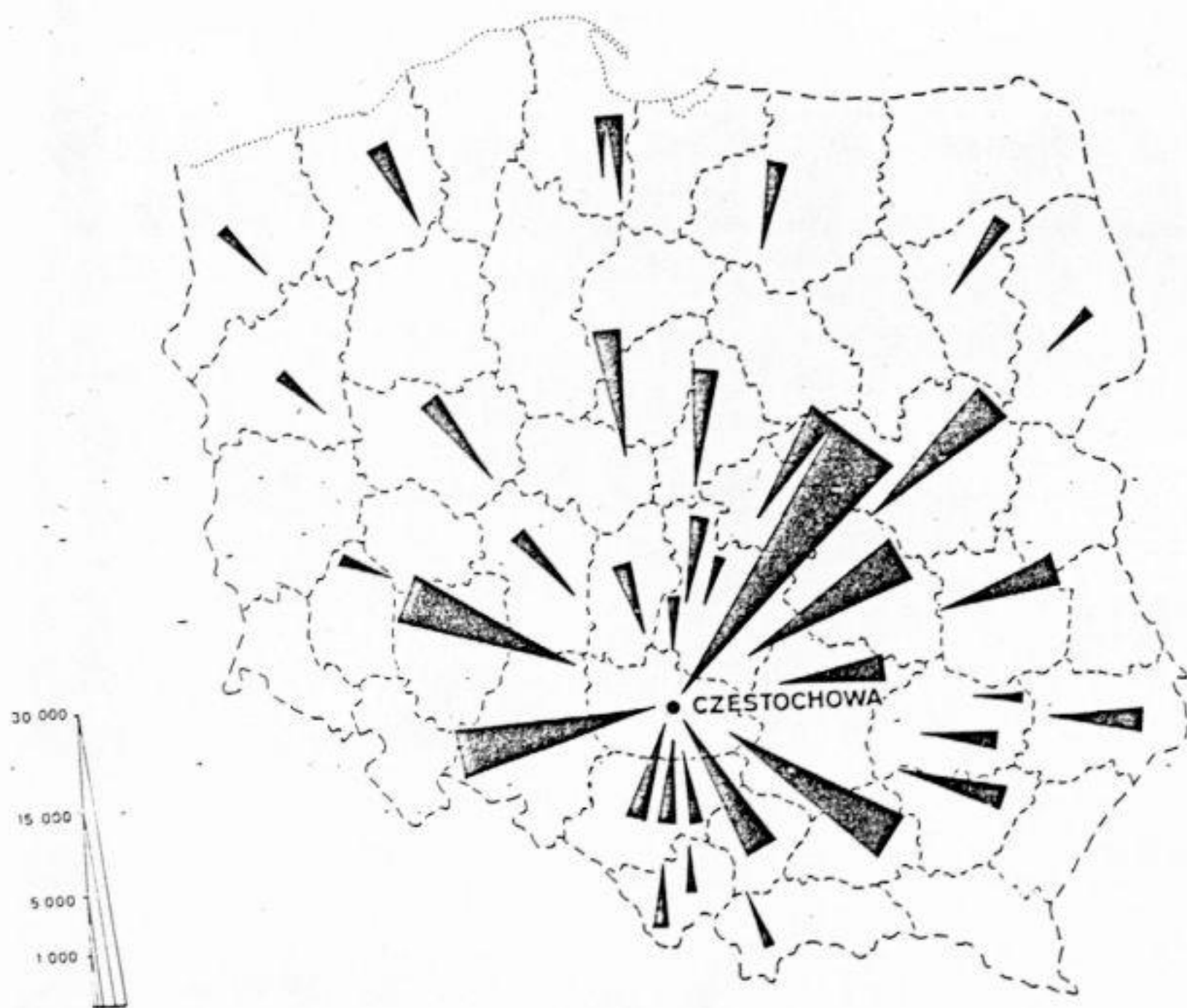
1. Granice państwa; 2. Granice diecezji; 3. Granice województw

Rys. 25. Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę w latach 1961-1989 /wg H. Zuga i materiałów klasztornych/

a. Liczba pielgrzymów ogółem; b. Liczba pielgrzymów uczestniczących w pielgrzymkach pieszych.

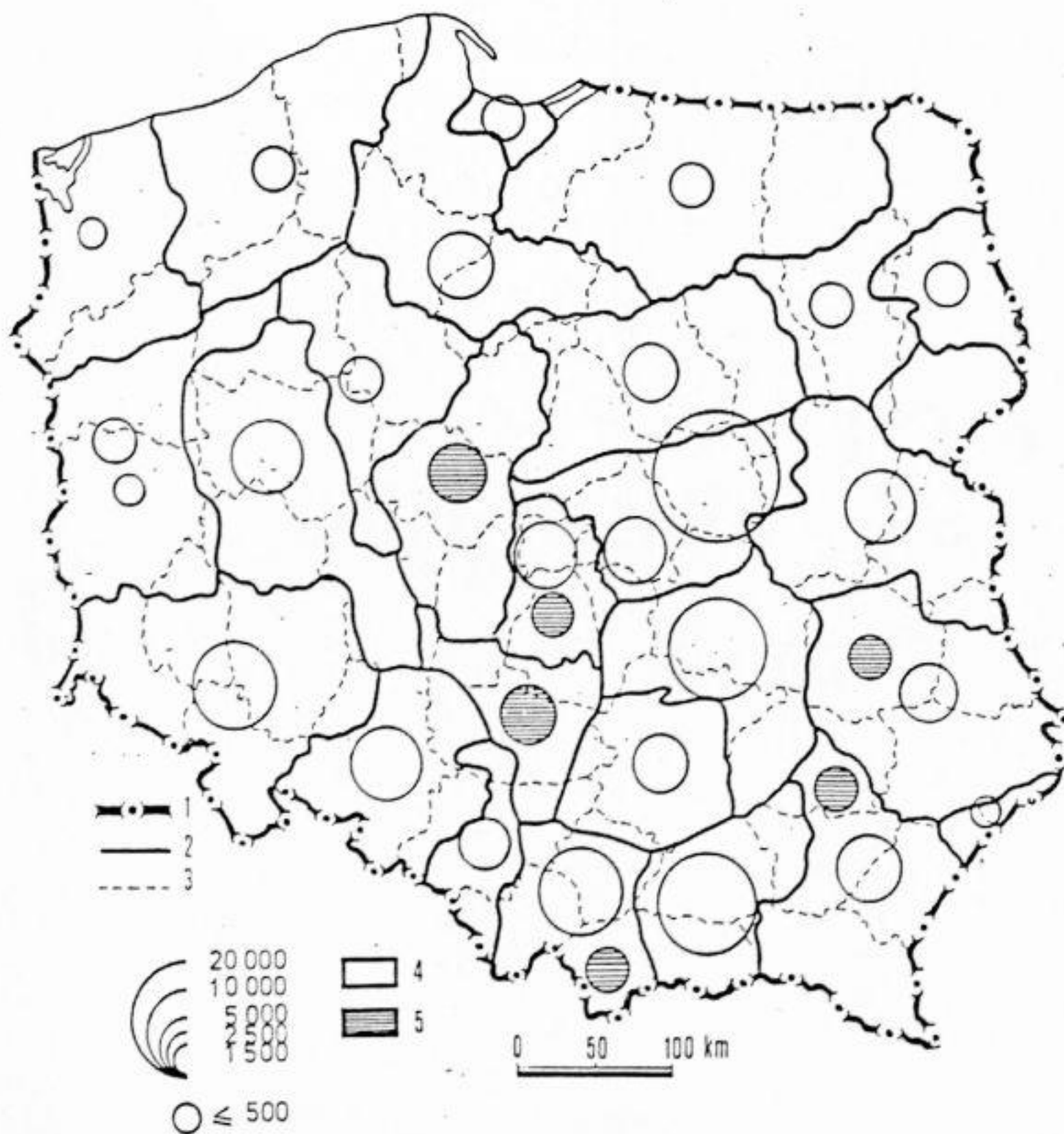
Rys. 26. Głównie pielgrzymki piesze /powyżej 1 000 osób/ na Jasną Górę w sierpniu 1986 r. /wg A. Jackowskiego 1987 a/

Uwaga: powierzchnia trójkątów proporcjonalna do liczby pielgrzymów.

Rys. 27. Główne pielgrzymki piesze na Jasną Górę w 1979 r. według diecezji /wg H.Zuga oraz materiałów klasztornych/
 Objaśnienia - zob. Rys. 28.

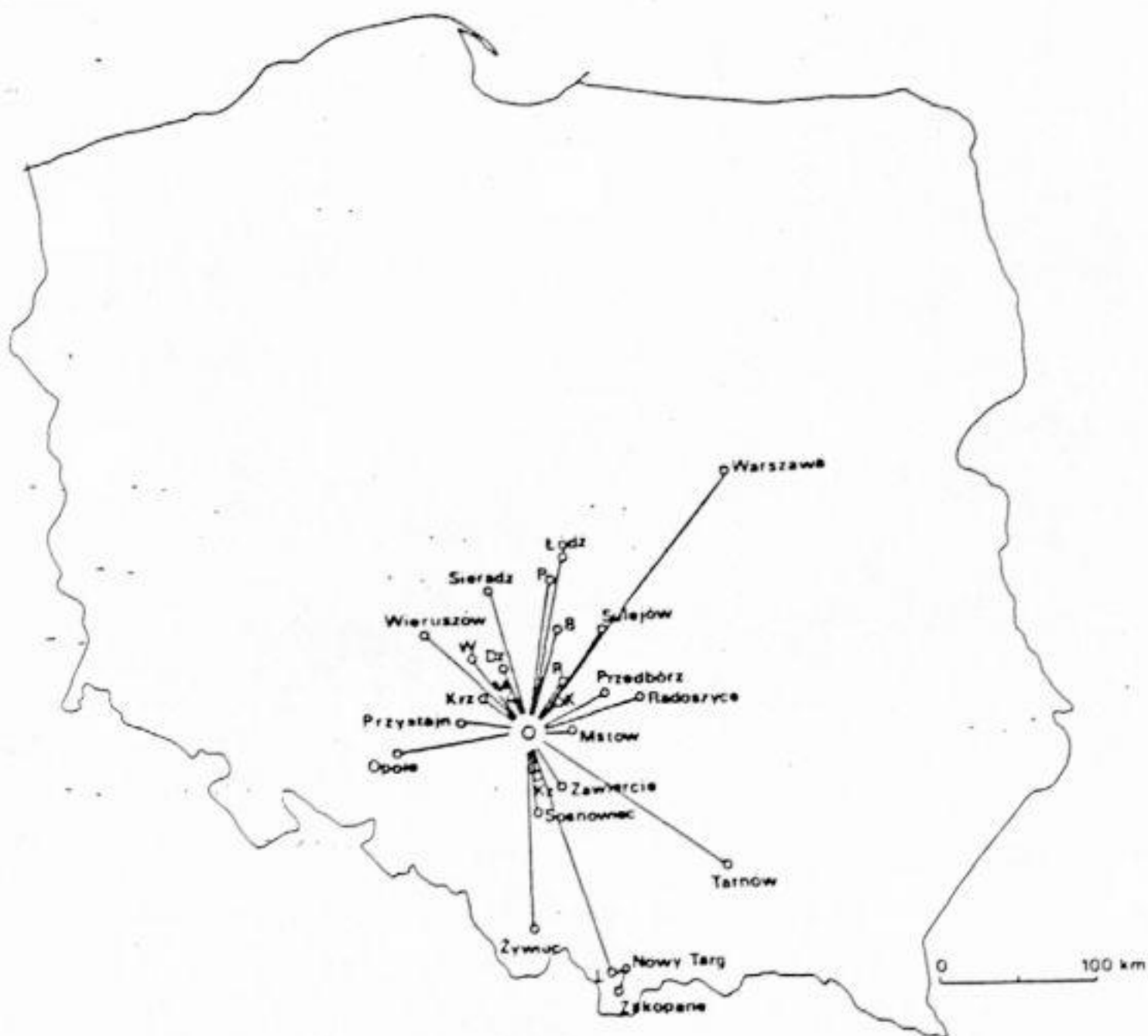

Rys.28. Główne pielgrzymki piesze na Jasną Górę w 1969 r. według diecezji /wg materiałów klasztornych/

1. Granice państwa; 2. Granice diecezji; 3. Granice województw;
4. Pielgrzymki diecezjalne; 5. Inne pielgrzymki.

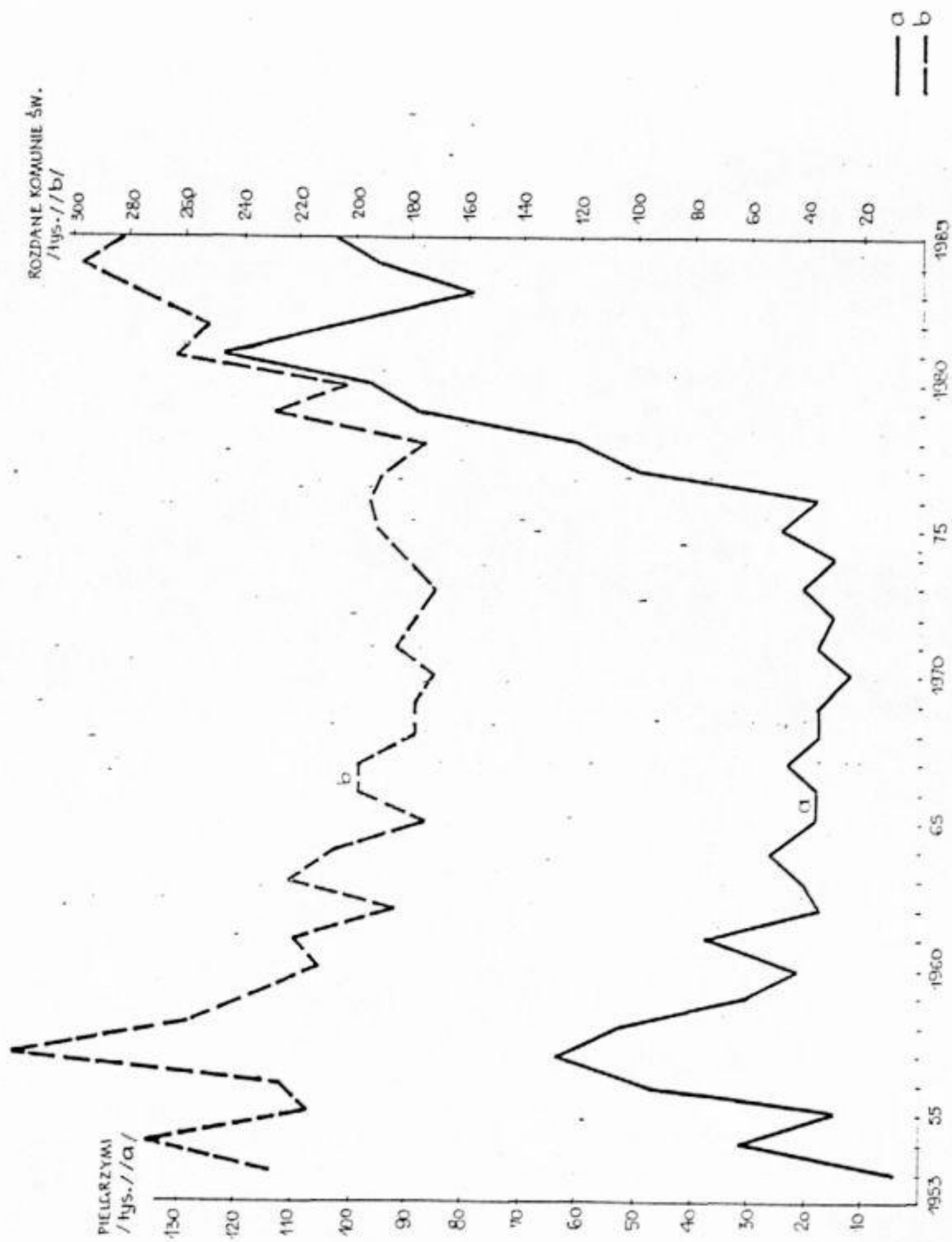

Rys.30. Kierunki pieszych pielgrzymek przybywających na Jasną Górę w okresie 22-30 sierpnia 1987 r. /pielgrzymki liczące 500 i więcej osób/ /wg A.Jackowskiego 1989/

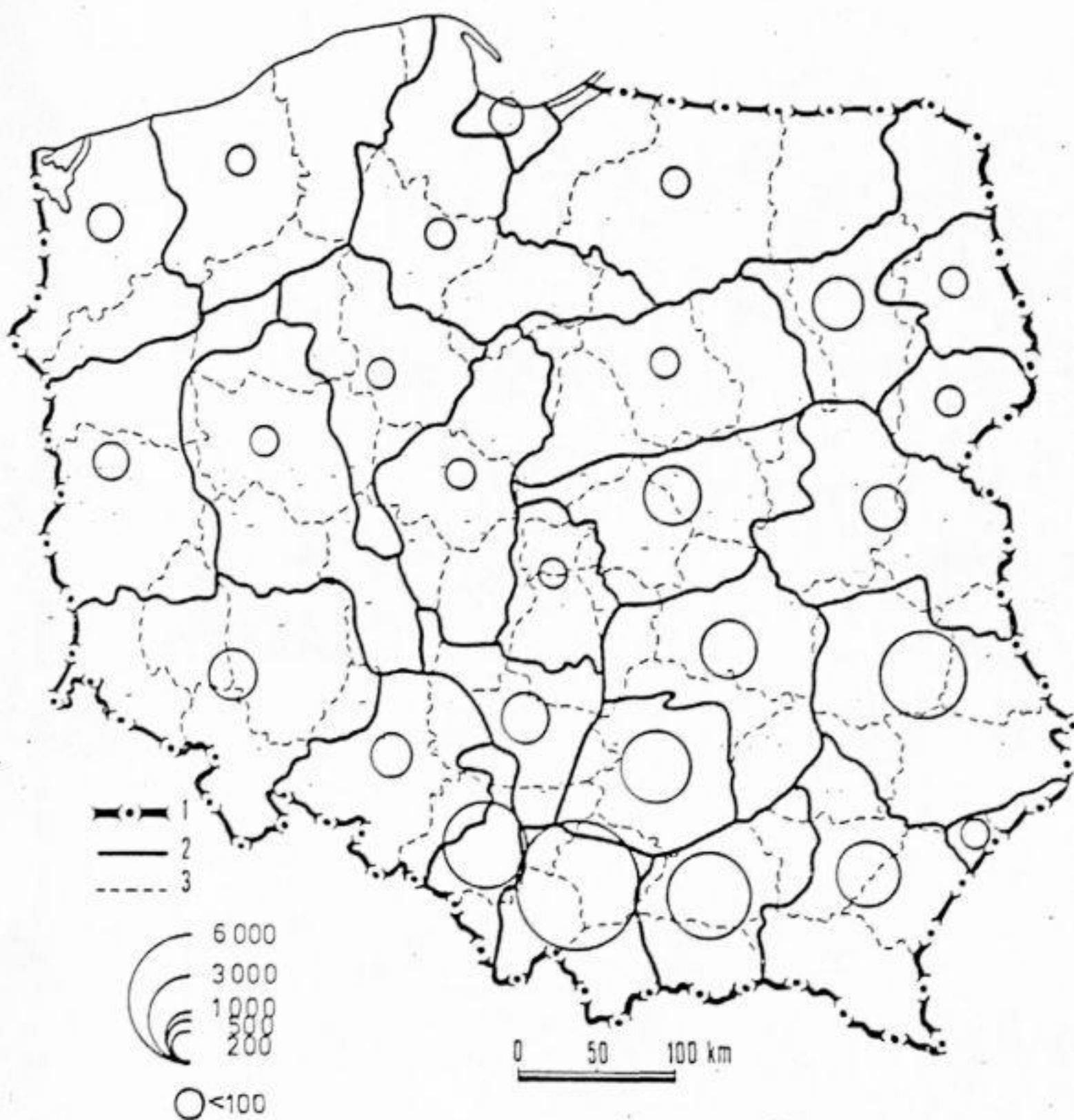
B-Bełchatów; Dz-Działoszyn; K-Kłomnice; Krz-Krzepice; Kz-Koziegłówki; L-Ludźmierz; M-Miedźno; P-Pabianice; R-Radomsko; W-Wielun

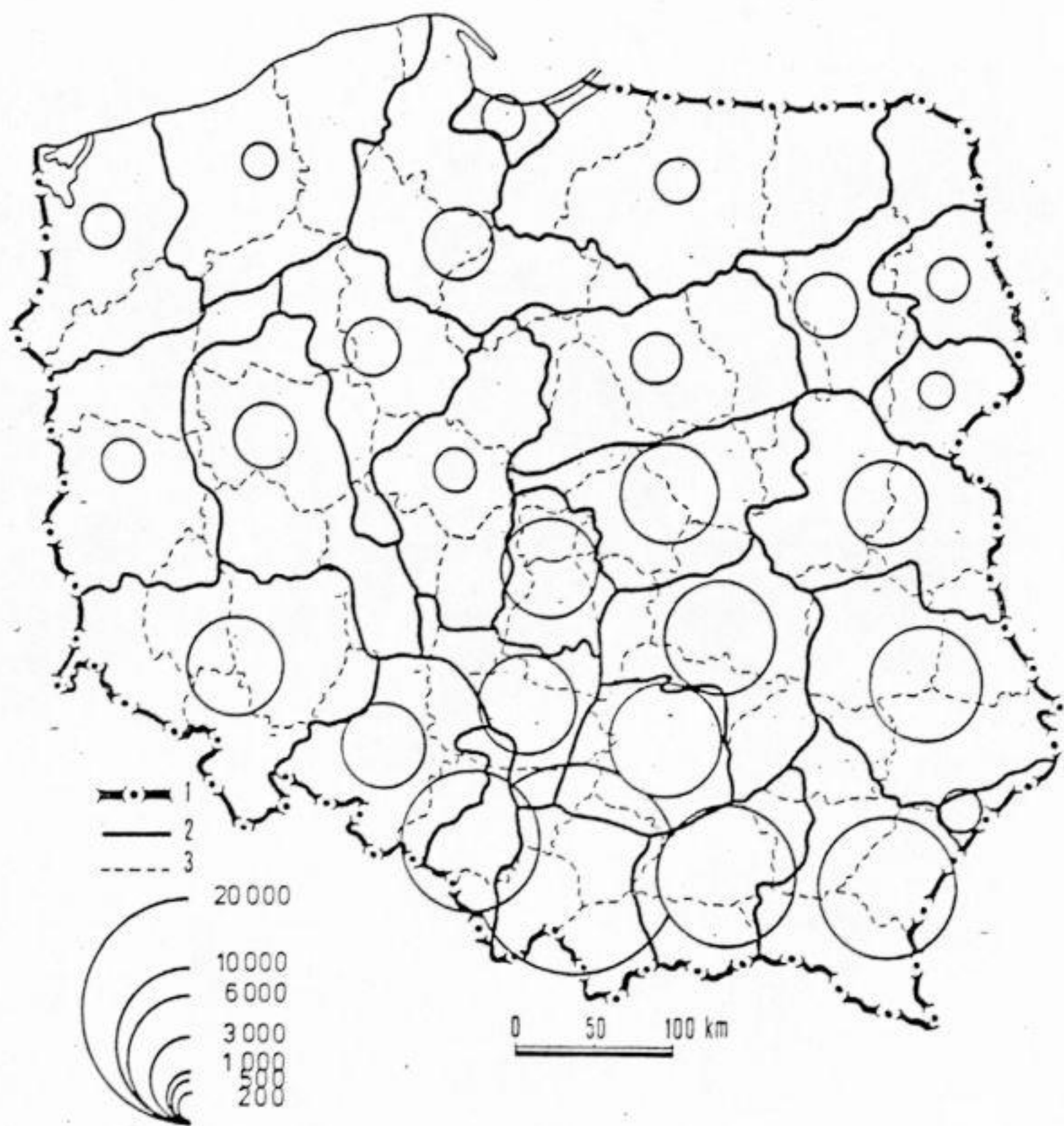
Rys. 31. Ruch pielgrzymkowy / zorganizowany/ i liczba wydanych Komunii św. w Kalwarii Zebrzydowskiej w latach 1953-1985 /wg M. Szostek , 1986/

a. Liczba pielgrzymów /w grupach zorganizowanych/; b. Liczba wydanych Komunii św.

Rys.32. Ruch pielgrzymkowy /zorganizowany/ do Kalwarii Zebrzydowskiej w 1975 r. według diecezji /wg M.Szostek 1986/
 1. Granica państwa; 2. Granice diecezji; 3. Granice województw.

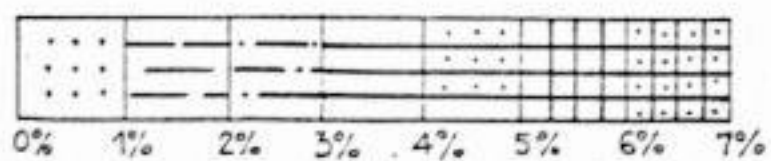
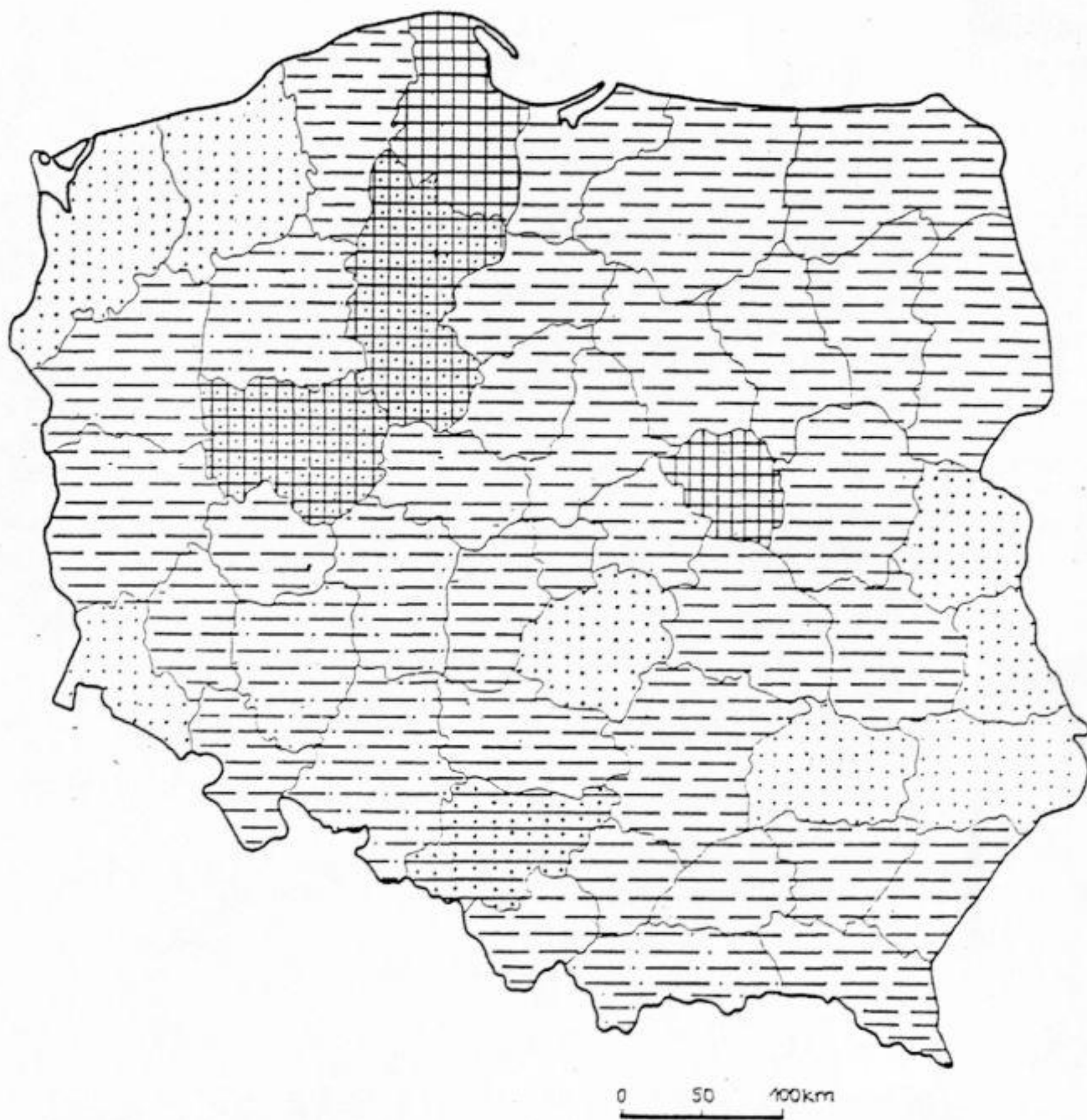
Rys.33. Ruch pielgrzymkowy /zorganizowany/ do Kalwarii Zebrzydowskiej w 1985 r. według diecezji /wg M.Szostek 1986/

Objaśnienia - zob. Rys.32.

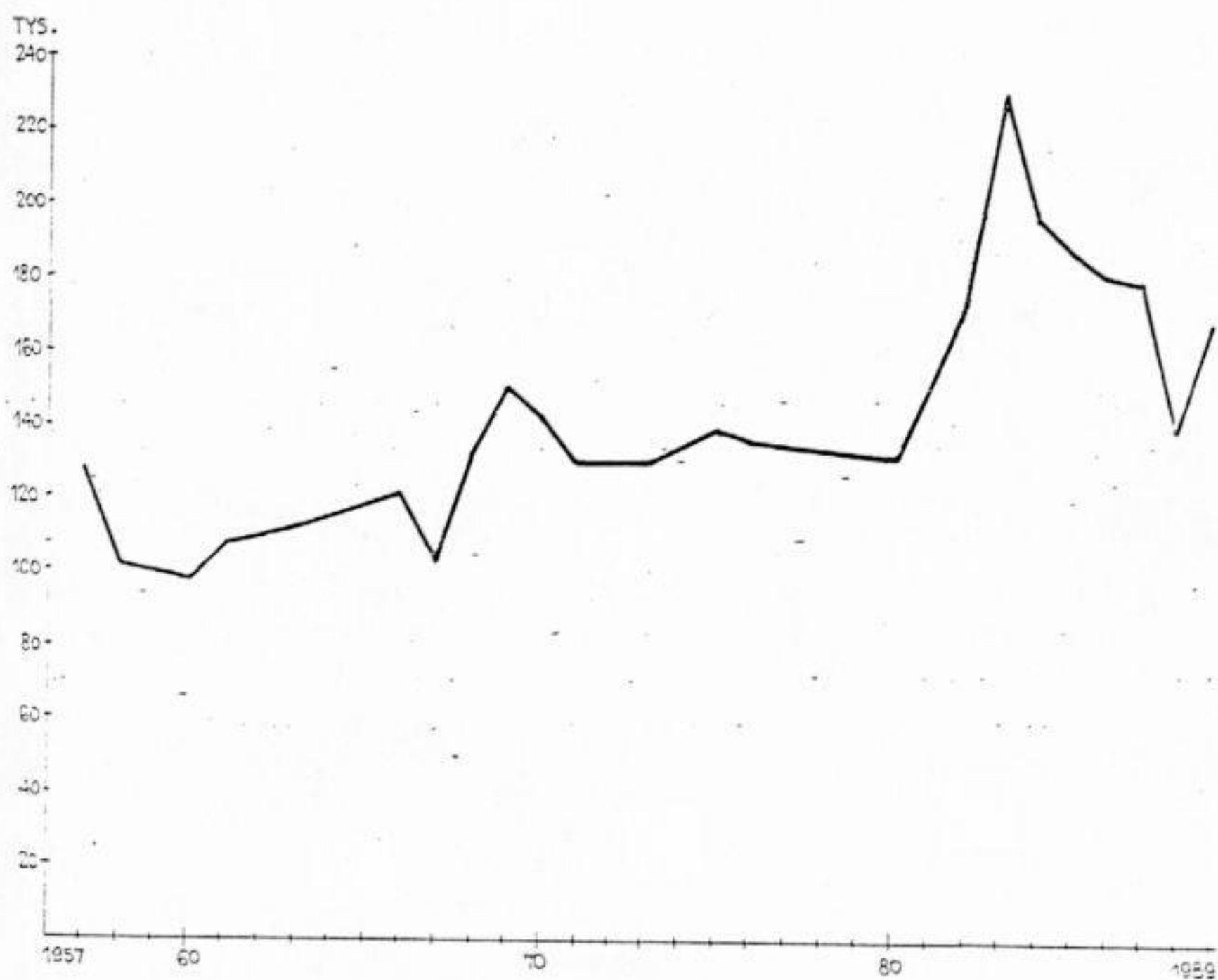

Rys.34. Zasięg przestrzenny pielgrzymek autokarowych do Lichenia w 1988 r. /pielgrzymki z odległości powyżej 50 km/ /wg H. Rzeszowskiej 1990/.

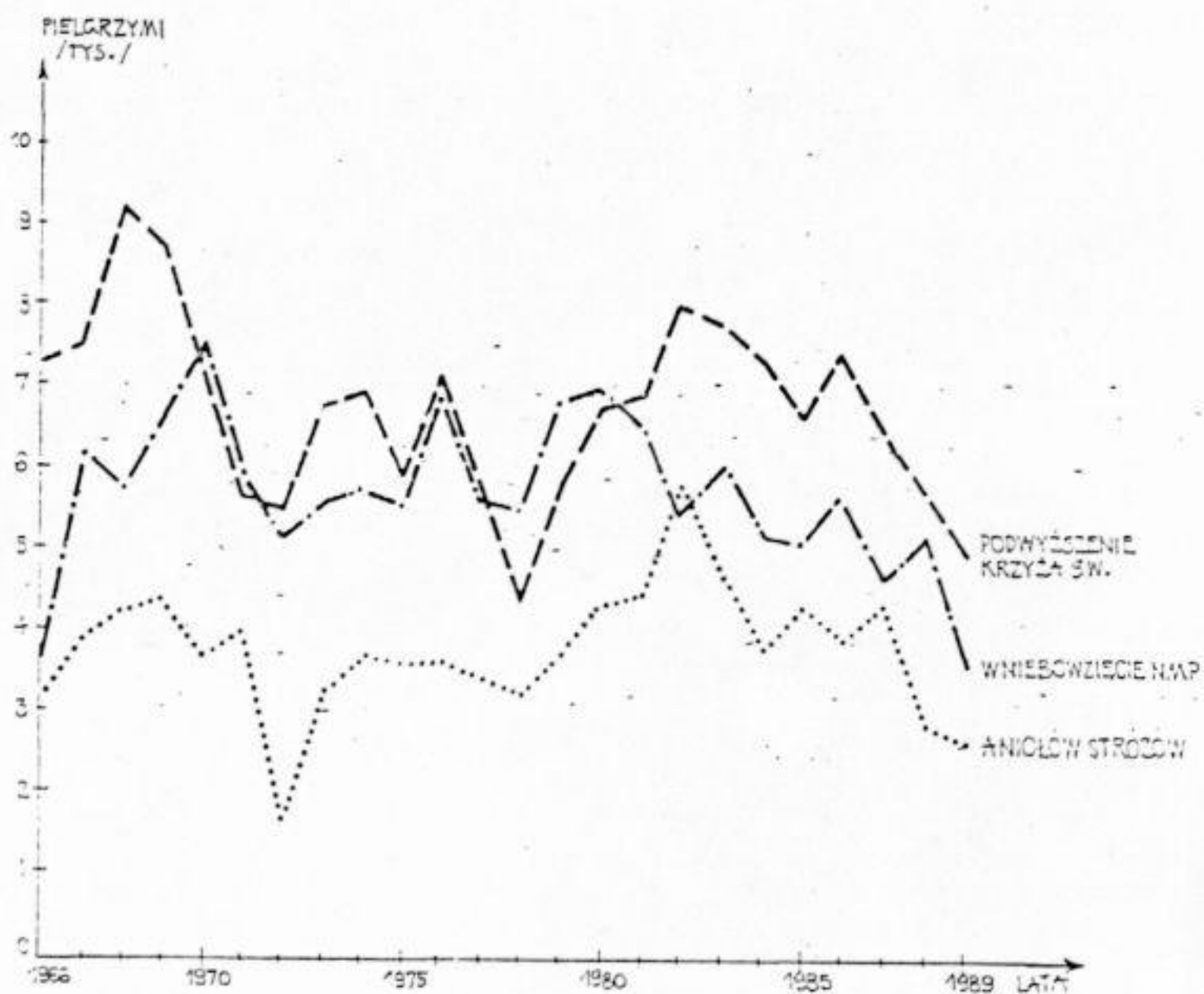

Rys.35. Pielgrzymki autokarowe /z odległości powyżej 50 km/ w Licheniu w 1988 r. według województw /wg H. Rzeszowskiej 1990/

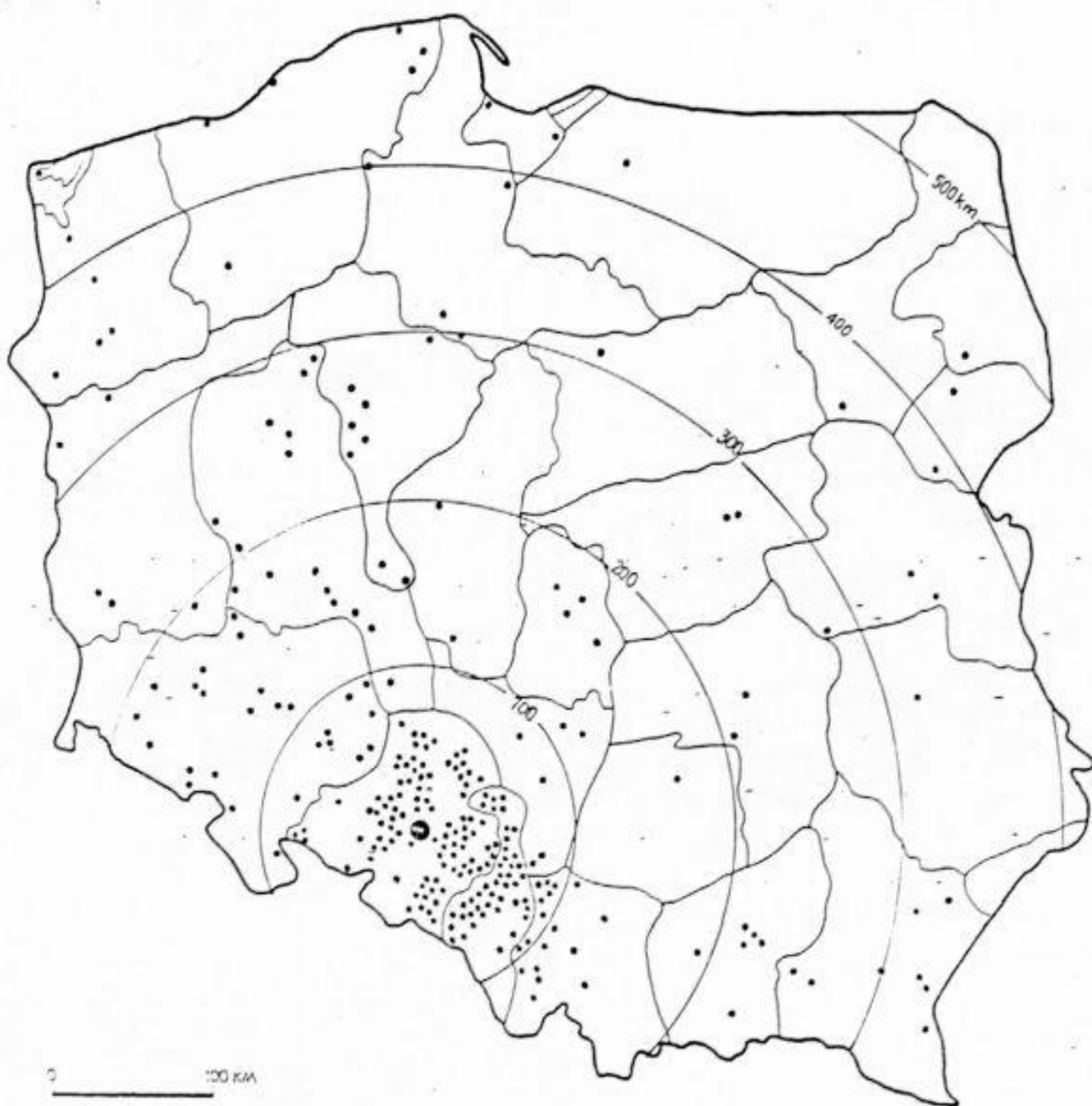

Rys.36. Rozdawane Komunie św. na Górze Świętej Anny w latach 1957-1989
/wg G. Burzawy 1990/.

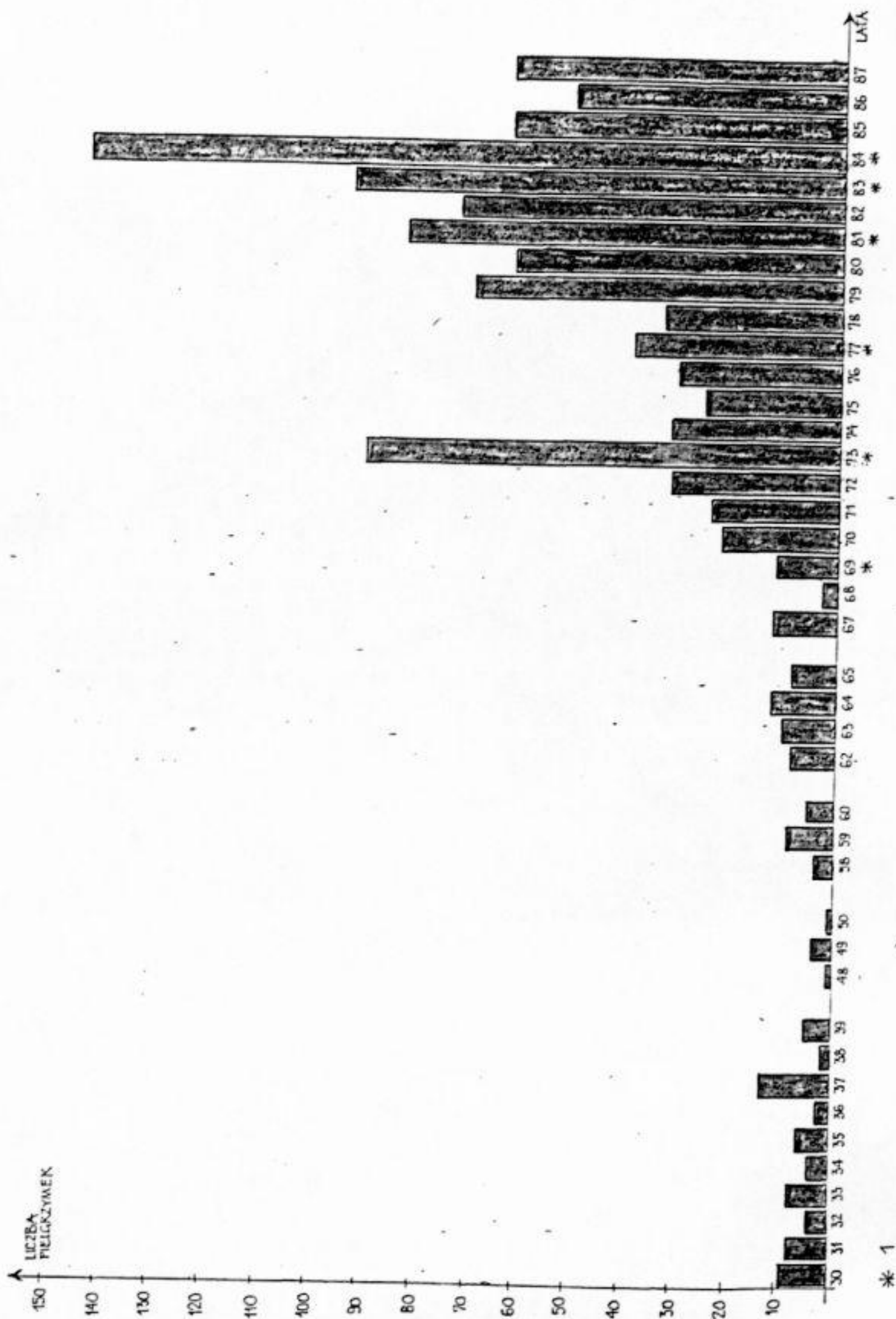

Rys.37. Ruch pielgrzymkowy /zorganizowany/ podczas odpustów wielkich na Górze Świętej Anny w latach 1966-1989 /wg G. Burzawy 3390/

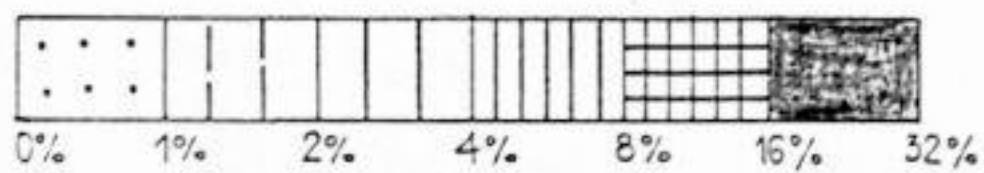
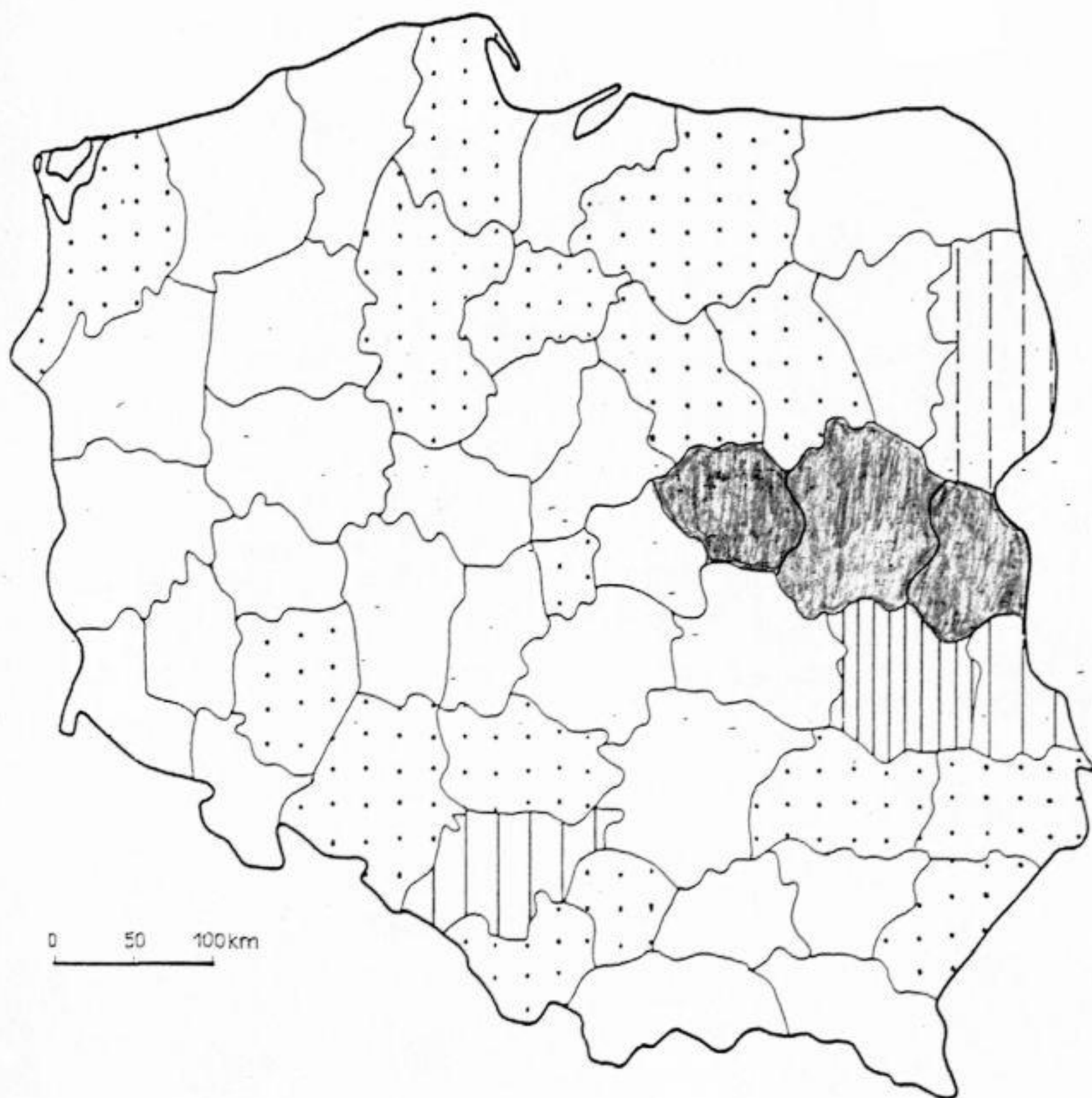
Rys.38. Zasięg przestrzenny pielgrzymek na Górę Świętej Anny
w 1989 r. /wg G. Burzawy, 1990/.

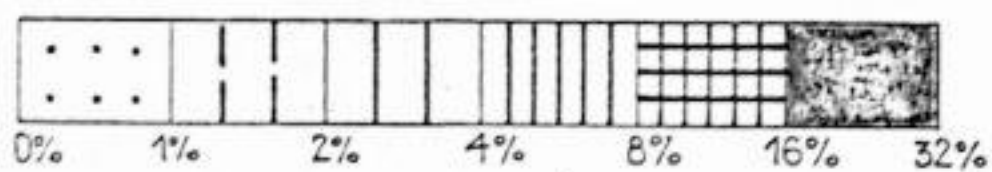
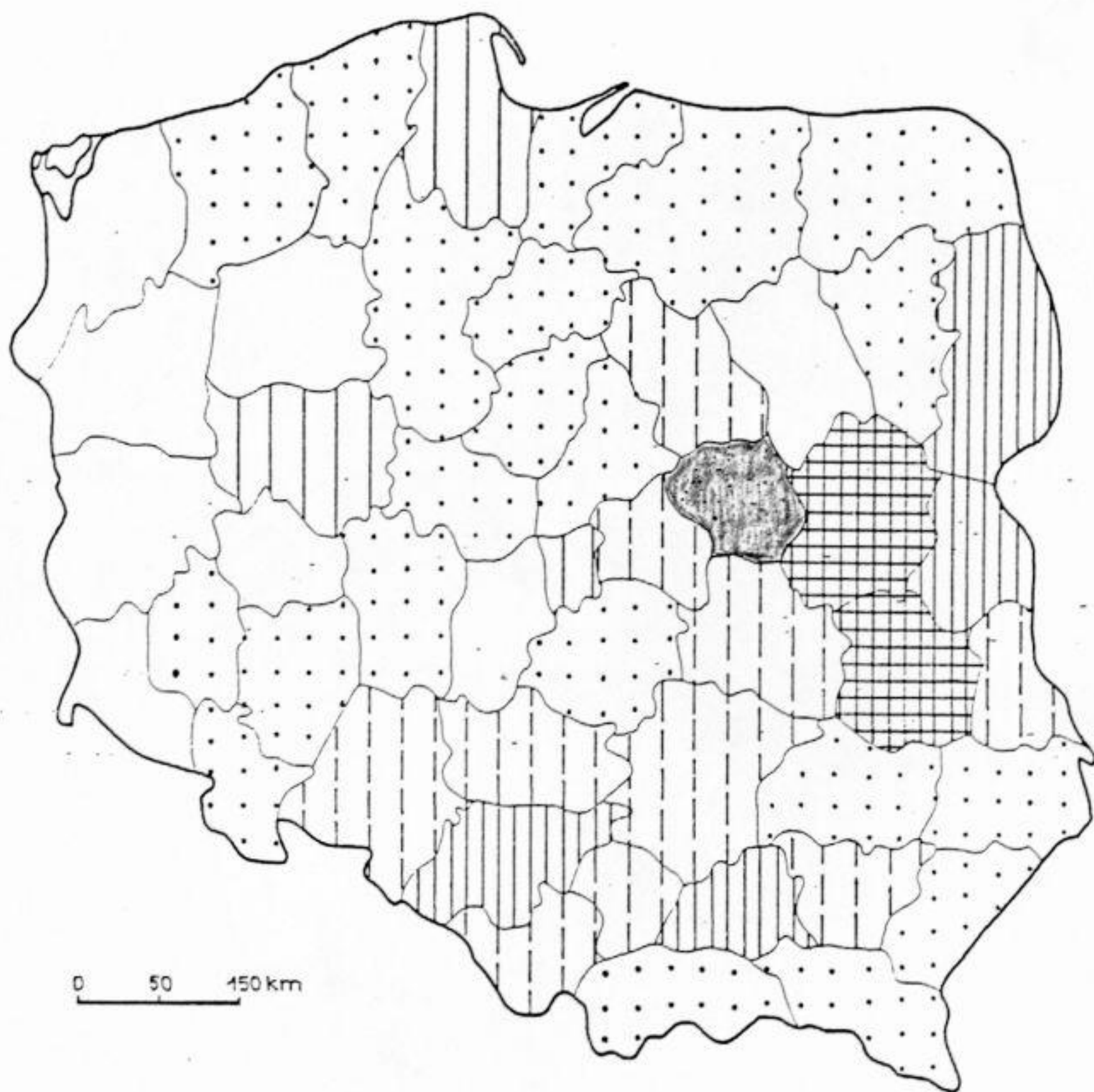
Rys. 39. Rozwój ruchu pielgrzymkowego /zorganizowanego/ do Kodnia w latach 1930-1987
/wg J. Stangreta 1990/

1. Lata jubileuszowe i wielkich uroczystości religijnych

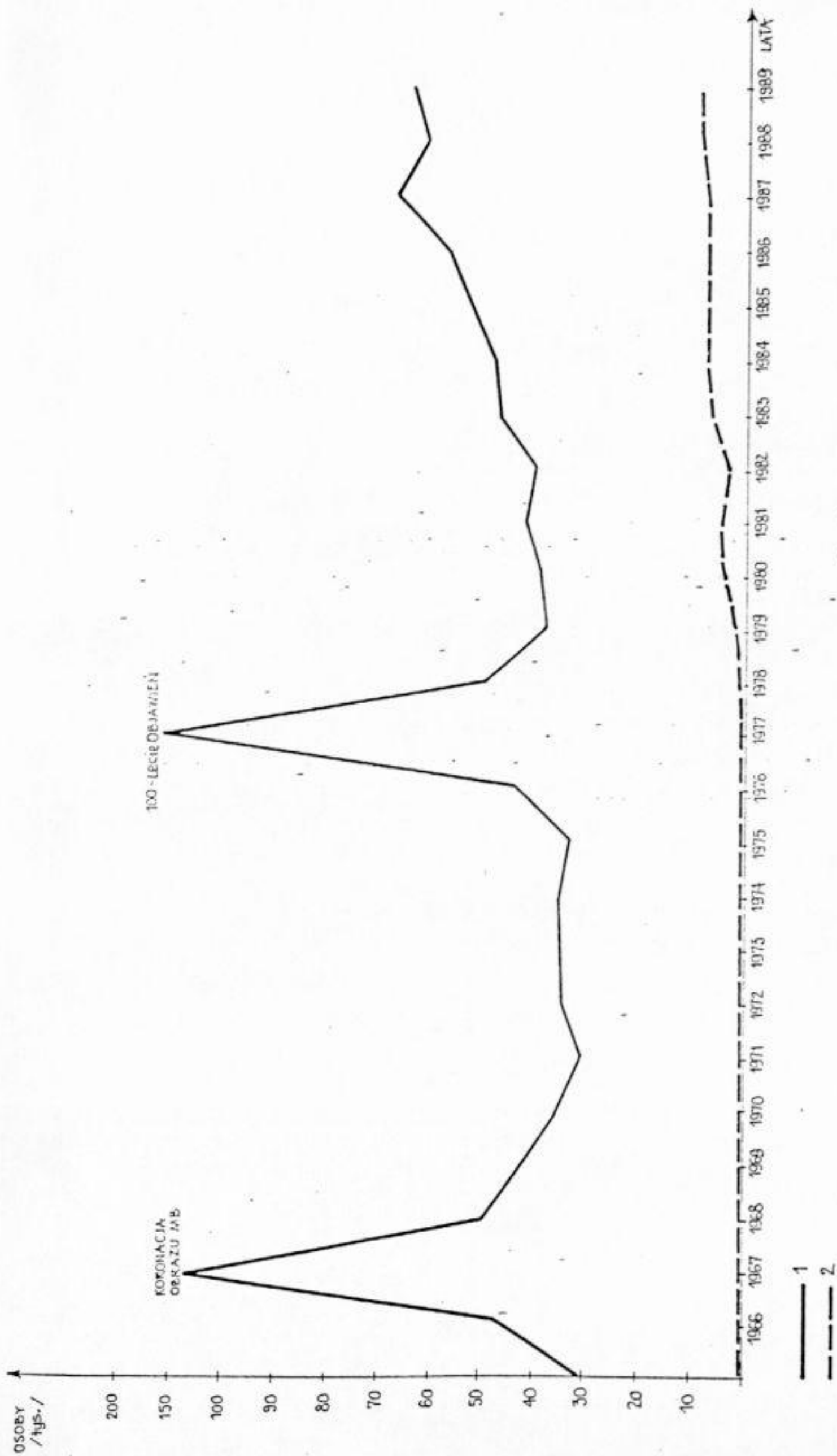

Rys.40. Ruch pielgrzymkowy /zorganizowany/ do Kodnia w 1977 r.
według województw. /wg J. Stangreta 1990/

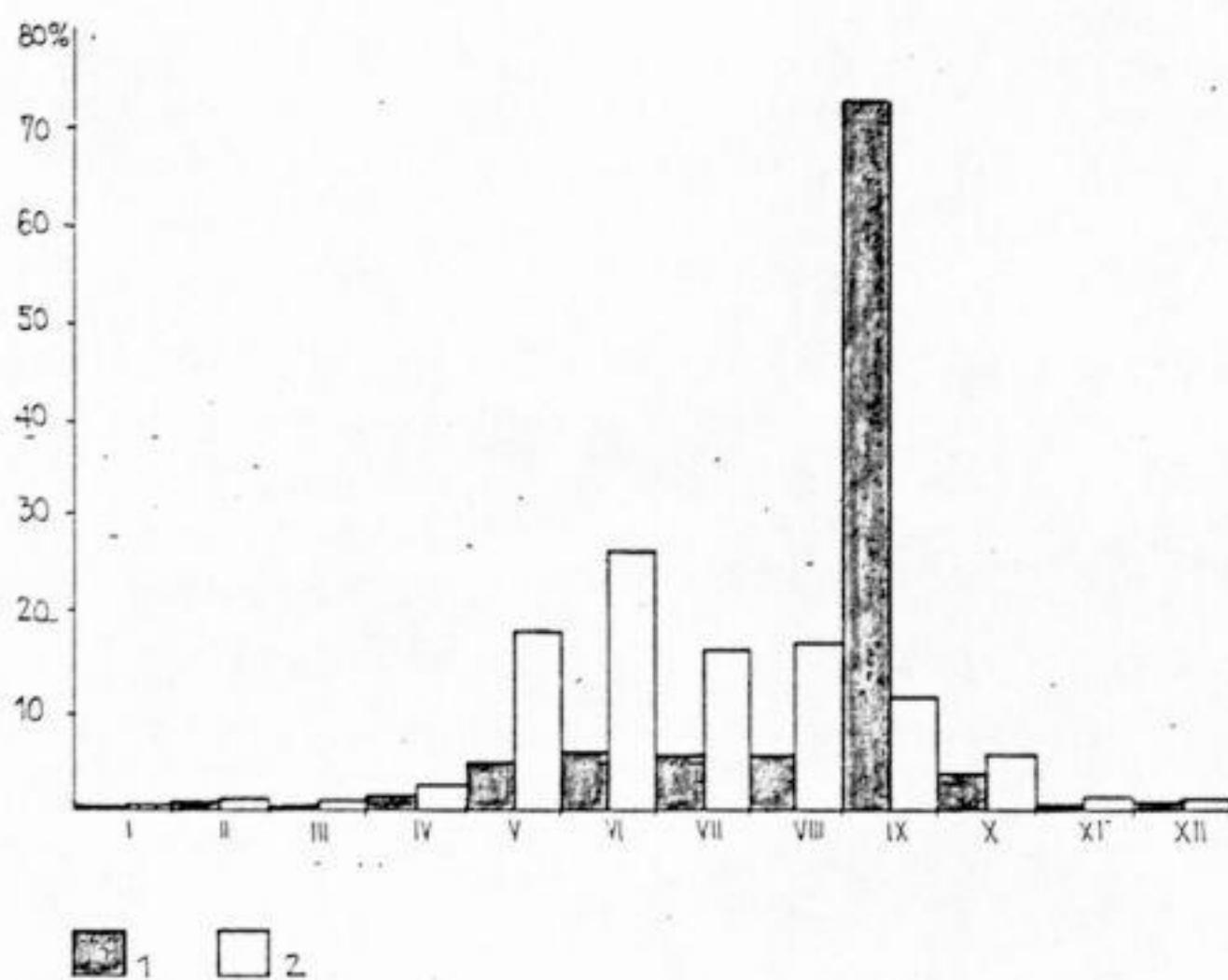
Rys.41. Ruch pielgrzymkowy /zorganizowany/ do Kodnia w 1987 r.
według województw /wg J.-Stangreta 1990/

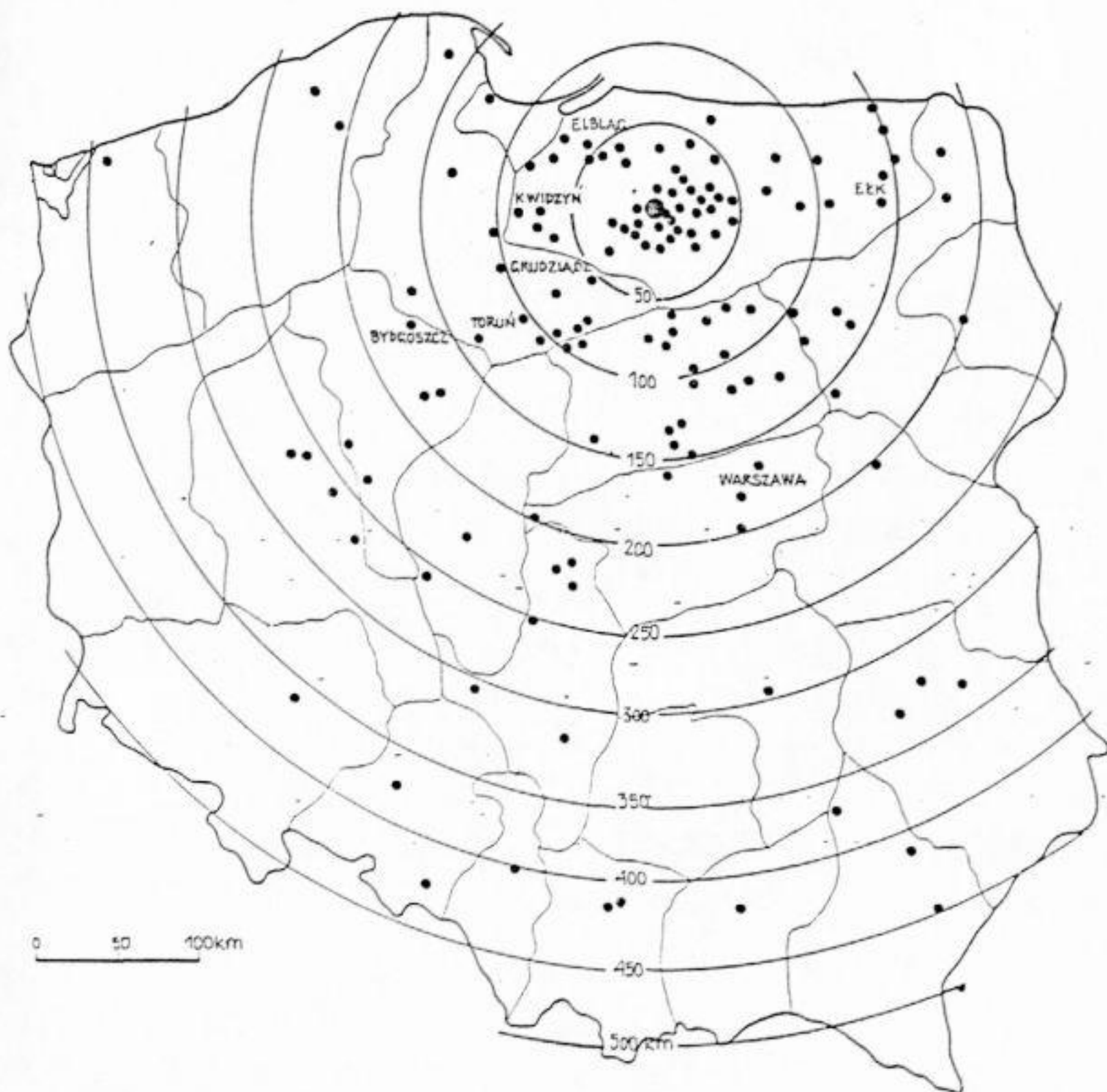
Rys. 42. Ruch pielgrzymkowy /zorganizowany/ i ruch wycieczkowy do Gietrzwałdu w latach 1965-1989 /wg J. Kuzy 1990/

1. Liczba pielgrzymów; 2. Liczba uczestników wycieczek.

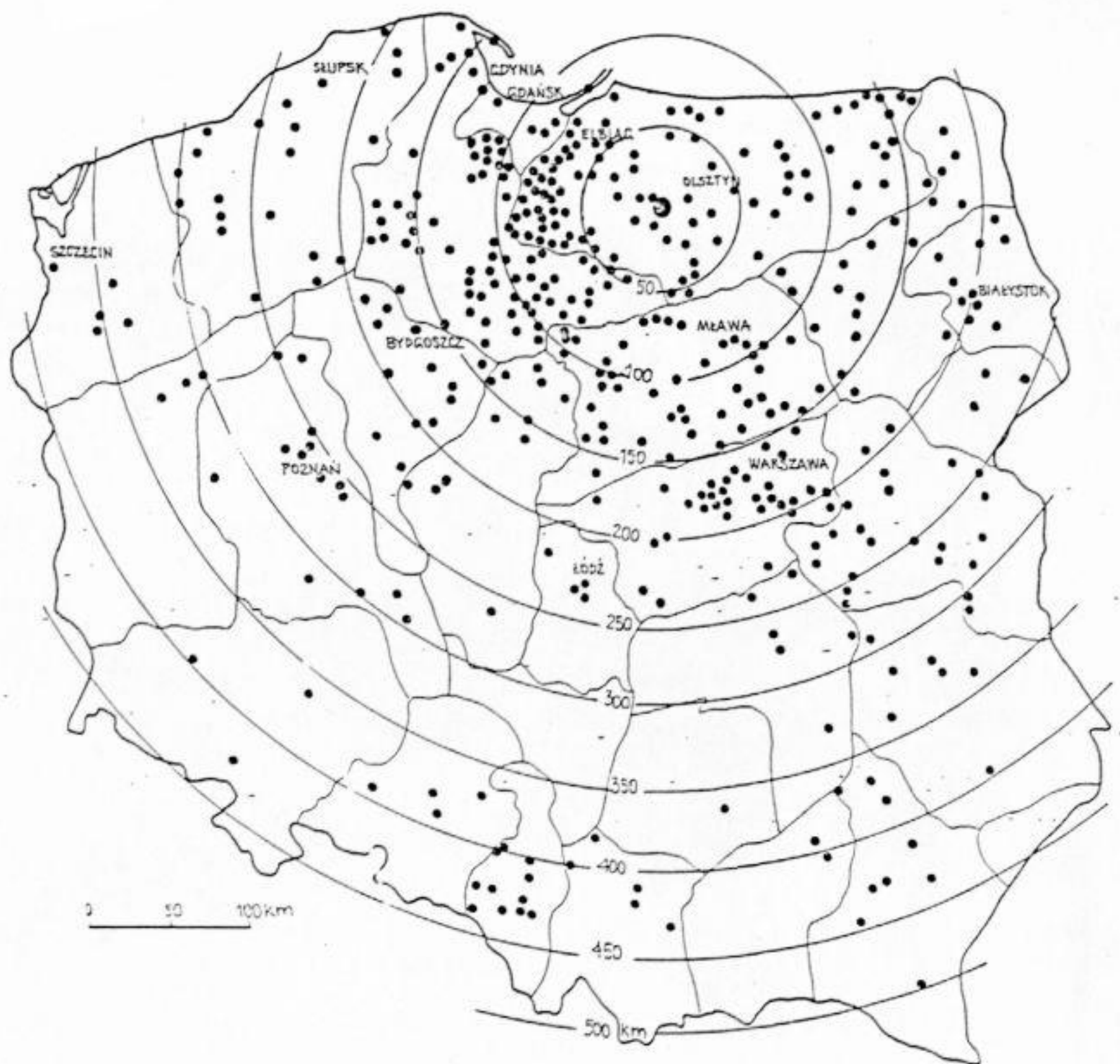

Rys. 43. Sezonowość ruchu pielgrzymkowego /zorganizowanego/ i ruchu wycieczkowego w Gietrzwałdzie w 1989 r. /wg J.Kuzy 1990/
1. Pielgrzymi; 2. Uczestnicy wycieczek.

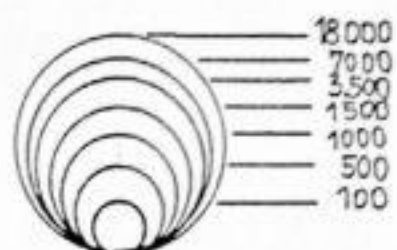
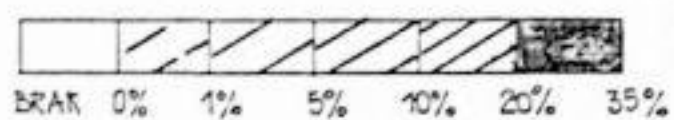
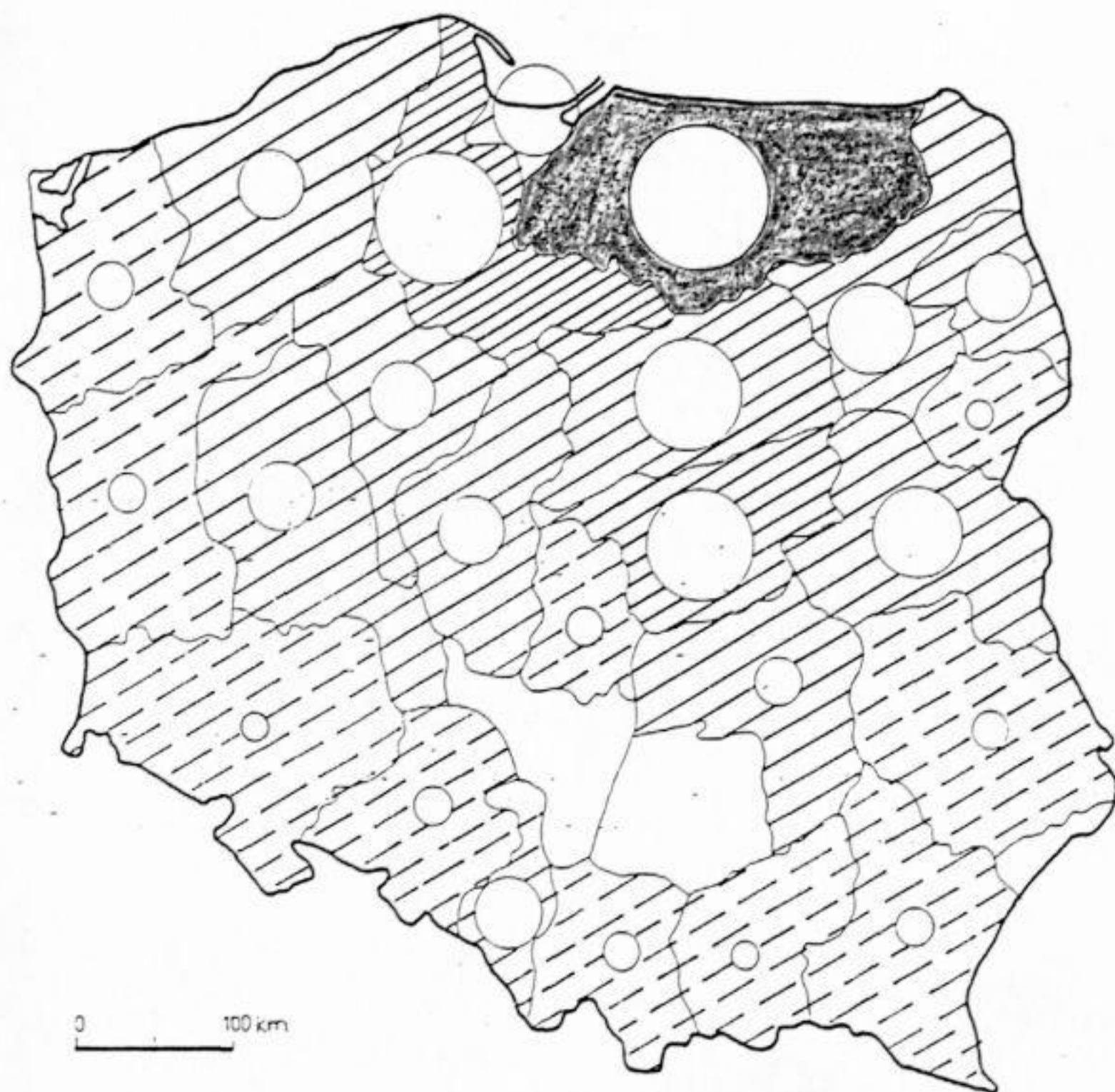

Rys.44. Zasięg przestrzenny pielgrzymek /zorganizowanych/ do Gietrzwałdu w 1979 r. /wg J.Kuzy 1990/

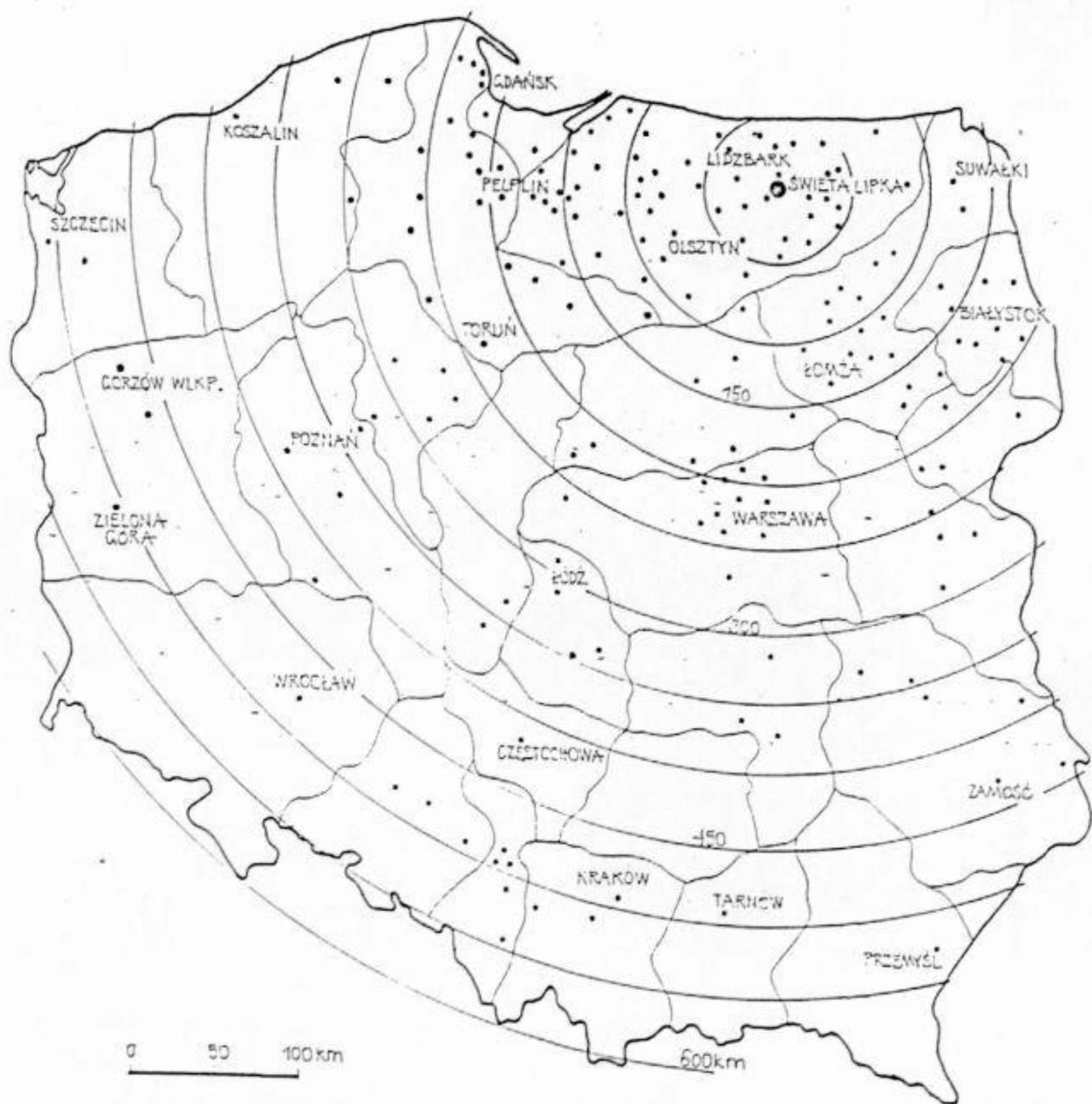

Rys.45. Zasięg przestrzenny pielgrzymek - /zorganizowanych/ do Gietrzwałdu w 1989 r. /wg J. Kuzy 1990/.

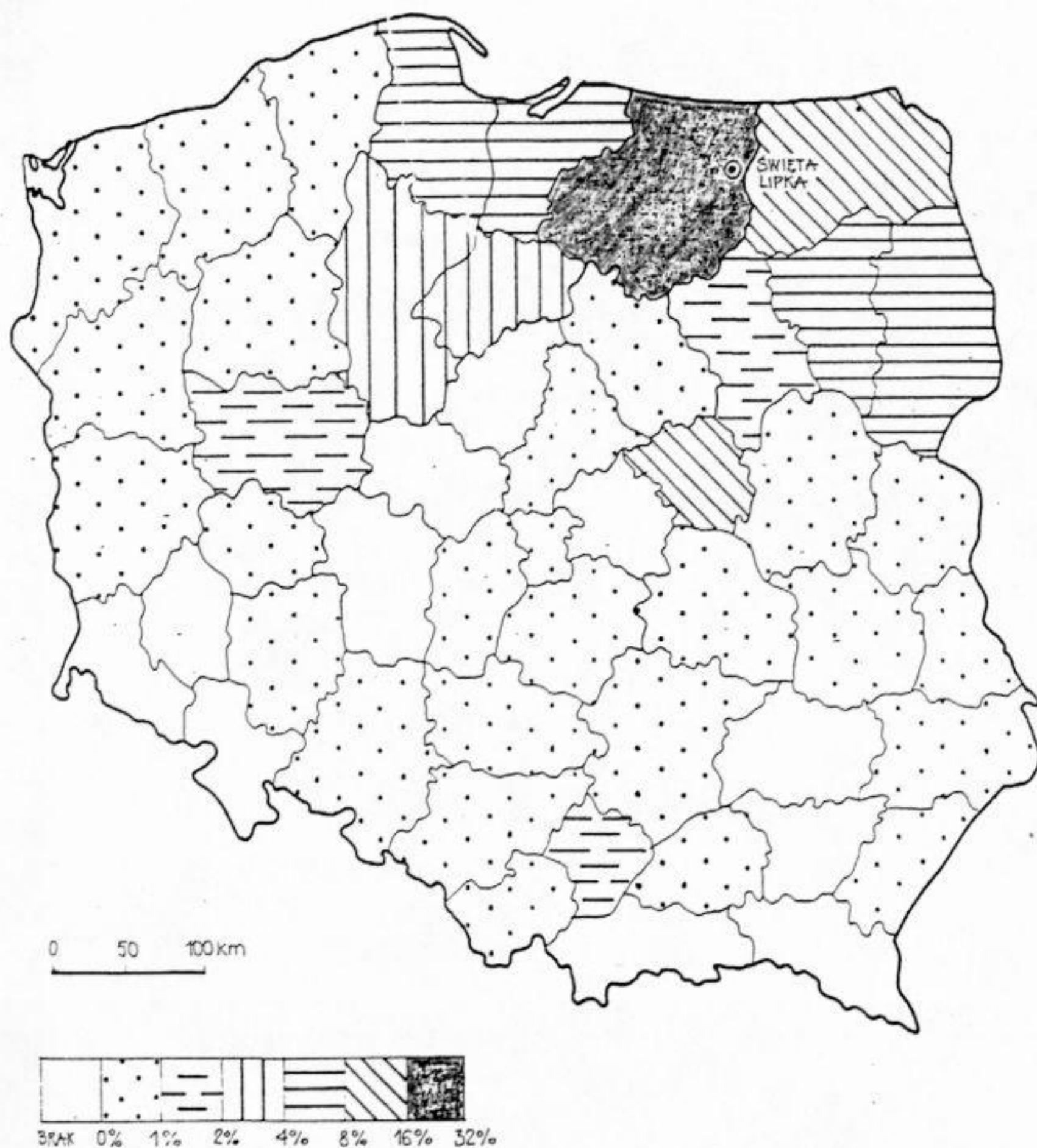

Rys.46. Ruch pielgrzymkowy /zorganizowany/ do Gietrzwałdu w 1989 r.
według diecezji /wg J. Kuzy 1990/.

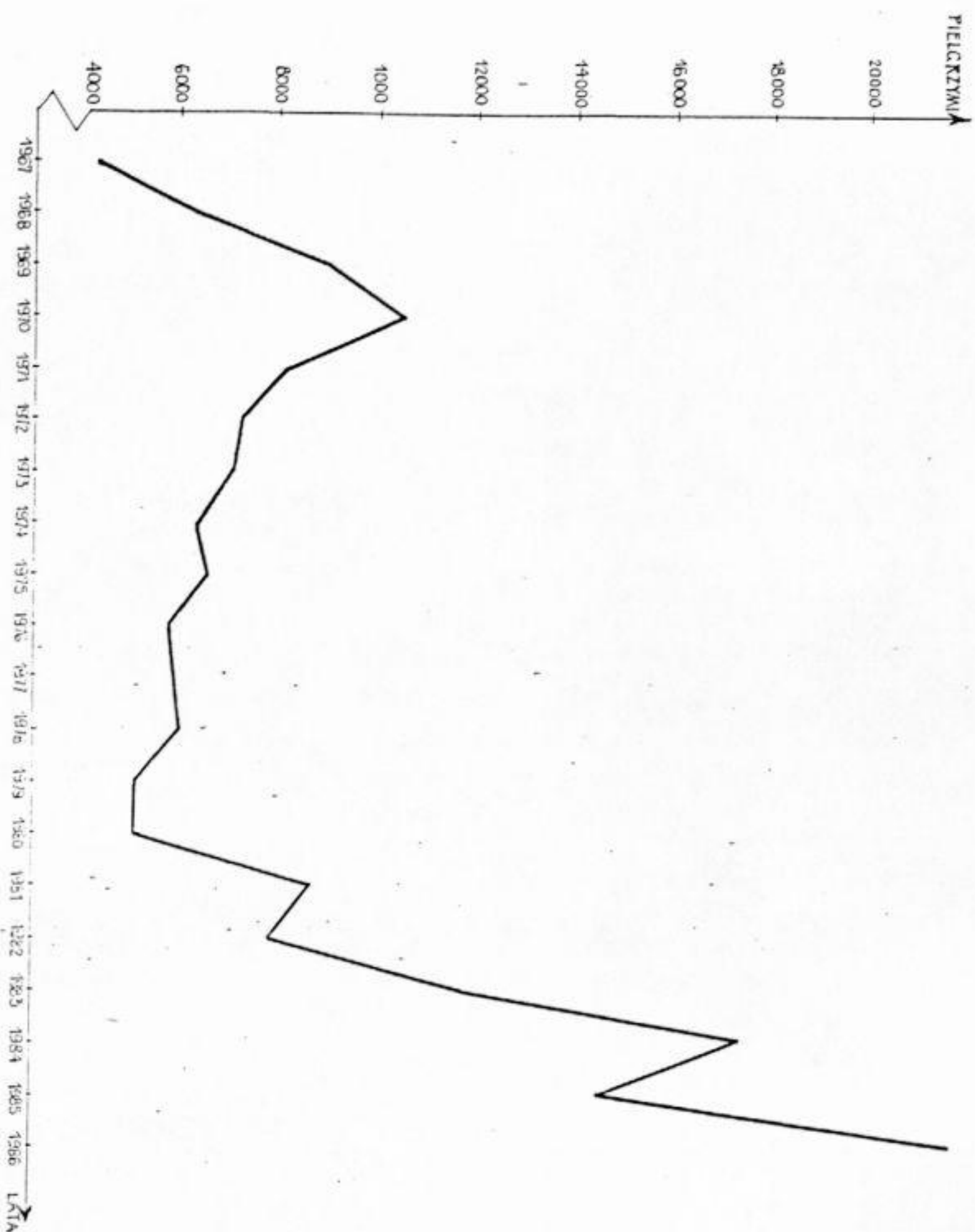
Rys.47. Zasięg przestrzenny pielgrzymek /zorganizowanych/ do Świętej Lipki w 1988 r. /wg J. Maciejewskiego 1990/.

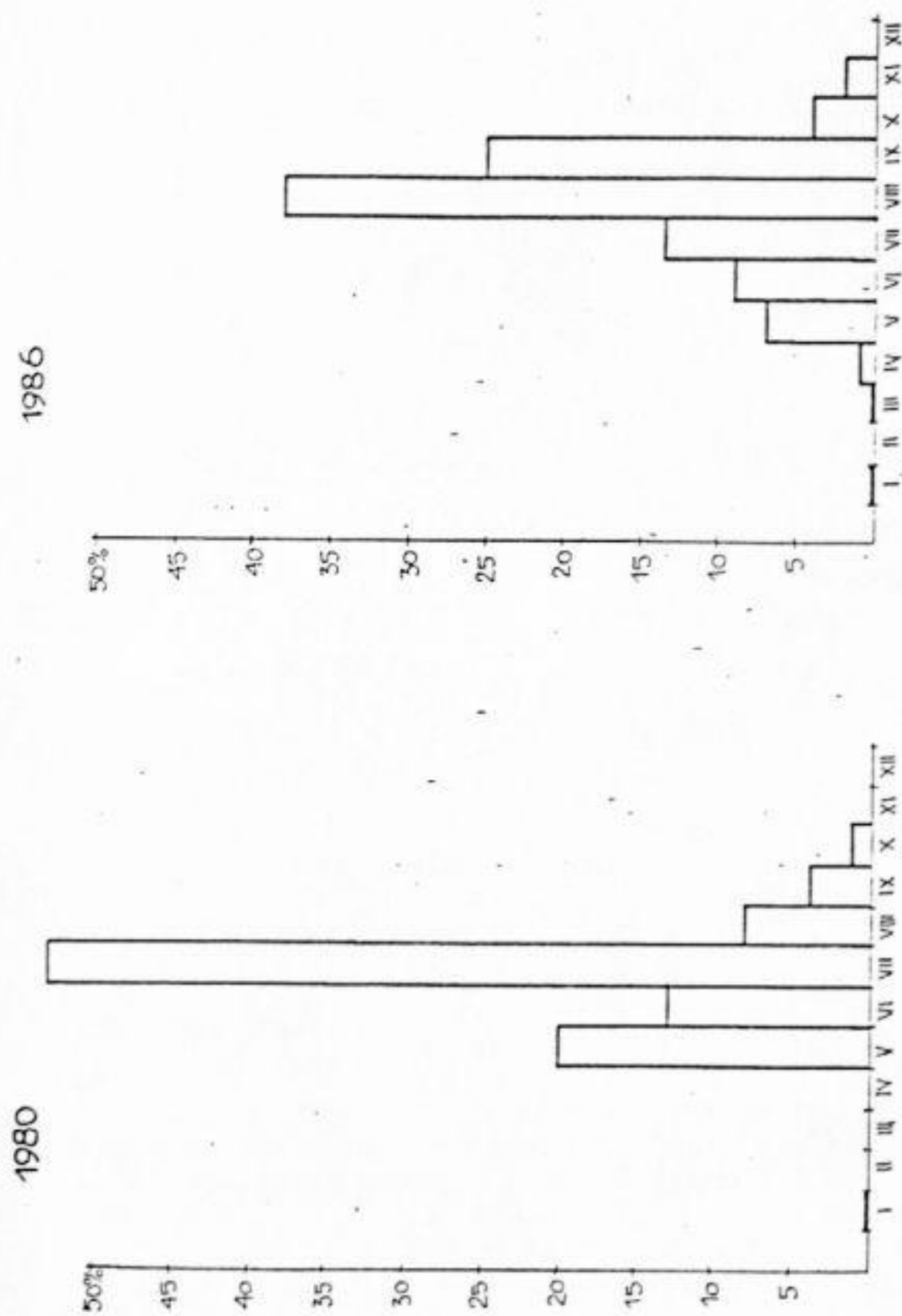

Rys.48. Ruch pielgrzymkowy /zorganizowany/ do Świętej Lipki w 1988 r. według województw /wg J. Maciejewskiego 1990/.

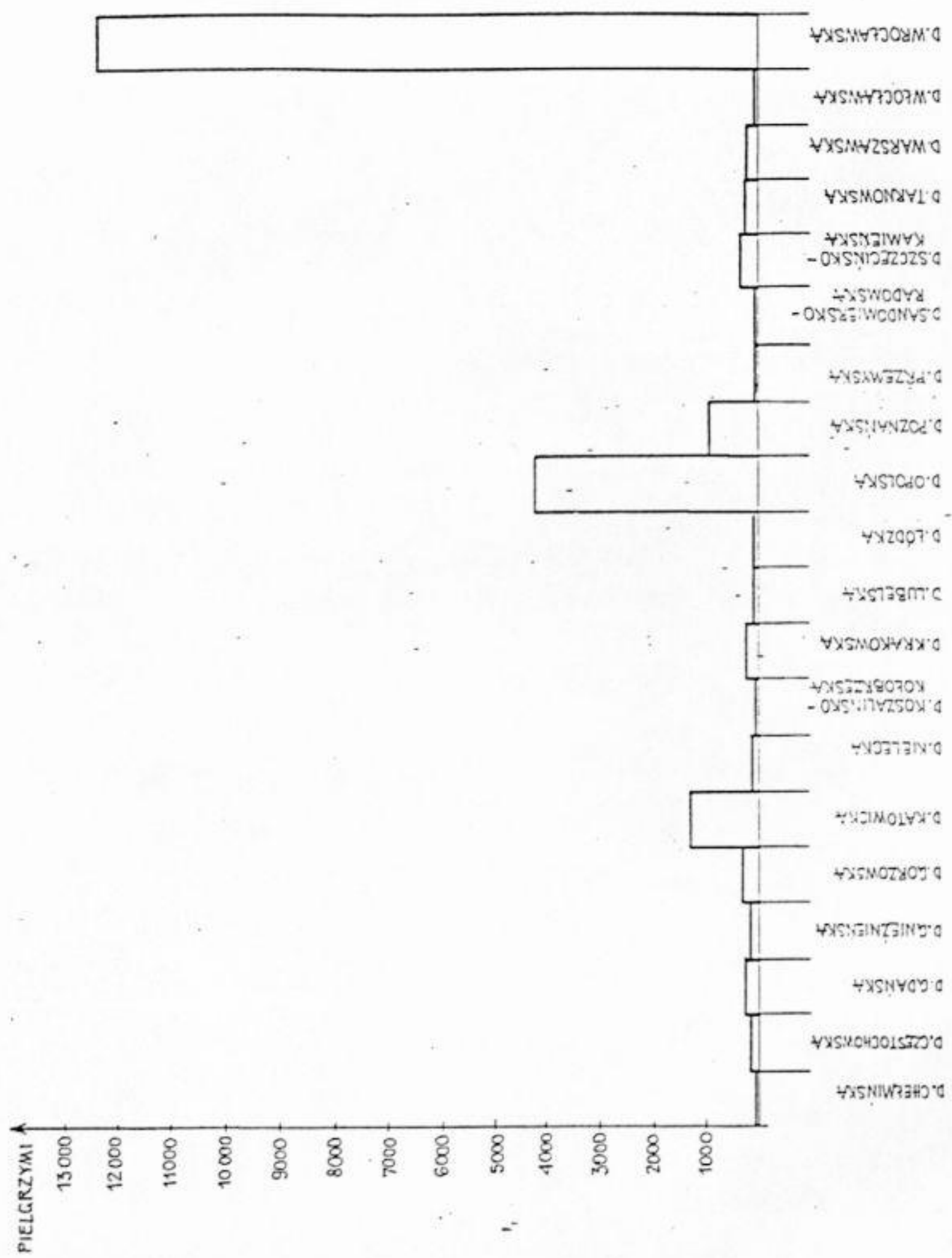

Rys. 49. Ruch pielgrzymkowy /zorganizowany/ do Barda Śląskiego w latach 1967-1986
/wg E. Rutkowskiej 1988/

Rys. 50. Sezonowość ruchu pielgrzymkowego /zorganizowanego/ w Bardzie Śląskim w latach 1980 i 1986 /wg E. Rutkowskiej 1988/.

Rys.51. Ruch pielgrzymkowy/zorganizowany/ do Barda Śląskiego w 1986 r. według diecezji /wg E. Rutkowskiej 1988/.